

Парфума^{*}

Гісторыя аднаго забойцы

Патрык Зюскінд

з нямецкай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

1

У васьмнаццатым стагоддзі ў Францыі жыў адзін чалавек, бадай, ці не адзін з самых геніяльных мярзотнікаў той эпохі, такой багатай на геніяў і мярзотнікаў. Пра яго й будзе наша гаворка. Звалі яго Жан-Батыст Грануй, і калі імя ягонае, не раўнуючы з імёнамі іншых геніяльных пачварын, як дэ Сад, Сэн-Жуст, Фушэ, Банапарт ды інш., сёння цалкам забылася, дык зусім не таму, што Грануй нечым не дабраў да слаўтых пацярэбкаў цемры ў фанабэрыі, пагардзе да людзей, амаральнасці, ці, каб карацей, у бязбожнасці, а таму, што ягоная геніяльнасць і феноменальная цяга да славы абмежаваліся тою сфераю, якая звычайна не пакідае следу ў гісторыі — эфірнай сфераю пахаў.

Гарады таго часу, пра які ў нас гаворка, патыхалі смуродам, такім смуродам, які сабе і ўявіць не можа чалавек нашых дзён. Вуліцы смярдзелі гноем, двары смярдзелі мачою, лесвіцы смярдзелі драўнінай і папучынымі бобахамі, кухні смярдзелі дрэнным вугалем і авечым лоем, неправетраныя гасцёўні смярдзелі ўедзеным ва ўсе шчыліны пылам, спальні — бруднай бялізнай, вільготнымі пухавікамі і едка-саладжавымі выпарынамі ноцнікаў. З камінаў патыхала серкай, з гарбарняў — едкім шчолакам, з бойняў — праліванай крывёю. Людзі смярдзелі потам і нямытай бялізнай; з рота ў іх смярдзела гнілымі зубамі, з жыватоў — цыбуляй, а іхнія целы, калі людзі старэлі, пачыналі тхнуць прагорклым сырам, кіслым малаком, гнойнымі пухлінамі і пухірамі. Смярдзелі рэкі, смярдзелі плошчы, смярдзелі цэрквы, смярдзела пад мастамі і ў палацах. Смярдзелі сяляне і святары, чаляднікі і бабы майстроў, смярдзела ўсё дваранскае саслоўе, смярдзеў нават сам кароль — ён смярдзеў, як драпежны звер, а каралева — як старая казліха, узіму і летам. Бо ў васьмнаццатым стагоддзі яшчэ не было заслоны раз'едлівай актыўнасці бактэрыяў, а таму любая чалавечая дзейнасць, хай стваральная, хай разбуральная, усякая праява жыцця, хай калі яно нараджалася, хай калі гінула, уключала ў сябе смурод.

І мовы няма, — у Парыжы смурод стаяў найбольшы, бо Парыж быў найбольшы

*Пераклад зроблены з выдання: Patrick Süskind, *Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders*, Roman-Zeitung-471, Diogenes Verlag 1985.

горад у Францыі. А ў самім Парыжы было месца паміж вуліцамі О'Фэр і Фэранры — Сіметієры дэ Інацэнтс, Могільнік нявінных, дзе ўсё прасмердла, як у пекле. Васямсот гадоў запар сюды звозілі і зносілі нябожчыкаў з Гатэль-Д'ё і бліжэйшых парафій, васямсот гадоў запар сюды на тачках звозілі трупы і вывальвалі іх у даўжэзныя ямы, васямсот гадоў іх складвалі пластамі, шкілет да шкілета, у сямейныя скляпы і агульныя магільны. І толькі пазней, напярэдадні Французкай рэвалюцыі, калі ўжо многія магільны абваліліся і смурод перапоўненых могілак прымусяў жыхароў прадмесця не толькі запраціставаць, але і наважыцца на бунты, трупніцу нарэшце зачынілі і сплюндрылі, мільёны касцей і чарапоў ссыпалі ў катакомбы Манмартра, а на гэтым месцы адчынілі віктуральны рынак, прадуктовы.

І вось якраз тут, у самым смярдзючым месцы каралеўства, 17 ліпеня 1738 года прыйшоў на свет Жан-Батыст Грануі. Гэта было ў адзін з самых спякотлівых дзён года. Сквар волавам навесаў над могілкамі, выціскаў у суседнія завулікі чад гнілізны і распаду, сумесь цвілых кавуноў і паленага рога. Маці Грануя, калі ўсё пачалося, якраз стаяла каля рыбага стала на вуліцы О'Фэр і патрашыла беларыбіц, вымаючы іх з вядра. Рыба, якую нібыта толькі раніцай вылавілі з Сены, тхнула так крута, што перабівала трупны смурод. Але Грануева маці не разбірала, дзе што рыбае, а дзе трупнае, бо яе нос даўно ўжо не перабіраў пахаў, апрача таго ёй балела сярэдзіна, і боль глушыў усякую адчувальнасць да любых пахавых казытак. Яна хацела аднаго, — каб той боль перастаў, суняўся, каб мярзотныя роды як мага хутчэй скончыліся. Нараджала яна ўжо пяты раз. Усе тыя разы яна ўправілася тут, каля рыбага стала, усе дзеці нарадзіліся нежывыя ці паўжывыя, бо ж тое крывавае месца, якое выціскалася тады з яе, мала чым адрознівалася ад рыбных тэльбухаў, што ляжалі перад ёю, ды і жыло яно не даўжэй, і ўвечары ўсё разам зграбалі рыдлёўкай і вывозілі тачкаю на могілкі альбо ўніз да ракі. Так яно мелася быць і гэтым разам, і Грануева маці, яшчэ даволі маладая кабеціна, (ёй якраз споўнілася дваццаць пяць), і яшчэ мілавідая з твару, і яшчэ амаль з усімі зубамі ў роце, і яшчэ з калівам валасоў на галаве, і апрача падагры, сіфілісу і лёгкіх прыцемкаў у галаве ні на што сур'ёзнае не хварэла, і яшчэ спадзявалася за жыццё Бог ведае як доўга, можа, нават гадоў пяць-дзесяць, і, можа, яшчэ калі-небудзь схадзіць замуж і нарадзіць што-небудзь людзкае з дзяцей, ужо ў статусе спаважнай жонкі аўдавеллага рамесніка... дык вось Грануева маці шчыра прагнула, каб усё хутчэй скончылася. І калі схваткі памацнелі, яна залезла пад стол, на якім разбірала рыбу, і раскалолася там, дзе прасталася ўжо чатыры разы, і сама адрэзала народжанае стварэнне ад пулавіны рыбным нажом. Але потым ад гарачыні і смуроду (што яна прымала не за тое, чым яно ўсё было, а толькі за нешта нясцерпнае, аглушальнае, забойчае — як палетак з лілеямі ці як цесны пакой, у якім стаіць занадта шмат нарцысаў,) яна самлела, адкінулася без памяці набак, вывалілася з-пад стала на сярэдзіну вуліцы ды так і засталася ляжаць з нажом у руцэ.

Крык, вэрхал, натоўп раззяваў абступае цела, клічуць паліцыю. Жанчына з нажом у руцэ ўсё яшчэ ляжыць на вуліцы, спакваля прыходзячы да жывое памяці.

Пытаюцца, што там у яе?

„Нічога”.

Што яна робіць з нажом?

„Нічога”.

Адкуль кроў на спадніцы?

„Ад рыбы”.

Яна ўстае, шпурляе ўбок нож і йдзе ўмыцца.

І тут, чаго ўжо ніхто не чакаў, пад сталом закліла дзіця. Людзі акідаюцца на крык, знаходзяць у роішчы мух сярод трыбухі і адцятых рыбіных галоў дзіця і выграбаюць яго на божны свет. Паліцыя аддае дзіця нейкай жанчыне з малаком, а маці — пад варту. І як што яна не адпіраецца і прызнае без лішняга, што збіралася кінуць вылюдка здыхаць з голаду, што, дарэчы, рабіла ўжо чатыры разы, яе валакуць у суд, прызнаюць-такі вінаватай за шматразовае дзетазабойства і праз

некалькі тыдняў на Грэўскім пляцы ёй адцінаюць галаву.

А дзіця да таго часу ўжо тры разы памяняла мамку. Аніводная не згаджалася даваць яму цыцкі больш як некалькі дзён. Казалі, што дзіця надта прагавітае, смочка за двое, а значыцца, забірае малако ў другіх немаўлят, а ў іх, мамак-карміцелек — сродкі да існавання: бо рэнтабельна карміць толькі адно малое — немагчыма. Афіцэр паліцыі, чым абавязкам было прыстройваць падкідняў і сірот, нехта якісь-такісь Ляфос, неўзабаве даўся ў нясцерп і ўжо быў пастанавіў занесці малое ў прыют на вуліцы Сэнт-Антуан, адкуль штодня дзяцей адпраўлялі ў Руан, у дзяржаўную кашару для падкідняў. Але як што транспартоўка вялася пешымі насільшчыкамі і дзяцей пераносілі ў лыкавых кашах, у якія дзеля эканоміі ўціскалі адразу па чацвёрта-пяцёра; і як што праз гэта неверагодна падскокваў працэнт смяротнасці; і як што насільшчыкі з гэтай прычыны згаджаліся браць толькі хрышчоных і толькі з выпісаным паводле ўсіх формаў накладным лістом, на якім у Руане ім ставлі пячатку; і як што малы Грануй не дастаў ні хросту, ні імя, якое можна было б па ўсёй форме ўпісаць у ліст; і як што, далей, з боку паліцыі было б непрыстойна высадзіць безымяннае немаўля пад дзвярыма зборнага пункта, што было б найлепшым спосабам пазбыцца лішніх фармальнасцяў... як што, выходзіць, паўсталі складанасці бюракратычна-адміністрацыйнага характару, звязаныя з эвакуацыяй немаўляці, і як што, апроч усяго, падціскаў час, паліцэйскі афіцэр Ляфос адмовіўся ад ранейшага плану і ўказаў здаць дзіця пад распіску ў якую-небудзь духоўную ўстанову, хай ужо там яго і ахрысцяць і нагануюць яму далейшы лёс. Яго здалі ў кляштар Сэн-Мэры, што на вуліцы Сэн-Мартэн.

На хросце яму далі імя Жан-Батыст. І як што прыёр таго дня быў у добрай лагодзе і яго дабрачынныя фондушы яшчэ не былі выскрабтаны да дна, дзіця не адправілі ў Руан, а пастанавілі падгадаваць за кошты кляштара. Дзеля гэтага яго перадалі мамцы Жане Бюсі з вуліцы Сэн-Дэні, якой на разгон платы спачатку прапанавалі тры франкі ў тыдзень.

2

Праз некалькі тыдняў памянёная мамка Жана Бюсі з плеченым кашом у руках была зноў каля брамы кляштара і, калі айцец Тэр'е — лысы, крыху падпахлы воцатам манах гадоў пяцідзесяці, адчыніў дзверы, — заявіла яму: „Вось, на!” і паставіла кош на парог.

— Што „вось, на”? — сказаў Тэр'е, нахіліўся над кашом і шмурыгнуў носам, спадзеючыся ўнюхаць там нешта смачнае.

— Выблядак дзетазабойцы з вуліцы О'Фэр!

Патэр памацаў у кашы, адсланіў тварык заснулага дзіцяці.

— Добра глядзіцца. Ружовы, укармлены...

— Дзіва што. Ён высмактаў мяне ўсю дарэшты. Але цяпер годзе. Зараз карміце яго самыя вашым казліным малаком, кашай, рэпавым сокам. Яно жарэ ўсё, гэты высмердак.

Патэр Тэр'е быў чалавек памяркоўны. Як таго служба вымагала, — ён апекаваўся кляштарным дабрачынным фондам, раздаваў грошы бедным і нябогенькім. І ён чакаў, што за гэта яму ўзычыцца і не абкладуць іншымі клопатамі. Тэхнічныя дэталі яму былі не даспадобы, бо яны заўсёды азначалі цяжкасці, а цяжкасці парушалі яго душэўную злагаду, а гэтага ён трываць не мог. Ён ужо злаваўся на сябе, што адчыніў браму. Ён хацеў, каб гэтая асоба забрала свой кош і вымяталася к чортавай матары і дала яму святога спакою са сваімі немаўлятамі і праблемамі. Ён памалу выпрастаўся і ўцягнуў у сябе моцны пах малака і злямцаванай воўны, што ішоў ад мамкі. Пах быў сытны.

— Не ўцямялю, чаго ж ты хочаш. Якое халеры ты дамагаешся. Я толькі магу ўявіць сабе, што дзіцяці гэтаму зусім не зашкодзіць, калі ты пакорміш яго з цыцкі яшчэ колькі там часу.

3

— Яму не, не зашкодзіць, — адцяла Жана, — а мне дык чыстая шкода. Я ўжо скінула дзесяць фунтаў, хоць і ела за трое. А дзеля чаго, каб у вас папытацца? За тры франкі ў тыдзень!

— А-а, разумею, — сказаў Тэр’е ледзь не з палёгкай, — дайшло: значыцца, гаворка пра грошы.

— Не! — сказала мамка.

— І не адпірайся! Гаворка заўсёды пра грошы. Калі стукаюцца ў гэтую браму, наўме толькі грошы. Часам я мару, каб за брамай быў чалавек, якому рупіць нешта іншае. Каб, скажам, каторае, ідучы міма, падбала пакінуць тут хоць малюсенькі знак увагі. Напрыклад, крыху садавіны ці колькі там арэхаў. Ці мала чаго можна падкінуць увосені, ідучы міма. Хай нават кветкі. Заглянуў бы хто-каторы ды сказаў па-людзку: „Памагай Бог, айцец Тэр’е, добрага вам здароўечка!” Але, пэўна, да гэтага мне не дажыцца. Калі стукаюць, так і ведай — жабрак, а не жабрак, дык гандляр ці рамеснік, і калі не папросіць міласціны, дык выставіць рахунак. Хоць ты на вуліцы не аказвайся. Трох крокаў не ступіш, як да цябе прычэпіцца які-небудзь прайдзісвет — дастань ды адвалі яму грошы гатоўкаю.

— Я не пра тое, — сказала мамка.

— Вось, што я табе накажу, кабетка: не адна ты такая ў парафіі корміш. Ёсць сотні руплівых прыёмных мацярок, якія тым толькі і трызняць, каб за тры франкі ў месяц даваць цыцкі гэтаму чароўнаму немаўлятку, або кашы, або соку, або чаго яшчэ...

— Ну, вось і аддайце такой руплівіцы!

— ...а, з другога боку, брыдка так раскідацца дзіцем. Хто ведае, ці заўжывецца яму іншае малако, ці пойдзе? Дзіця, каб ты ведала, прывыкла да паху тваіх грудзей, ведае, як б’ецца тваё сэрца.

І ён зноў уцягнуў у сябе водар цёплага сырадою ад мамкі, але, убачыўшы, што словы яго пайшлі напуста, дадаў:

— А зараз бяры малое і йдзі дахаты. Я абгавару гэта ўсё з прыёрам. Я накажу яму, каб далей плацілі табе чатыры франкі за тыдзень.

— Не, — сказала жанчына.

— Ну, хай тады ўжо — пяць!

— Не!

— Дык жа колькі табе трэба? — аж крыкнуў Тэр’е. — Пяць франкаў — гэта, мілая, грашыскі за такую дробязь, як цыцка дзіцяці!

— Я зусім не прашу ніякіх грошай, — сказала мамка. — Я не хачу трымаць вылюдка ў сваёй хаце.

— Але чаму, мая мілая? — спытаўся Тэр’е і зноў пакалупаў пальцам у кашы. — Дзіця чысты цуд. Такое ружовенькае, не плача, спіць спакойна, і яно ахрышчана.

— У ім сядзіць чорт!

Тэр’е вышмаргнуў палец з каша.

— Не можа быць. Ані немагчыма, каб у грудным дзіцяці засеў д’ябал. Дзіця не чалавек, а перадчалавек і яшчэ не мае цалкам сфармаванай душы. Значыцца, д’яблу ніякага інтэрасу. Можа, перастаўляе рэчы ў пакоі? Можа, у яго непрыемны пах?

— Яно ўвогуле нічым не пахне.

— Ну вось, сама бачыш! Вось яна, азнака нябесная. Будзь бы яно было апантанае д’яблам, дык смярдзела б.

І, каб супакоіць мамку і паказаць сваю павагу, Тэр’е падняў кош і прынюхаўся.

— Нічога такога, — сказаў ён, некалькі разоў уцягнуўшы носам паветра, — сапраўды нічога ніякага. Праўда, мне здаецца, што з пялюшак нечым папахвае, — і ён працягнуў ёй кош, каб яна пацвердзіла ягонае ўражанне.

— Я не пра тое, — панура запярэчыла мамка і адсунула кош. — Я не пра тое, што ў пялюшках. Яго засраныя пялюшкі пахнуць, як след. Але сам ён, сам вылюдка, не пахне.

— Ну, бо здаровенькі ж, — усклікнуў Тэр’е, — ён здаровы, дык і не пахне! Пахнуць

толькі хворыя дзеці, гэта кожны ведае. Напрыклад, калі ў дзіцяці воспа, яно пахне конскім гноем, а калі шкарлятына, дык пераляжалымі яблыкамі, а сухотнае дзіця пахне цыбуляй. Гэты здаровы, вось і ўся яго хвароба. Дык чаго ж яму смярдзец? Хіба твае свае дзеці смярдзяць?

— Не, — сказала карміцелька. — Мае дзеці пахнуць так, як яно і след людскім дзецям.

Тэр'е асцярожна паставіў кош назад на зямлю, бо адчуў, як у ім накіпае першая хваля шалу ад зацятасці гэтай упартай бабы. Нельга было выключыць і той верагоднасці, што ў далейшай дыскусіі яму спатрэбяцца абедзве рукі на больш вольную жэстыкуляцыю, і ён не схацеў гэтым спрычыніцца да шкоды дзіцяці. Зрэшты, дзеля бадзёру ён моцна счাপіў рукі за спінай, выставіў востры жывот да мамкі і строга спытаў:

— Дык значыцца, ты заяўляеш, што добра ведаеш, як павінна пахнуць дзіця чалавечае, якое адначасова — дазволь табе нагадаць, тым болей, што яно хрышчонае, — ёсць дзіця Божае?

— Ведаю, — сказала мамка.

— І яна мне тут яшчэ будзе казаць, што калі дзіця не пахне так, як павінна пахнуць паводле твайго розуму — як гэта разумее мамка Жана Бюсі з вуліцы Сэн-Дэні, — дык гэта дзіця д'ябла?

Ён дастаў з-за спіны левую руку і пагрозліва тыцнуў ёй пад нос указальным пальцам, сагнутым, як пыталынік. Мамка сумелася. Ёй не падабалася, што гаворка раптам перайшла ў тэалагічны дыспут, дзе яна загадзя была асуджана на разгром.

— Я такога не казала, — адказала яна ўхіліста. — Пры чым тут д'ябал ці ні пры чым, рашаць вам, войча Тэр'е, гэта не на мой глузд. Я ведаю, што ведаю: на мяне гэтае дзіця наводзіць немарасць, бо яно не пахне, як трэба пахнуць дзецям.

— Ага, — задаволена сказаў Тэр'е і зноў прыняў рукі за спіну. — Значыцца, словы свае наконт д'ябла мы забіраем назад. Добра. А цяпер зробім ласку мне і расталкуем: як пахнуць грудныя дзеці, калі яны пахнуць так, як, на тваю думку, ім трэба пахнуць? Ну-у-у?

— Яны добра пахнуць, — сказала мамка.

— Што значыцца „добра“? — рыкнуў на яе Тэр'е. — Ды ці мала што пахне добра. Пучок лаванды вунь як добра пахне. Мяса ў супе добра пахне. Аравійскія сады пахнуць добра. Я хачу ведаць, чым пахнуць дзеці?

Мамка вагалася. Яна ведала, як пахнуць груднічкі, яна ведала гэта дакладна і выдатна, праз яе рукі прайшла процьма малечы, яна іх карміла, выходжвала, калыхала, цалавала... яна магла ўчуць іх уначы, нават цяпер яна носам памятала гэты немаўлячы пах. Але яна яшчэ ніколі не вызначала гэтага словамі.

— Ну? — натапырыўся Тэр'е і нецярпліва пстрыкнуў пальцамі.

— Ну, ведаеце, — пачала мамка, — так вось згопалу неяк і не патрапіш сказаць, бо... бо яны не ўсюды пахнуць аднолькава, хоць усюды пахнуць хораша, разумееце, святы войча, ножкі ў іх, напрыклад, пахнуць, як гладкія цёплыя каменьчыкі... не, бадай, як горшчыкі... ці як масла, свежае масла, ага ж бо: як усё адно што збітае свежае масла. А цельца ў іх пахне... ну, як печыва, размочанае ў малацэ. А галоўка, там, зверху, з патылачкі, дзе закручваюцца валосікі, ну вось тут, святы войча, дзе ў вас ужо нічога не засталася, — і яна пастукала Тэр'е, які аслупянеў ад процьмы гэтых дурных падрабязнасцяў і пакорліва схіліў галаву, па лысіне, — вось тут, далібог, яны пахнуць найлепш. Яны пахнуць карамелем, гэта такі дзівосны, такі салодкі пах, вы не ўяўляеце, святы войча! Як тут, во, іх панюхаеш, так і палюбіш, усё адно — сваё яно а ці чужое. Вось так і павінны пахнуць малыя дзеткі, а больш ніяк. А калі яны так не пахнуць, калі яны там, зверху, зусім не пахнуць, як усё роўна халоднае паветра, як у гэтага вырадка, тады... Вы можаце тлумачыць гэта, як хочаце, святы войча, але я, — і яна рашуча склала рукі на грудзях і з такой агідай паглядзела на кош каля ног, быццам там сядзела жаба, — я, Жана Бюсі, больш не вазму гэта да сябе!

Патэр Тэр'е паволі падняў галаву і некалькі разоў правёў пальцам па лысіне, нібы

хацеў прыгладзіць там валасы, потым як бы незнарок падняў палец да носа і задуменна панюхаў.

— Як карамель?.. — сказаў ён, стараючыся вярнуцца да строгага тону. — Карамель! Што ты петрыш у тых карамелях? Ці хоць ела ты іх калі, тыя шмэлі-карамэлі, ці каштавала хоць?

— Не тое каб... — сказала мамка, — але аднаго разу я была ў вялікім гатэлі на вуліцы Сэнт-Анарэ і бачыла, як яе гатуюць з паленага цукру і вяршкоў. Гэта пахла так смачна, век не забуду.

— Ну-ну. Хай будзе па-твойму, — сказаў Тэр'е і прыняў палец з-пад носа. — Цяпер памаўчы, зрабі ласку! Мне няма ладу як цяжка, сілы няма, гаварыць з табою далей на гэтым узроўні. Я зазначаю, што ты з нейкіх там прычын адмаўляешся карміць грудзямі даверанае мне дзіця Жан-Батыста Грануя і ў гэты момант вяртаеш яго часоваму апекуну — кляштару Сэн-Мэры. Гэта мяне засмучае, але, відаць я не магу нічога змяніць. Ты звольнена.

З гэтымі словамі ён падняў кош, яшчэ раз удыхнуў з яго цяпла, ваўняны павеў малака, і зачыніў браму. Пасля пайшоў у свой кабінет.

3

Патэр Тэр'е быў чалавек адукаваны. Ён вучыўся не толькі з тэалогіі, але чытаў і філосафаў і вокаўзам далучыўся яшчэ да батанікі і алхіміі. Ён стараўся развіваць у сабе крытычнасць розуму. Што праўда, патэр не сягаў бы аж так далёка, як тыя, што паняверацца ў цудах, прароцтвах і сапраўднасці Святога пісання, нават калі яно часта не паддавалася разумнаму тлумачэнню, ці як тыя, што спрабавалі яго абвергнуць. Ён пастанавіў сабе не лезці ў такія эмпірэі, яны былі яму аж вельмі не да душы і маглі ўблытаць у не дапусці, Госпадзе, якую няпэўнасць і турбацыю, а яно ж бо ўсё так, што, каб чалавеку з толкам карыстацца сваім розумам, яму патрэбныя пэўнасць і спакой. Аднак ён вельмі крута ваяваў з прымхамі паспалітага люду. Чарадзейства, круцельства і варажба на картах, амулеты, замовы ад сурокаў, заклёны духаў, штукарствы пад поўняй... чым толькі гэтыя людзі не бавіліся!

Яго глыбока засмучала, што такія паганскія вычуды пасля больш чым тысячагадовага існавання хрысціянства ўсё яшчэ не былі выкарчаваны. Ды і большасць выпадкаў так званай апантанасці шаламі і каншахтаў з д'яблам, калі прыгледзецца пільней, аказваліся спектаклем прымхаў і немарасці. Праўда, аднекваць само існаванне д'ябла, сумнявацца ў ягонай уладзе — аж так далёка падрэ Тэр'е не рызыкнуў бы зайсці; развязаць такія праблемы, якія закладзены ў падмурак самой тэалогіі, гэта не на розум простага, сціплага чарнарызніка, на тое ёсць іншыя інстанцыі. З другога боку, як божы дзень ясна, што калі такая недалужніца, як гэтая мамка, божыцца, што яна выкалупала нейкую д'яблявоціну, значыцца, Сатана не мог не ўтачыцца ў гэтую справу. Ужо хоць бы якраз таму, што ёй здаецца, быццам яна яго выкрыла. А гэта ж самы пэўны доказ, што нікай д'ябальшчыны няма нізвання, — д'ябал не такі дурны, каб дацца прыхапіць сябе нейкай там мамцы-шмамцы Жане Бюсі. Ды яшчэ на нюх! Гэтым самым прымітыўным, самым нізкім адчуваннем! Нібыта пекла смярдзіць серкай, а рай духмяніцца і пыхкае ладанам і мірай! Гэта самы цёмны забабон, месца яго ў дзікіх паганскіх эпохах, калі людзі жылі, як жывёлы, калі зрок у іх быў такі слабы, што яны не разбіралі колераў, але ж лічылі, што чуюць пах крыві, што могуць носам адрозніць ворага ад сябра, што іх чуюць волаты-людажэрцы і ваўкалакі, што на іх палююць эрыніі, — і таму прыносілі сваім агідным божышчам на вогненых стосах ахвяры, смярдзючыя і чадныя. Жах! „Дурань бачыць носа” — больш, чым вачыма, і, мусібыць, святло Богам дадзенага розуму павінна свяціць яшчэ тысячу гадоў, перш чым апошнія рэшткі першабытных рэлігій рассеюцца, як здані-прымары.

„Пры чым жа тут гэтае гаротнае дзіця! Гэта беспяхібнае стварэнне! Ляжыць сабе ў кошыку, і соладка сапе ў ноздзеркі, і ведаць нічога не ведае пра гніюсныя

падазрэнні на ягоны конт. А гэтая нахрапа бярэцца даказваць, што ты, бач, пахнеш не так, як выпадае пахнуць чалавечым дзецям? Ну, і што ж мы на гэта адкажам? У-цю-цю-лю!”

І ён ціхенька пакалыхаў кош на каленях, паглядзіў малое пальцам па галоўцы і некалькі разоў паўтарыў „у-цю-цю-лю”, бо лічыў, што гэта дабратворна ўплывае на немаўлят і супакойвае іх.

„Дык табе, значыцца, след пахнуць карамелем, якое глупства, у-цю-цю-лю!”

Праз колькі там хвілін ён выняў руку з каша, сунуў сабе палец пад нос, прынюхаўся, але пачуў толькі пах кіслай капусты, якую еў у абед. Хвіліну-другую павагаўшыся, ён азірнуўся — ці не падглядвае хто, падняў кош з зямлі і тыцнуў у яго свой доўгі нос, тыцнуў глыбока, аж тонкія рыжаватыя коскі дзіцяці заказыталі яму ноздры, і абнюхаў галаву дзіцяці, думаючы ўцягнуць нейкі пах. Але ён не дужа добра ўяўляў сабе, як павінны пахнуць дзіцячыя галоўкі. Ясна, не карамелем, што-што, а гэта ясна, бо карамель — палены цукар, а з якое такое рацыі дзіця, што дагэтуль смактала толькі малако, можа пахнуць паленым цукрам. Яно магло пахнуць малаком, малаком мамкі. Але малаком ад яго не пахла. Яно магло б пахнуць валасамі, скурай і валасамі і, можа, крыху дзіцячым потам. І Тэр’е прынюхаўся і потым угаварыў сябе, што чуе пах скуры, валасоў і, можа нават, слабенькі пашок дзіцячага поту. Але ён не чуў нічога. Як ні ўнюхаўся. Бо, можа, немаўляты зусім не пахнуць, думаў ён. Мусіць, усё акурат у гэтым. Бо як рыхтык, дзіця, калі яно дагледжанае і чыстае, наогул не можа пахнуць, як не можа гаварыць, бегаць альбо пісаць. Бо ўсё прыходзіць з узростам. Бо, строга кажучы, чалавек пачынае моцна пахнуць толькі падчас палавога сталення. Так, так яно і ёсць. Так — а не йнакш. Хіба ў свой час Гарацый не напісаў: „Пахне юнак казляняткам, дзяўчына духмяніцца кветкаю белай нарцысы”?. Хто-хто, а рымляне кумекалі ў гэтым! Чалавечы пах заўсёды — пах плоці, значыцца, пах грэху. Дык як жа мусіць пахнуць дзіця, якое яшчэ ні сном ні духам не вінаватае ў плоцкім грэхападзенні? Як яму належыць пахнуць? У-цю-цю-лю? Ніяк!

Ён зноў паставіў кош на калена і клапатліва пакалыхаў яго. Дзіця ўсё яшчэ моцна спала. Яго правая ручка, маленькая і чырвоная, высоўвалася з-пад вешка і тузалася да шчакі. Тэр’е замілавана ўсміхнуўся і раптам адчуў сябе вельмі ўтульна. На нейкі момант ён нават дапусціў фантастычную думку, што нібыта ён — бацька гэтага дзіцяці. Быццам ён зрабіўся не манахам, а нармальным абывателем, можа, сумленным рамеснікам, знайшоў сабе жонку, такую цёплую бабу, якая пахне воўнаю і малаком, і спарадзілі яны сына, і вось ён калыша яго на сваіх каленях, свайго ж сына, у-цю-цю-лю... Гэтая думка была салодкая. У ёй было нешта такое суцяшальнае. Бацька калыша дзіця на каленях, у-цю-цю-лю, карціна была старая як свет і вечна новая і правільная карціна, з таго часу як свет стаіць, акурат так!

У Тэр’е пацяплела на душы, ён расчуліўся.

Тут дзіця прагнулася. Спачатку прагнуўся яго нос. Малюсенькі нос пачаў рухацца, задраўся ўгору і прынюхаўся. Ён уцягнуў паветра і пачаў выпускаць яго кароткімі штуршкамі, як калі чыхнуць не ўдалося. Потым нос зморшчыўся, дзіця расплюшчыла вочы. Вочы былі няпэўнага колеру — нешта ні то вустрычна-шэрае, ні то апалава-бела-крэмавае, зацягнутае слізистай плеўкай і яшчэ не прыстасаванае глядзець. У Тэр’е было такое ўражанне, што яны, вочкі, зусім нічога не бачылі. Іншая справа — нос. Калі цьмяныя вочы дзіцяці касавурыліся на нешта няпэўнае, дык нос, здавалася, фіксаваў пэўную мэту, і Тэр’е меў дзіўнае адчуванне, быццам гэтай мэтай быў ён асабіста, яго асоба, сам Тэр’е. Маленькія крыльцы носа вакол дзвюх маленькіх дзірачак на твары дзіцяці раздуваліся, як бутон, які распускаецца. Альбо хутчэй як чашачкі тых маленькіх драпежных раслін, якія растуць у каралеўскім батанічным садзе. Здаецца, ад іх ідзе нейкая вусцішная сіла, якая ўцягвае ў сябе. Тэр’е здавалася, што дзіця бачыць яго, глядзіць на яго сваімі ноздрамі рэзка і выпрабавальна, пранозлівей, чым магло б глядзець вачыма, быццам глытае сваім носам нешта, што ідзе ад яго, Тэр’е, нешта, чаго ён, Тэр’е, не

змож ні схаваць, ні ўтрымаць.

Дзіця, якое не мела паху, бессаромна яго абнюхвала, вось што. Дзіця яго адчувала! І раптам Тэр'е здалося, што ён смярдзіць — потам і воцатам, кіслай капустай і нямытай вопраткай. Здаўся сабе голым і выродлівым, быццам на яго тапырыўся нехта, і гэты нехта нічым сябе не выдаваў. Здавалася, ён пранюхваў яго наскрозь нават праз скуру, пранікаў усярэдзіну, у самае нутро. Самыя пяшчотныя пачуцці, самыя брудныя думкі агаляліся перад гэтым маленькім прагным носам, які нават яшчэ і не быў сапраўдным носам, а ўсяго толькі нейкім пупсікам, які рытмічна моршчыўся, нейкім маленькім дзюркаватым органам, які раздуваўся і трымцеў. Тэр'е адчуў мароз. Яму рабілася млосна. Цяпер і ён тасама шмаргануў носам, быццам перад ім было нешта смярдзючае, з чым не хацелася заводзіцца. Бывай, ілюзія, што тут ягоная плоць і кроў. Расаптана сэнтыментальная ілюзія пра бацьку, сына і духмяную маці. Быццам абарваны мяккі шлейф лагодных думак, які ён нафантазаваў вакол самога сябе і гэтага дзіцяці: чужая, халодная істота ляжала ў яго на каленях, варожая жывёліна, і калі б не самавалоданне і богабаязнасць, калі б не разумныя погляды, уласцівыя характару Тэр'е, ён у нахлыні агіды атрос бы яго з сябе, як нейкага павука. Тэр'е ўскочыў і паставіў кош на стол. Ён хацеў пазбавіцца ад гэтага дзіцяці і ад гэтай справы як мага хутчэй, цяпер, неадкладна.

І тут дзіця заягліла. Яно прыплюшчыла вочы, раззявіла чырвоны рот і заверашчала так звягліва і агідна, што ў Тэр'е кроў застыла. Ён трос кош на выцягнутай руцэ і крычаў „у-цю-цю-лю!”, каб дзіця замоўкла, але тое аж раздзіралася, тварык пасінеў, і, здавалася, яму вось-вось зарве ад крыку.

Прэч яго, прэч! — думаў Тэр'е, зараз жа прэч гэтага... „д'ябла” хацеў ён сказаць, але спахашіўся і закусіў язык... прэч гэту пачвару, гэта чортава дзіця! Але куды? Ён ведаў тузін жанчын, якія кармілі, і сіроцкіх прыютаў у квартале, але яны былі зусім блізка, амаль удотык з ім, а гэта стварэнне трэба было запраторыць далей, так далёка, каб яго нельга было ў любую хвіліну падкінуць пад парог, лепей яго пераправіць у іншую парафію, а яшчэ лепей — на па-той бераг Сены, няблага ж было б — за горад, у прадмесце Сэнт-Антуан, вось куды! Вось куды мы адправім гэтага гарлапана, далёка на ўсход ад горада, па той бок Бастыліі, дзе нанач зачыняюць браму.

Падабраўшы крыссе сваёй сутаны, ён схашіў крыклівы кош і кінуўся бегчы, бегчы па лабірынце завулкаў да Сэнт-Антуанскага прадмесця, бегчы ўздоўж Сены, на ўсход, прэч з горада, далей да вуліцы Шарон і ўздоўж гэтай вуліцы амаль да канца, дзе непадалёк ад кляштара Магдаліны ён ведаў адрас мадам Гаяр, якая прымала на поўны пансіён дзяцей любога ўзросту і любога паходжання, абы каб плацілі, і там ён аддаў дзіця, якое ўсё яшчэ не пераставала плакаць, заплаціў за год наперад і пабег назад у горад, скінуў, дастаўшыся да кляштара, сваё адзенне, быццам нешта запэцканае, вымыўся з галавы да ног і залез у келлі ў пасцель, перахрысціўся шмат разоў, доўга маліўся і нарэшце заснуў.

4

Мадам Гаяр, хоць ёй не было яшчэ і трыццаці, ужо сваё жыццё аджыла. Выглядам яна адпавядала свайму веку, але тым часам здавалася ў два, у тры, у сто разоў старэйшаю, яна была як мумія дзяўчыны; унутрана ж даўно была мёртвая. Колісь малую бацька выцяў яе кацубою па лобе, якраз над пераноссем, і з таго часу яна перастала адчуваць пах, і чалавечае цяпло, і чалавечы холад, і ўвогуле ўсякія моцныя пачуцці. Адным гэтым ударам у ёй былі забітыя і пяшчотлівасць, і агіда, і радасць, і распач. Пазней, у спалуцы з мужчынам і калі нараджала дзяцей, яна гэтак сама не адчувала нічога, ну проста зусім анічагуткі. Не засмучалася, як паміралі, не радавалася, як і выжывалі. Калі муж лупцаваў яе, яна не ўздрыгвала, і не адчула палёгкі, калі той памёр ад халеры ў Гатэль-Д'ё. Адзіны адчуванні, якія яна ведала, — гэта ледзь-ледзь прыкметная запамрочанасць душы, калі разгуляецца

8

штомесячная мігрэнь, і ледзь улоўная прасветленасць душы, калі мігрэнь адступіцца. І больш нічога не адчувала гэтая жанчына, што памерла жывою.

З іншага боку... а можа якраз ад поўнай безэмацыйнасці мадам Гаяр мела бязлітаснае пачуццё і нюх на парадак і справядлівасць. Яна не выдзяляла ніводнага дзіцяці з давераных яе апецы, ніводнага ж і не ўшчамляла. Яна карміла іх тры разы на дзень, і больш ім не перападала ні каліўца, ні паўкаліўца, ані дробачкі. Яна спавівала маленькіх тры разы на дзень, і толькі да года. Хто пасля гэтага рабіў яшчэ ў штонікі, даставаў раўнадушную поўху і на адну кармёжку меней. Роўна палавіну грошай, якія яна атрымлівала, траціла на гадоўлю і выхаванне, роўна палавіну пакідала сабе. У танныя часіны яна не спрабавала павялічыць свой прыбытак, але і ў цяжкія не дакладала да выдаткаў ніводнага лішняга су, нават калі ўжо вялося пра жыццё і смерць. Інакш інтэрас стаў бы ёй без інтарэсу. Ёй патрэбныя былі грошы, яна ўсё разлічыла абсалютна дакладна. У старасці яна збіралася купіць рэнту, а звыш таго мець яшчэ дастаткова сродкаў, каб дазволіць сабе раскошу памерці дома, а не скацубіцца ў Гатэль-Д'ё, як няшчасны муж. Сама ягоная смерць анічым не абышлася ёй. Але яе гідзіла гэта публічнае супольнае паміранне сотняў чужых адно аднаму людзей. Яна хацела разжыцца на прыватную смерць, а на тое трэба было сабраць патрэбную суму цалкам. Праўда, выдаваліся зімы, калі ў яе з двух тузінаў малых пастойнікаў трое-чацвёрта паміралі. Але тым не меней гэты вынік быў куды лепшы, чым у большасці прыватных выхавальніц, і намнога перасягаў вынік вялікіх дзяржаўных або царкоўных прыютаў, дзе страты часам складалі дзевяць дзясятых падкідняў. Зрэшты замяніць іх было няцяжка. Парыж штогод даваў больша за дзевяць тысяч новых падкідняў, байструкоў і сірот. Так што з пэўнай прыроднай выбракоўкаю лёгка мірыліся.

Малому Граную ўстанова мадам Гаяр была чыстым дабраславеннем. Мабыць, ён не мог выжыць больш нідзе. А тут, у гэтай бяздушнай кабеты, ён расцвіў. Складу ён быў моцнага і на рэдкасць жывучы.

Той, хто як ён, перажыў сваё нараджэнне сярод адкідаў, ужо не так проста дазволіць звесці сябе са свету. Ён мог дзень у дзень хлябтаць вадзяністыя крупнікі, абыходзіцца разведзеным малаком, есці самую гнілую гародніну і пратухлае мяса. За дзяцінства ён перахварэў на адзёр, крываўку, вятранку, халеру, падаў у калодзеж на шасціметровую глыбіню, абварваўся кіпенем, як гэта было, калі апарыў сабе грудзі.

Хоць у яго і засталіся ад гэтага шнары, і воспіны, і струпы, і прыкалечаная нага, на якую накульгваў, ён жыў. Бо быў жывучы, як бактэрыя-прыстасаванка, і незажывушчы, непераборлівы, як клешч, які сядзіць на дрэве і жыве малюпасенькай кроплінкай крыві, раздабытай некалькі гадоў назад.

Ягонаму целу хапала мінімальнага харчу і вопраткі. А душа не заўжывала нічога. Бяспека, увага, пяшчотнасць, любоў і ўсякае такое астатняе, што патрэбна дзіцяці, былі Граную поўнай лішніцай. Больш за тое, нам здаецца, што ён сам сябе пазбаўляў гэтага, каб выжыць — ад самага пачатку.

Крык, якім ён абвясціў пра сваё нараджэнне, крык з-пад разборнага стала, што прывёў на эшафот ягоную маці, не быў інстынктыўным крыкам за спагаду і любоў. Гэта быў узважаны, мы ледзь былі не казалі, стала ўзважаны крык, якім дзіця рашуча галасавала супроць любові і ўсё-такі за жыццё. Зрэшты, пры такіх акалічнасцях адно было магчымае толькі без другога, і калі б дзіця пачало дамагацца ўсяго, яно несумненна адразу загінула б самым нікчэмным чынам. Хоць... ён мог бы тады скарыстацца з іншай дадзенай яму магчымасці — маўчаць і выбраць дарогу да смерці без бакавых сцежак цераз жыццё, і тым самым пазбавіць свет і сябе ад вялікага ліха. Аднак, каб так сціпла адысці ў нябыт, яму спатрэбіўся б мінімум прыроджанай прыязнасці, а гэтага ў яго акуралі і не было. Ён быў ад пачатку — пачвара. Ён прагаласаваў за жыццё з чыстай упартасці і з чыстай злосці.

Ясна, ён адважыўся на гэта не так, як адважваецца дарослы, які карыстаецца сваім больш-менш сталым і ўжо моцным розумам і вопытам, каб выбраць паміж

дзвюма рознымі перспектывамі. Але ўсё ж ён зрабіў выбар — вегетатыўна, як робіць выбар зерне: ці трэба яму выпускаць парастак ці лепей не прарастваць. Альбо як клешч на дрэве, якому жыццё таксама не прапануе іншага, апрача перманентнага зімавання. Маленькі выродлівы клешч сціскае сваё свінцова-шэрае цела ў камячок, каб выставіць на свет мінімум сваёй паверхні, ён робіць сваю скуру гладкай, і шчыльнай, каб не выпускаць вонкі нічога лішняга — аніякага выпраменьвання, аніякусенькага выпарэння. Клешч адмыслова робіць сябе маленькім і непрыкметным, каб ніхто не змеціў і не растаптаў яго. Адзінокі клешч, замкнуўшыся ў сабе, сядзіць на сваім дрэве, сляпы, глухі і нямы, і толькі вынюхвае, гадамі вынюхвае на цэлыя мілі навокал кроў жывых, якія праходзяць міма, якіх ён ніколі не дагоніць. Клешч мог бы дазволіць сабе ўпасці. Ён мог бы дазволіць сабе ўпасці на лясную зямлю, прапаўзіці на сваіх малюпасенькіх лапках некалькі міліметраў туды ці сюды і зашыцца ў сухую лістоту — паміраць, і ніхто б яго не пашкадаваў. Богу вядома, што ніхто. Але клешч, упарты, зацяты і мярзотны, затоіўся і жыве, і чакае. Чакае, калі неверагодна які рэдкі выпадак падгоніць проста да яго пад дрэва кроў у выглядзе якой-небудзь жывёлы. І толькі тады ён заняхаіць сваю патаемнасць, сарвецца, і ўчэпіцца, і ўвінціцца, і ўвап'ецца ў чужую плоць.

Такім кляшчом быў і малы Грануй... Ён жыў, затуліўшыся ў сваю абалонку, і чакаў на лепшыя часіны, на сваю нагоду. Свету не аддаваў нічога, акрамя свайго бруду: ні ўсмешкі, ні бляску з вачэй, ні нават паху. Усякая іншая жанчына адштурхнула б такое дзіця. Але не мадам Гаяр. У яе ж не было нюху, яна не ведала, што ён не пахне, і не чакала ад яго ніякага душэўнага парыву, бо яе душа была замкнёная.

Затое іншыя дзеці адразу адчулі, што з Грануем нешта не тое. З першага дня новенькі наводзіў на іх страх. Яны абыходзілі яго калыску і шчыльней ціснуліся адно да аднаго на сваіх ложках, быццам у пакоі пахаладала. Меншыя часам плакалі сярод ночы; ім здавалася, што ў спальні дзьме. Другім снілася, што ён як бы забірае ў іх дыханне. Аднаго разу старэйшыя згаварыліся задушыць яго. Яны навалілі яму на твар рыззя, і коўдру, і салому. Калі мадам Гаяр на раніцу адграбла яго з-пад кучы лахманоў, ён быў увесь спісяжаны, стурзаны, увесь у сіняках і гузах, але жывы. Тыя паспрабавалі паўтарыць гэта яшчэ некалькі разоў — пустое. Проста так, сваімі рукмі сціснуць яму горла ці затуліць рот і нос, што было б больш пэўна, — яны баяліся. Яны не хацелі да яго дакранацца. Яны ім грэбавалі, як велізарным павуком, якога не хочацца, гідка душыць.

Калі ён падрос, яны адмовіліся ад замахаў на яго жыццё. Яны, здаецца, зразумелі, што знішчыць яго нельга. Замест гэтага яны пачалі цурацца яго, прынамсі, пазбягаць сутычак. Яны яго ненавідзелі. Яны яго і не раўнавалі, і не зайздросцілі яму. На такія пачуцці ва ўстанове мадам Гаяр не было аніякіх прычын. Ім проста замінала ягоная прысутнасць. Яны не чулі ягонага паху. Яны яго баяліся.

5

Калі пры гэтым паглядзець аб'ектыўна, у ім не было нічога такога, што палохала б чалавека. У падлетках ён быў не тое каб высокі, не дужа дужы, хай сабе і брыдкі, але ж не такі табе й брыдкі, каб аж палохацца, убачыўшы яго. Ён быў не агрэсіўны, не хітры, не падступны, ён нікога не правакаваў. Ён лепей сабе трымаўся наадасобку. Дый інтэлект ягоны, бадай што, меней за ўсё мог наганяць страх. Ён устаў на абедзве ножкі толькі ў тры гады, першае слова вымавіў — у чатыры, гэта было слова „рыба” — яно выхапілася ў яго ў момант раптоўнага ўзрушэння, як рэха, калі на вуліцу Шарон явіўся здалёк нейкі гандляр-рыбнік і пачаў наўзгорла нахвальваць свой тавар. Наступныя словы, якія ён выпусціў з сябе, былі: „пеларгонія”, „казіны хлеў”, „савойская капуста” і „Пан Страхалюдзіна” (мянушка памагатага ў садоўніка з недалёкага кляштара Жанчын Міраносіц, мадам Гаяр часам наймала яго на самую брудную і цяжкую працу, і ён запомніўся тым, што ні разу ў

жыцці не ўмыўся). Што да дзеясловаў, прыметнікаў і часціц, дык іх у Грануя было яшчэ меней. Апрача „так” і „не” — іх, калі на тое, ён сказаў упершыню досыць позна — ён вымаўляў толькі асноўныя словы, адны назоўнікі і назвы канкрэтных рэчаў, раслін, жывёл і людзей, і тое толькі тады, калі гэтыя рэчы, расліны, жывёлы або людзі выпадкова ўрываліся ў ягоны нюх.

Седзячы пад сакавіцкім сонцам на кастры букавых дроў, якія патрэскалі ад цяпла, ён упершыню вымавіў слова „дровы”. Да гэтага ён сотні разоў чуў гэтае слова. Нават і разумеў яго: зімой яго часта пасылалі па дровы. Але сам прадмет — дровы — не здаваўся яму дастаткова цікавым, каб вымаўляць яго назву. Гэта адбылося толькі таго дня ў сакавіку, калі ён сядзеў на кастры. Касцёр быў складзены як бы лавай каля паўднёвай сцяны хлява мадам Гаяр пад паветкай. Верхнія цуркі пахлі гарача і саладжава, з глыбіні кастра падымаўся лёгкі дух моху, ад сасновай сцяны хлява плыў цёплы струмень смалы.

Грануі сядзеў на дровах, расставіўшы ногі і абaperшыся на сцяну, ён заплюшчыў вочы і не варушыўся. Ён нічога не бачыў, нічога не чуў і не адчуваў. Ён проста ўдыхаў пах драўніны, які клубіўся вакол яго і збіраўся пад дахам, як пад каўпаком. Ён піў гэты пах, тануў у ім, прасякаўся ім аж да самай апошняй клеткі, сам рабіўся дрэвам, ён ляжаў на кучы дроў, як драўляная лялька, як бураціна, як мёртвы, пакуль праз доўгі час, можа, праз паўгадзіны, не вырыгнуў з сябе слова „дровы”. Так, быццам ён быў увесь перапоўнены дрэвамі, быццам быў сыты дрэвамі па горла, нібы яго жывот, глотка, нос былі закладзеныя дрэвамі, — вось як ён званітаваў гэтым словам.

І гэта схамянула яго, уратавала ад знясілення драўнінай, ад яе паху, якім можна было задыхнуцца. Ён падабраўся, ссунуўся з кастра і паклыпаў прэч на драўляных нагах. Яшчэ некалькі дзён ён быў сам не свой ад інтэнсіўнага нюхальнага ўражання, і калі ўспамін з новай сілай выплываў перад ім, ён марматаў сам сабе, як заклён: „Дровы, дровы”.

Так ён вучыўся гаварыць. Са словамі, якія не азначалі пахучых прадметаў, інакш — з абстрактнымі паняццямі, найперш з этычнымі і маральнымі, яму было найцяжэй. Ён не мог запомніць іх, ужываў іх, нават калі ўжо быў дарослы, неахвотна і часта няправільна: права, Бог, радасць, адказнасць, пакорлівасць, удзячнасць і г.д. — тое, што павінна азначацца імі, было і засталася яму туманам белым. З другога боку, буднай гутарковай мовы неўзабаве стала не хапаць, каб называць усе тыя рэчы, якія ён назапасіў у сабе нюхальнымі ўяўленнямі. Хуткім часам ён ужо адрозніваў па паху не проста дровы, але і якія гэта дровы: вяз, груша, дровы старыя, сырыя, трухлявыя, гнілыя, замшэлыя, ён разбіраў на нюх нават асобныя цурбакі, трэскі, апілки — і адрозніваў так ясна, як іншыя людзі не маглі б на вока. З астатнімі рэчамі было тое самае.

Тое, што белае пітво, якое мадам Гаяр кожнае раніцы выдавала сваім утрыманцам, заўсёды называлася малаком, коць яно кожнае раніцы зусім інакш успрымалася Грануем на пах і на смак, — яно ж было то халоднае, то гарачае, было ад той ці іншай каровы, то яно кожную хвіліну пералівалася сотнямі асобных пахаў і ўтварала кампазіцыю пахаў, змяшаных у новае адзінства, — і дым з вогнішча меў толькі адну, менавіта гэтую назву: „дым”... тое, што зямля, ландшафт, паветра, якія на кожным кроку, з кожным удыхам, напаўняліся іншым пахам і тым самым адухоўліваліся іншай ідэнтычнасцю, тым не меней абазначаліся ўсяго трыма, менавіта гэтымі, няўклуднымі словамі — усе гэтыя пачварныя разбежнасці паміж багаццем нюхальна ўспрыманага свету і беднасцю мовы наогул прымусілі маленькага Грануя засумнявацца ў самой мове; і ён апускаўся да карыстання ёю толькі калі гэтага вымагалі зносіны з людзьмі.

Да шасці гадоў ён нюхальна цалкам спасціг сваё атачэнне. У доме мадам Гаяр не было ніводнага прадмета, у паўночнай частцы вуліцы Шарон не было ніводнай мясіны, ніводнага чалавека, ніводнага каменя, дрэва, куста ці плота, ніводнага нават самага маленькага заканурка, якога б ён не ведаў на нюх, не пазнаваў бы, і

моцна не трымаў бы ў памяці ва ўсёй яго непаўторнасці. Ён сабраў дзесяць тысяч, сто тысяч спецыфічных, адзіных у сваім родзе пахаў і трымаў іх так учэпіста, што згадваў, калі чуў іх, але і сапраўды чуў, калі згадваў пра іх зноў; больш за тое — ён нават умеў уяўна па-новаму іх спалучаць і такім чынам ствараў у сабе такія пахі, якіх увогуле не было на свеце.

Ён як бы авалодаў велізарным слоўнікам, які дазваляў яму складваць з пахаў любыя новыя фразы — і гэта ў тым узросце, калі іншыя дзеці, ледзь-ледзь падбіраючы ўбітыя ў іх мазгі словы, лепяць кароценькія банальныя сказы, якімі аніяк не апішаш свет. Бадай, слушней было б параўнаць яго з музычным вундэркіндам, які з мелодый і гармоній вылузаў альфабэт асобных гукаў і вось ужо сам складае новыя мелодыі і гармоніі — з тою, праўда, розніцай, што альфабэт пахаў быў непараўнальна большы і дыферэнцыраваны, чым гукавы, і яшчэ з таго, што творчая дзейнасць вундэркінда Грануя бушавала толькі ўсярэдзіне яго самога і не магла быць заўважана нікім, апроча яго самога.

Вонкава ён усё больш замыкаўся ў сабе. Яму падабалася бадзяцца ў паўночных кварталах Сэнт-Антуанскага прадмесця, па гародах, палях, вінаградніках. Часам ён не вяртаўся нанач, прападаў недзе па некалькі дзён. Экзекуцыю за гэта прымаў пакорліва і без пратэсту. Хатні арышт, галадоўкі, штрафная праца нічога ў паводзінах не мянялі. Нерэгулярная седня (паўтара гады) ў парафіяльнай школе пры царкве Нотр-Дам-дэ-Бон-Сэкур не ўмудрыла яго ні больш ні менш. Навучыўся збольшага чытаць па складах і пісаць свае імя, і гэта ўсё. Настаўнік лічыў яго слабым у розуме. Затое мадам Гаяр змеціла ў ім пэўныя здольнасці і схілку, даволі незвычайныя, каб не сказаць няма ладу якія. Так, яму, здавалася, быў зусім невядомы дзіцячы страх перад цемрай і ноччу. Яго можна было ў любы час па што хоч паслаць у склеп, куды іншыя дзеці нават з ліхтаром не патыкаліся; ці па дровы — у хлеў на двары, у самую непраглядзё начную. І ніколі не браў ліхтара, а ўсе-такі адразу знаходзіў і прыносіў па што пасылалі, і ўсё дакладна, усё правільна, нікуды табе не ўлезе, не спатыкнецца, нічога не аберне. Але, канечне, яшчэ большае дзіва, што Грануй, як каторага разу заўважала мадам Гаяр, умеў бачыць праз паперу, тканіну, драўлянае, і нават праз мураваныя сцены, шчыльна зачыненыя дзверы. Ён ведаў, хто менавіта з выхаванцаў быў у дартуары, не заходзячы туды ведаў. Што ў капусціне затоіўся слімак, ведаў да таго, як качан паспявалі разрэзаць. А аднаго разу, калі мадам Гаяр так добра прыхавала грошы, што і сама не магла іх знайсці (яна мяняла свае схованкі), ён, ні хвіліны не сумняваючыся, паказаў месца за стаяком коміна, і гэта ж грэба — якраз там яны і знайшліся! Ён нават будучыню ўмеў бачыць наперад: бывала, нідзе нікога, а ён ужо дакладвае пра візіт чалавека задоўга да яго прыходу, і без памылак прадказваў навальніцу, хоць неба яшчэ было як прамытае.

Што ўсяго гэтага ён, вядома, не бачыў вачыма, што чым далей, тым вастрэй і дакладней чуў носам: слімака ў капусце, грошы за стаяком, чалавека за сцяной ці за некалькі кварталаў — пра гэта ўсё мадам Гаяр не здагадалася б і ў сне, нават калі б яе нюх не пацярпеў ад бацькавай кацубы. Яна была пэўная, што ў гэтага хлопчыка — слабы ён розумам ці не — ёсць другі твар. А як што яна ведала, што двухаблічныя прыносяць няшчасце і смерць, ёй зрабілася вусцішна.

Яшчэ больш вусцішнай, аж да нясцерпу была думка, што пад адным дахам з ёю жыве нехта, хто мае дар праз сцены і бэлькі бачыць старанна схаваныя грошы, і як толькі яна выявіла ў Грануя гэтую жажлівую здольнасць, адразу паспрабавала ад яго пазбыцца, і так яно ўсё склалася ўдала, што якраз тым часам — Граную было восем гадоў — кляштар Сэнт-Мэры, не ўдаючыся ў прычыны, спыніў свае штогадовыя выплаты. Мадам не нагадала кляштару пра запазычанасць. Дзеля блізіру яна пачакала з тыдзень, і калі грошы так і не паступілі, яна ўзяла хлопчыка за руку і выправілася з ім у горад.

На вуліцы Мартэльры непадалёк ад ракі жыў адзін яе знаёмы — гарбар Грымаль, якому ўвесь час былі патрэбныя хлапчукі для працы — не вучнямі ці чаляднікамі, а

як танняя чорнарабочыя. Бо ў ягоным рамястве даводзілася рабіць настолькі небяспечныя для жыцця аперацыі — мяздрыць гнілыя звярыныя скуры, змешваць атрутлівыя дубільныя і фарбавальныя рошчыны, выводзіць едкія пратравы, — што прыстойны майстар, звычайна шкадуючы сваіх навучаных памочнікаў, наймаў беспрацоўны і бяздомны зброд альбо беспрытульных дзяцей, чый лёс у разе якога няшчасця анікога не зацікавіць. Не дзіва, мадам Гаяр ведала, што ў гарбарні Грымаля ў Грануя — па чалавечых мерках — не было шанцу застацца жывым. Але не такая яна была жанчына, каб тлуміць сабе галаву ўсякай лухтой. Свой святы абавязак яна выканалала. Апека скончылася. Што там далей будзе з яе гадаванцам, ёй не абыходзіла. Выжыве — добра, спражэцца — а што ў тым благога? — галоўнае, каб усё было законна. І таму яна папрасіла мсье Грымаля пісьмова пацвердзіць перадачу хлопчыка, сама распісалася за пятнаццаць франкаў камісійных і выправілася дамоў на вуліцу Шарон.

Яна не адчувала ніякіх дакораў сумлення. Наадварот, лічыла, што зрабіла не толькі ў згодзе з законам, але і справядліва, бо ўтрыманне ў прыюце дзіцяці, за якога ніхто не плаціць, магчымае толькі за кошт іншых дзяцей ці нават за яе асабісты кошт, а, можа нават, пагражае будучыні іншых дзяцей ці нават яе асабістай будучыні, інакш кажучы, яе забяспечанай, прыватнай смерці, адзінаму, чаго яна яшчэ хацела ад жыцця.

З увагі на тое, што мы тут развітваемся з мадам Гаяр і пазней ужо не сустрэнемся з ёю, акінем колькімі фразамі яе апошнія дні. Хоць душою мадам сканала яшчэ ў маленстве, яна дажыла, на няшчасце, да глыбокай, глыбокай старасці. У лета ад Нараджэння Хрыстовага 1782-е, на сямідзясятым годзе жыцця, яна пакінула сваё рамяство, купіла, як і мела сабе наўме, рэнту, засела ў сваім дамку і чакала смерці. Але смерць не спяшалася. Замест смерці прыйшло нешта такое, на што не мог падумаць ніводзін жывы чалавек на свеце і чаго яшчэ ніколі не было ў краіне, а то ж бо — прыйшла спадарыня рэвалюцыя, а з ёю шалёная, стрымгаловая карэнная змена ўсіх грамадскіх, маральных і трансцэдэнтных адносінаў. Спярша памянёная рэвалюцыя не зачэпіла асабістага лёсу мадам Гаяр. Але потым, калі ёй ужо заехала пад восемдзсят, выявілася, што чалавек, які плаціў ёй рэнту, застаўся без уласнасці і вымушаны быў зэміграваць, а ягоную маёмасць купіў з аўкцыёна фабрыкант штаноў. Некаторы час яшчэ здавалася, што і гэтая перамена не сфаталізуе лёсу мадам Гаяр, бо фабрыкант-нагавічнік спраўна сплачваў рэнту. Але потым прыйшоў дзень, калі яна атрымала свае грошы не манетай, а нейкімі маленькімі паперкамі, і гэта запачаткавала яе матэрыяльны канец.

Праз два гады рэнты ўжо не хапала нават на аплату дроў. Мадам мусіла прадаць свой дом па смешна сказаць якой нізкай цане, бо акрамя яе раптам павыпаўзлі тысячы іншых людзей, якім канечне, мусова і да зарэзу прыспічыла прадаць свае дамы. І зноў яна атрымала ўзамен толькі гэтыя ідыёцкія паперкі, і зноў праз два гады яны амаль нічога не каштавалі, і ў 1797 годзе — ёй тады было пад дзевяноста — мадам страціла ўвесь свой ашчадак да драбніцы — нажытую цяжкай векавой працай маёмасць, — і тулілася ў малюпасенькай мэбляванай каморцы на вуліцы Кокій. І толькі цяпер, запазнiўшыся гадоў на дзесяць-дваццаць, заспела-такі смерць — яна прыйшла да яе ў вобразе пухлізны, хвароба схавіла мадам за горла, пазбавіла яе спачатку апетыту, потым голасу, так што яна не магла запырэчыць ні словам, калі яе адпраўлялі ў багадзельню Гатэль-Д'ё. Там яе паклалі ў тую самую залу, бітком набатаваную сотнямі паўжывых людзей, дзе калісьці сканаў яе муж, сунулі на агульны ляжак да пяцёх нейкіх старонніх старэч (яны ляжалі ўпакат шчыльненька адна каля аднае) і пакінулі там на тры тыдні прылюдна даходзіць. Потым яе зашылі ў мех, у чатыры гадзіны раніцы разам з пяцідзсяццю іншымі трупамі шпурнулі на падводу і пад цянькае бомканне званочка вывезлі на новыя могілкі ў Клямар, што за мілю ад гарадское брамы, і там паклалі на вечны спачын у агульнай яміне пад тоўстым пластам нягашанай вапны. Гэта было ў 1799 годзе. Але мадам, дзякуй Богу, не прадчувала свайго лёсу, вяртаючыся дамоў у той дзень 1747 года, калі яна

пакінула хлопчыка Грануя — і нашу аповесць. Інакш яна, напэўна, страціла б веру ў справядлівасць і тым самым адзіны даступны ёй сэнс жыцця.

6

З першага позірку, які ён кінуў на мсье Грымалю, — не, з першага чуйнага ўдыху, якім ён уцягнуў у сябе пах Грымалю, — Грануі зразумеў, што гэты чалавек можа забіць яго да смерці за самую малую прамашку. Ягонае жыццё каштавала цяпер роўна столькі, колькі ягонае праца, яго жыццё было роўнае толькі той карысці, якую вымяраў яе Грымаль. І Грануі пакорліва лёг да ног гаспадара і не зрабіў аніводнай спробы ўстаць. Дзень у дзень ён закаркоўваў у сабе ўсю энергію сваёй упартасці і наравістасці, ужываючы яе, толькі каб, як той клешч, перажыць блізкі ледніковы перыяд: цярпліва, сціпла, непрыкметна, захоўваючы агонь жыццёвай надзеі на самым малым, але старанна пільваным вогнішчы. Цяпер ён зрабіўся ўзорам паслушэнства, непатрабавальнасці і працалюбства, улёт лавіў кожны загад, прымаў любую ежу. Вечарамі рахмана дазваляў замыкаць сябе ў прыбудаваную збоку да майстэрні каморку, дзе захоўвалася ўсялякае чарэп'е, рабочы струмант і віселі прасоленыя сырыя скуры. Тут ён спаў на голай уторанай зямлі. Цэлымі тыднямі ён працаваў ад цямна да цямна, узімку — восем, летам — чатырнаццаць, пятнаццаць, шаснаццаць гадзін: мяздрыў смярдзючыя скуры, вымочваў іх у вадзе, зганяў поўсць, вапнаваў, травіў квасцамі, калоў дровы, акорваў бярозу і ціс, спускаўся ў дубільныя ямы, поўныя едкіх выпарэнняў, укладваў пластамі скуры, як загадвалі яму чаляднікі, раскідваў раздушаныя чарнільныя арэшкі, закідваў гэтае жудаснае вогнішча цісавым голлем і зямлёю. Праз некалькі гадоў яму даводзілася адкопчаць і даставаць з гэтых магіл трупы скур, муміфікаваныя да стану дублёных скур. Калі ён не закопчаў і не выкопчаў скуры, дык цягаў ваду. Месяцамі цягаў з ракі ўтору, заўсёды па два вядры, сотні вёдраў у дзень, бо гарбарства патрабуе мора вады на мыццё, вымочванне, выварку, фарбаванне. І так месяц у месяц ён насіў тую ваду, вымакаў сам да рубчыка, увечары яго вопратка капала, а скура была халодная, мяккая і набрынялая, як замша-машэст.

Праз год такога — хутчэй жывёльнага, чым чалавечага — існавання ён захварэў на сібірскую язву, гэтую страшную хваробу гарбароў, якая звычайна канчаецца смерцю. Грымаль ужо паставіў на ім крыж і пачаў шукаць яму замену — зрэшты, не без шкадавання, бо ў яго яшчэ ніколі не было больш сціплага і руплівага дбальца, як гэты Грануі. Аднак, насуперак усякаму разумнаму чаканню Грануі ачуняў. Толькі за вушамі, на шыі і на шчоках засталіся шнары ад вялікіх чорных нарываў, якія нявечылі яго і рабілі яшчэ брыдчэйшым, чым ён баў раней. Затое ў яго застаўся — найкаштоўнейшая перавага — імунітэт да сібірскай язвы, так што цяпер ён мог мяздрыць самыя кепскія скуры нават скрываўленымі, парэпанымі рукамі, не баючыся заразіцца нанавя. Гэтым ён выгадна вылучаўся не толькі спасярод іншых вучняў і чаляднікаў, але і сваіх патэнцыйных пераемнікаў. І таму, што цяпер стала цяжка яго замяніць, вартасць яго працы павысілася, а тым самым і цана ягонага жыцця. Яму раптам дазволілі не спаць больш на голай падлозе, а збіць сабе драўляны ляжак у хляве, заслаць яго саломай і накрывацца коўдрай. Яго больш не замыкалі нанач. Ежа палепшылася. Грымаль абыходзіўся цяпер з ім не проста як з жывёлай, а як з жывёлай карыснай.

Калі яму споўнілася дванаццаць, Грымаль пачаў вызваляць яго ад працы на паўдня ў нядзелю, а з трынаццаці яму нават у будні дазвалялася на гадзіну пасля працы выходзіць з дому і рабіць, што ўжо ён там сам сабе хацеў.

Ён перамог, бо застаўся жывы, і ў яго была пэўная свабода, каб жыць далей. Час зімавання мінуўся. Клешч Грануі зноў ажыў. Ён адчуў ранішняе паветра. Яго ахапіў паляўнічы сверб. Перад ім адкрыўся найвялікшы ў свеце запаведнік пахаў: горад Парыж.

Гэта было як у казцы. Ужо бліжэйшыя вуліцы Сэн-Жак-дэ-ля-Бушры і вуліцы вакол царквы св. Яўстахія былі казкай. У завулках ад вуліц Сэн-Дэні і Сэн-Мартэн людзі жылі так купна, дамы ў пяць, шэсць паверхаў стаялі так шчыльна, што засланылі неба, і паветра было застаялае, як вада ў канавах, і наскрозь прасмердлае. У ім мяшаліся пахі людзей і жывёл, выпарэнні ад ежы і хваробаў, вады і каменя, попелу і скуры, мыла і свежага хлеба і яек, згатаваных у воцапе, локшыны і нашараванай да бляску латуні, шалфею і піва і слёз, тлушчу і мокрай і сухой саломы. Тысячы і тысячы пахаў стваралі нябачную лаву, якая перапаўняла цясніны вуліц, якая пад дахамі знікала толькі зрэд-часу, а з бруку — ніколі. Людзі, якія жылі там, даўно прынюхаліся да гэтай сумесі: яна ж і падымалася ад іх і зноў прасякала іх наскрозь, гэта ж было паветра, якім яны дыхалі і жылі, яно было як зношаная цёплая вопратка — яе не чуеш на целе, яе паху не заўважаеш. Але Грануй усё гэта чуў упершыню. І не толькі ўспрымаў мяшанку пахаў ва ўсёй яе поўнасці і поўніцы — ён расшчапляў яе аналітычна на самыя дробненькія і драбнюсенькія часткі і часцінкі. Яго вытанчаны нюх разблытваў вузел з выпарэнняў і смуроду, распраўляў асобнымі нітачкамі на асноўныя пахі, якія далей ужо не раскладаліся. Яму было неверагодна прыемна разблытваць і прасці гэтыя ніткі.

Ён часта спыняўся, прыхіляўся да сцяны якога-небудзь дома або, затоўкшыся ў цёмны закутак, стаяў там, заплюшчыўшы вочы, крыху раззявіўшы рот і раздзімаючы ноздры, нерухома, як драпежная рыбіна ў глыбокай, цёмнай, спавольненай вадзе. І калі нарэшце рух паветра падкідваў яму кончык тоненькай духмянай нітачкі, ён накідваўся на гэты адзін пашок, не чуючы больш нічога навокал, хапаў яго, чапляўся за яго, уцягваў яго ў сябе і пакідаў у сабе назаўсёды. Гэта мог быць даўно знаёмы пах або яго разнавіднасць, а мог быць і зусім новы, амаль або зусім не падобны на ўсё, што яму дагэтуль даводзілася чуць, а тым болей бачыць; напрыклад, пах прасаванага шоўку; пах чабаровай гарбаты, пах кавалка вышыванай срэбрам парчы, пах каранца да бутэлькі з рэдкім віном, пах чарапахавага грэбня. Грануй угоньваўся за такімі яшчэ не знаёмымі яму пахамі, лавіў іх заўзята і цярдліва, як рыбак, і назапашваў у сабе.

Удосыць нанюхаўшыся густога паху завулкаў, ён ішоў у мясціны, дзе пахі былі танчэйшыя, змешваліся з ветрам і разносіліся амаль як парфума: скажам, на рыначны пляц, дзе ўвечары моцна трымаліся пахі дня — нябачныя, але ў той самы час такія яўныя, быццам у натоўпе ўсё яшчэ кішэлі гандляры, стаялі кашы з гароднінай і яйцамі, бочкі з віном і воцатам, мяхі з прыправамі і бульбай і мукою, скрынкі з цвікамі і гайкамі, рыбныя сталы, сталы, заваленыя тканінай, і посудам, і падэшвамі, і сотнямі іншых рэчаў, якія прадаваліся ўдзень... увесь гэты вэрхал і гармідар стаяў у паветры і ўвечары. Грануй, можна сказаць, носам бачыў увесь рынак. І носам бачыў яго дакладней, чым іншыя вачыма, бо Грануй успрымаў яго „следам” і таму больш узвышана: як эсэнцыю, як дух чагосьці мінулага, не парушанага звычайнымі атрыбутамі цяпершчыны — такімі, як шум, яркасць, гніотная штурхатня жывых людзей.

Альбо ж ён ішоў туды, дзе каралі ягоную маці, на Грэўскі пляц — які велізарным языком высалопваўся ў раку. Тут стаялі караблі і лодкі, выцягнутыя на бераг або прышвартаваныя да тумбаў, тут пахла вугалем, і збожжам, і сенам, і мокрымі пняньковымі канатамі.

А з захаду, па тым адзіным трыбе, які рака прасекла ў горадзе, плыў шырокі патак ветру і прыносіў пахі палёў, лугоў з-пад Нэі, лясоў паміж Сэн- Жэрмэнам і Версалема, далёкіх гарадоў Руана і Каэна, а часам нават і мора. Мора пахла як надзьмуты ветразь, у якім заблыталіся вада, соль і халоднае сонца. Яно пахла проста, гэтае мора, але пах быў адразу вялікі і своеасаблівы, так што Грануй не асмельваўся расшчапіць яго на рыбнае, салёнае, вадзяністае, водарасці, свежасць і так далей. Ён лепей сабе не разбіваў яго, трымаў у памяці цалкам і цешыўся ім на

поўную поўніцу. Пах мора яму так падабаўся, што ён хацеў калі-небудзь атрымаць яго чыстым, без дамешак і ў такой колькасці, каб ім можна было ўпіцца. І калі пазней з расказаў ён даведаўся, што мора вялікае і па ім можна цэлымі днямі плысці на караблі, і нідзе ніякае зямлі, ён звычайна ўяўляў сябе на такім караблі, высока ўтары, сядзіць сабе на мачце ў кашы, і ляціць, ляціць кудысьці далёка па бясконцым паху мора, які ніякі нават не пах, а дыханне, выдых, подых, канец усіх пахаў, і ад асалоды ён быццам раствараецца ў гэтым дыханні. Але гэтаму не наканавана было збыцца, бо Граную, які стаяў на Грэўскім пляцы на беразе Сены і раз за разам удыхаў маленькі абрываў марскога ветру, што раптам прыбіўся да яго нага носа, не наканавана было ніколі ў жыцці ўбачыць мора, сапраўднае мора, вялікі акіян на захадзе, не дадзена было ақунуцца ў яго пах.

Квартал паміж царквою св. Яўстахія і гарадской ратушай ён неўзабаве вывучыў на нюх так дасканал, што не заблудзіўся б там і ў самую цёмную ноч. І тады ён пашырыў поле свайго палявання — спачатку на захад да прадмесця Сэнт-Анарэ, потым уверх па вуліцы Сэнт-Антуан да Бастыліі і, нарэшце, нават на па-той бераг ракі да квартала Сарбоны і прадмесця Сэн-Жэрмэн, дзе жылі багатыя людзі. Праз чыгунныя краты брамы пахла скурай ад карэт і пудрай з пахолкавых парыкоў, а цераз высокія сцены з садоў пераліваўся водар жаўтазелю і ружаў і толькі што пасаджанай біручыны. І сама тут Грануй упершыню пачуў пах парфумы — у сама гэтым сэнсе слова. Гэта была простая лавандавая ці ружовая вада, якую ва ўрачыстых выпадках дамешвалі ў садовыя фантаны, і больш складаныя, больш каштоўныя духмянасці мускуснай настойкі, змяшанай з алеем нарцыса і туберозы, танкілій, язмену або карынкі, якія вечарамі, як цяжкі шлейф, цягнуліся за экіпажамі. Ён запамінаў гэтыя духмянасці, як запамінаў вульгарныя пахі, з цікаўнасцю, але без асаблівага здзіўлення. Зрэшты, ён заўважыў, што парфумы наўмысна стараліся адурманіць і прывабіць яго нюх, і ён прызнаў вартасці асобных эсэнцый, з якіх яны складаліся. Але ў цэлым яны здаваліся яму ўсё ж грубымі і пошлымі, разбаўленымі, а не скампанаванымі, і ён ведаў, што мог бы скласці зусім іншыя пахошчы, калі б меў такія самыя зыходныя матэрыялы.

Многія з гэтых матэрыялаў ён ужо сустракаў раней, на рынку — у радах кветак і радах з гастронамічнымі духмянасцямі, іншыя былі яму новыя, і іх ён фільтраваў з духмяных сумесяў і безназоўна захоўваў у памяці: амбру, цыбетын, пачулі, сандалавае дрэва, бергамот, бензойную смалу, кветкі хмелю, бровы струмень...

Ён не быў пераборлівы. Між тым, што паўсюль азначалася як добры пах, ён не разрозніваў. Ён быў прагны. Мэта ягоных паляўнічых вылазак была — проста авалодаць усімі пахамі, якія мог прапанаваць яму свет, і адзіная мэта — каб пахі былі новыя. Пах конскага поту значыў у яго столькі ж, колькі далікатны водар бутона ружы, які якраз распускаецца, востры смурод клапа — не менш, чым пара ад смажанай цяляціны, што прасочваецца з гаспадарскіх кухняў. Ён паглынаў, убіраў у сябе ўсё, усё запаар. Але і ў кухні, якая сінтэзуе ягоныя ўяўленні, дзе ён увесь час складваў новыя камбінацыі пахаў, яшчэ не панаваў ніякі эстэтычны прынцып. Гэта былі велягурыстыя фантазіі, ён ствараў і тут жа разбураў іх, як дзіця, што гуляе ў кубікі, — вынаходліва і дэструктыўна, без прыкметнага творчага прынцыпу.

8

Першага верасня 1753 года, у гадавіну інтранізацыі караля, горад Парыж зладзіў феерверк на Каралеўскім мосце. Відовішча не было такое раскошнае, як феерверк у гонар шлюбавання караля ці як легендарны феерверк з нагоды нараджэння дафіна, але ўсё-такі гэта быў феерверк не абы які. На мачтах караблёў былі ўмацаваны залатыя задзякальныя колы. Так званыя сонечныя звяры вырыгалі з моста ў раку вогненны залаты дождж. Аглушальна рваліся петарды, і на бруку лопаліся ляскаўкі, вырабленыя ў выглядзе жаб, а ў неба шугалі ракеты і прапісвалі белыя пісягі на чорным небе. Тысячагорлы натоўп на мосце і набярэжных абал ракі захоплена

ахаў і вохаў, крычаў „Брава!”, „Віват!” — хоць той кароль уступіў на трон трыццаць восем гадоў таму назад і пік народнай любові даўно застаўся ў мінулым. Вось на што здольны феерверк!

Грануй моўчкі стаяў у цяні павільёна Флары, на правым беразе, насупраць Каралеўскага моста. Ён не ўдзельнічаў у віватаванні, нават ні разу не зірнуў угору на ракету.. Ён прыйшоў, спадзеючыся ўнюхаць што-небудзь новае, але неўзабаве высветлілася, што феерверк у пахавым сэнсе нічога яму не дае. Усё, што іскрылася, і ззяла, і трашчала, і вішчала там у занадтай разнастайнасці, явіла ў найвышэйшай ступені аднастайную сумесь пахаў серы, алею і салетры.

Ён ужо меўся быў пакінуць гэта нуднае гледзішча, каб, трымаючыся ўздоўж галерэі Луўра, пайсці дамоў, як тут вецер нешта данёс да яго, нешта маленькае, ледзь улоўнае, абрываек, атам далікатнага паху — не, нешта яшчэ меншае: гэта было хутчэй прадчуванне, чым сапраўдны пах, і адначасова ўпэўненая здагадка, што нічога такога ён ніколі раней не чуў. Ён зноў прыхіліўся да сцяны, заплюшчыў вочы і наставіў ноздры. Водар быў такі далікатны і тонкі, што раз-пораз выпадаў з успрымання, яго нельга было ўтрымаць, яго перакрываў дым петардаў, блакіравалі выпарэнні чалавечай масы, разрывалі і сціралі тысячы іншых гарадскіх пахаў. Але потым – раптам – ён зноў праскокваў на нейкую долю секунды, гэты маленькі драбок духмяніў раскошным намёкам... і адразу знікаў. Грануй няцярпна пакутаваў. Упершыню пакутаваў не толькі яго прагны характар, які напароўся на знявагу, а сапраўды пакутавала ягонае сэрца. Зарадзілася цьмянае адчуванне, што гэты водар — ключ да парадку ўсіх іншых пахаў, што нельга нічога зразумець у пахах, калі не зразумець гэтага адзінага, і ён, Грануй, марна пражыве жыццё, калі яму не ўдасца ім авалодаць. Ён павінен дастаць, выдабыць яго не проста дзеля таго, каб наталіць прагу валодання, а дзеля спакою свайго сэрца.

Яму мала што не зрабілася дрэнна, аж так разабрала. Ён нават яшчэ не ўлавіў, адкуль увогуле ішоў гэты пах. Часам інтэрвалы паміж павевамі доўжыліся хвілінамі, і за кожным разам на яго нападаў жудасны страх, што ён выпусціць яго назаўсёды. Нарэшце ён зрабіў выратавальную выснову, што водар плыве спатойбоч ракі, аднекуль бо з паўднёвага ўсходу.

Адштурхнуўшыся ад сцяны павільёна Флары, Грануй нырнуў у людзкі гушчар і пачаў траляваць сабе дарогу праз мост. Ён штохвіліны спыняўся, падымаўся на пальчыкі, каб прынюхацца паверх галоў, спачатку, страшэнна ўзрушаны не чуў нічога, тады нарэшце нешта ўлоўліваў, чапляўся за пах нават мацней, чым раней, пераконваўся, што рухецца да мэты, зноў ныраў у натоўп раззяваў і піратэхнікаў, якія бесперастанку падносілі паходні да кнатоў шуціх, упускаў свой арыенцір у едкім парахавым дыме, панікаваў, зноў локцямі і ўсім корпусам праціскаваў наперад. Праз некалькі бясконцых хвілін ён апынуўся на другім беразе, абмінуў асабняк Маі, набярэжную Малакэ, тое месца, дзе падыходзіць да ракі вуліца Сены...

Тут ён спыніўся, перавёў дух і прынюхаўся. Ён злавіў яго. Цяпер не ўпусціць. Водар, быццам стужка, спускаўся па вуліцы Сены, непаўторны і выразны, але ўвесь час такі пяшчотлівы і вельмі тонкі. Грануй адчуў, як б'ецца ягонае сэрца, і зразумеў, што б'ецца яно не ад напружнага бегу, а ад раптам пазасталай бездапаможнасці перад гэтым пахам. Ён намогся ўспомніць што-небудзь падобнае, але ўсе параўнанні адпадалі. У гэтым паху была свежасць; але не свежасць лімонаў ці памаранчаў, а свежасць міры, ці карынкавага лісця, ці кучаравай мяты, ці бярозавага соку, ці камфары, ці хваёвай ігліцы, не свежасць майскага дажджу, ці марознага ветру, ці крынічнай вады... і адначасова з яго цякло цяпло; але не так, як бергамот, кіпарыс або мускус, не як язмен і нарцыс, не як ружавы куст і не як касач... У гэтым паху злівалася і тое, і другое, лятучае і цяжкае, але пахі не проста змешваліся, а былі нечым адзіным і да таго ж невялікім і слабым і ў той самы час трывалым і моцным, як кавалак тонкага пералівістага шоўку... але не, гэта было не як шоўк, а як салодкае мядовае малако, у якім распускаецца пірожнае, — але тады адно з адным не вязалася, як ты таго ні хоч: малако і шоўк! Нейкі неспасцігальны пах, неапісальны,

ён не ўмяшчаўся ў нівошта, зрэшты яго наогул не павінна было б быць. І ўсё-такі ён быў — у самай раскошнай неаспрэчнасці. Грануў ішоў за ім, і сэрца ў яго грукатала, ён цьмяна здагадваўся, што не ён ідзе за пахам, а што пах захапіў яго ў палон і цяпер неадольна вабіць да сябе.

Ён рушыў угору па вуліцы Сены. На вуліцы ні душы. Дамы стаялі пустыя. Людзі сышлі ўніз да ракі, на феерверк. Тут яму не заважалі ні разгарацаны пах людзкага збою, ні парахавы смурод. Вуліца пахла як звычайна — вадой, памыямі, папукамі і гнілой гароднінай. Але над усім гэтым лунала пяшчотна і выразна тая самая стужка, якая прывяла сюды. Праз некалькі крокаў слабенькае святло начнога неба паглынулі высокія дамы, і Грануў пайшоў далей упоцьмы. Яму не было патрэбы што-небудзь бачыць. Пах надзейна веў яго да сябе.

Метраў праз пяцьдзесят ён збочыў на вуліцу Марэ, у зусім ужо цёмны завулак, раскінуўшы рукі, можна было дастаць да сцен абাপал бруку. Дзіўна, але пах тут не дужа каб памацнеў. Ён толькі пачысеў і, дзякуючы гэтаму, дзякуючы ўсё большай чысціні, рабіўся неадчэпна панадным. Грануў ішоў як бы супроць волі. У адным месцы пах цвёрда павярнуў яго направа, яму здалося, што ён зараз, вось-вось саўганецца носам у сцяну якогась дома. Але пасярэдзіне сцяны аказалася нізкая арка. Як лунатык, Грануў прайшоў праз арку ў двор, завярнуў за вугал, выйшаў яшчэ ў адзін дворык, ужо меншы, і тут нарэшце было святло: асветлены быў квадрат двара, усяго некалькі крокаў. Да сцяны пад косым нахілам была прыбудавана павець. На стале пад павеццю гарэла свечка. За сталом сядзела дзяўчына і перабірала мірабэль. Яна брала слівіну з каша, злева ад сябе, адшчыквала чарашок, нажом даставала костачку і кідала ў вядро. Ёй было гадоў трынаццаць-чатырнаццаць. Грануў застыў. Ён адразу зразумеў, што было крыніцай духмянасці, якую ён учуў больш чым за паўмілі на тым беразе ракі: не гэты брудны двор, не мірабэль. Крынічыла дзяўчына.

Ён быў зусім збіты спанталыку. На імгненне яму сапраўды здалося, што яшчэ ніколі ў жыцці ён не ўдыхаў нічога такога цудоўнага, як гэтая дзяўчына. Да таго ж, стоячы супроць святла, ён бачыў толькі яе абрыс. Ён вядома меў на ўвазе, што ніколі не нюхаў нічога такога цудоўнага. Але таму што ён усё-такі ведаў чалавечыя пахі, тысячы і тысячы пахаў мужчын, жанчын, дзяцей, у яго ў мазгах ніяк не ўкладвалася, што такія вытанчаны водар мог ісці ад чалавека. Звычайна людзі пахлі пошла і гаротна. Дзеці пахлі безгустоўна, ад мужчын патыхала мачой, вострым потам і сырам, ад жанчын — зьялчэлым лоем і тухлай рыбай. Людзі пахлі зусім нецікава, агідана... І вось упершыню ў жыцці Грануў не паверыў свайму носу, і яму давялося паклікаць на дапамогу вочы, каб пераканацца, што нюх яго не падвёў. Праўда, гэтае замяшанне пачуццяў не задоўжылася. Яму і праўда хапіла аднаго імгнення, каб аптычна пацвердзіць свае нюхальныя ўражанні і з тым большай безагляднасцю аддацца ім. Цяпер ён адчуваў, што яна была чалавек, чуў пот яе падпашак, тлушч яе валасоў, рыбны пах яе сцёгнаў, і гэта давала яму найвышэйшую асалоду. Яе пот духмяніўся, як свежае марское паветра, валасы — як арэхавы алей, сцёгны — як букет вадзяных лілеяў, скура — як абрыкосавая квецень... і сума ўсіх гэтых кампанентаў давала духмянасць такую раскошную, такую гарманічную, такую чароўна-вабную, такую гаюча-панадную, што ўсе пахі, якія Грануў хоць раз калі чуў раней, усе канструкцыі з пахаў, якія ён, як бы між іншым хоць раз калі ладзіў унутры сябе, раптам проста разваліліся, страцілі сэнс. Сто тысяч пахаў не пераважвалі адзін гэты. Ён адзін быў найвышэйшы прынцып, усе астатнія павінны былі падладзіцца пад ягоны ўзор. Ён быў дасканалая прыгажосць.

Грануў зразумеў; калі ён не завалодае гэтым водарам, яго жыццё не мецьме сэнсу. Ён павінен спазнаць яго да драбніц, да самага апошняга найдалікатнейшага адцення; проста агульнага ўспаміну пра яго мала. Ён хацеў як бы паставіць асабістае кляймо на гэтым апафеозным водары, уціснуць яго ў неразбярыху сваёй чорнай душы, даследаваць да тонкасці і далей ужо мысліць, жыць, нюхаць свет у адпаведнасці з унутранымі структурамі чароўнай формулы.

Ён павольна падступаў да дзяўчыны, бліжэй, яшчэ бліжэй. Вось ён ступіў пад павець і спыніўся за крок у яе за спінай. Яна яго не чула.

Валасы ў яе былі рыжая, шэрая сукенка без рукавоў агаляла вельмі белыя плечы і рукі, жоўтыя ад соку разрэзаных сліў. Грануй стаяў, схіліўшыся над ёю і ўдыхаючы яе пах, цяпер ужо без ніякіх дамешак, ён падымаўся ад яе патыліцы, валасоў, выразу ў сукенцы і ўліваўся ў яго, як свежы вецер. Яму яшчэ ніколі не было так прыемна. Але дзяўчыне зрабілася холадна.

Яна не бачыла Грануя. Але адчула неўсвядомлены сполах, дзіўную зябкасць, быццам яе раптам агарнуў забыты, даўно пераадолены страх. Ёй здалося, быццам за спінай у яе пацягнуў халодны, знобкі продзімень, быццам нехта адчыніў дзверы ў велізарны склеп. І яна адклала свой кухонны нож, прыціснула рукі да грудзей і абярнулася.

Ды так і скамянела ад жаху, угледзеўшы яго, што яму якраз хапіла часу, каб спіснуць яе рукамі за шыю. Яна не крыкнула, не варухнулася, не спрабавала абараніцца хоць бы рухам якім. А ён і не зірнуў на яе. Ён не бачыў ні яе далікатнага, усыпанага канапацінкамі твару, ні чырвонага рота, ні вялікіх ярка-зялёных вачэй, бо, пакуль ён душыў яе, вочы ў яго былі моцна заплюшчаныя, і ён баяўся толькі аднаго — страціць хоць кроплю яе паху.

Калі яна знежывела, ён паклаў яе на зямлю сярод костачак мірабэлі, садраў з яе сукенку, і струмень водару ператварыўся ў паток, які захліснуў яго сваёй раскошай. Ён прынік тварам да яе скуры і правёў ноздрамі ад жывата да грудзей, да шыі, па твары і па валасах і назад да жывата, уніз па сцёгнах, па лытках, па яе белых нагах. Ён увабраў яе пах з галавы да ног, да кончыкаў пальцаў, ён пазбіраў рэшткі яе паху з падбародка, пупка і са згінаў яе локцяў.

Калі ён выдабыў усё і яна завяла, ён яшчэ нейкі час сядзеў побач з ёю на кукішках, каб апамятацца, бо перанасыціўся ёю. Ён не хацеў расплюхаць нічога з яе паху. Для пачатку яму трэба было шчыльна задраіць унутраныя пераборкі. Потым ён устаў і патушыў свечку.

9

А тым часам з песнямі і крыкамі „Віват!” пачалі вяртацца дамоў на вуліцу Сены ўдзельнікі гуляння. Грануй нюхам знайшоў у цемры выйсце ў завулак, а адтуль на паралельную вуліцу Птыз-Агюстэн, якая таксама вяла да ракі. Крыху пазней людзі знайшлі мёртвую. Усчаўся крык. Запалілі паходні. Прыбыла гарадская варта. Грануй даўно ўжо быў на другім беразе.

У гэтую ноч яго каморка здалася яму палацам, а нары — шыкоўным альковам. Дагэтуль ён ніколі за ўсё жыццё не адчуваў шчасця. Хоць і здараліся рэдкія хвіліны тупой задаволенасці. Але цяпер ён дрыжаў ад шчасця, не мог заснуць ад асалоды. Ён быццам другі раз нарадзіўся, не, не другі, а першы, бо дагэтуль ён проста існаваў, як жывёліна, меў вельмі цьмянае ўяўленне пра сябе самога. Сёння яму здалося, што ён нарэшце даведаўся, хто ж ён усё-такі ёсць: а менавіта не хто там які, а геній; і што ягонае жыццё мае сэнс, і задачу, і мэту, і вышэйшую наканаванасць; а менавіта — здзейсніць рэвалюцыю, аніж не менш, у свеце пахаў; і што на ўсім свеце толькі ён адзін мае патрэбныя на гэта сродкі: вытанчаны нюх, феноменальную памяць і — самае важнае — запамятаны пах дзяўчыны з вуліцы Марэ, у якім у чароўнай формуле змешчана ўсё, з чаго складаецца водарнасць: пяшчота, сіла, трываласць, шматграннасць і вусцішная неадольная прыгажосць. Ён знайшоў кампас свайму будучаму жыццю. І як усе геніяльныя пачвары, зладжаныя так, што праз знешнюю падзею пракладаюцца каляіны ва ўзвіхураны хаос іхніх душаў, Грануй ужо больш не ўхіляўся ад таго, што ён прымаў і прызнаваў за кірунак свайго лёсу. Цяпер яму зрабілася ясна, чаму ён так упарта і зацята чапляецца за жыццё: ён павінен быў зрабіцца Творцам пахаў. І не абы якім. А найвялікшым парфумнікам усіх часоў.

Ужо тае ж ночы, спачатку чуваючы, потым у сне, ён праінспектаваў велізарнае

поле з руінамі сваіх успамінаў. Ён перабраў мільёны і мільёны абломкаў, кубікаў, цаглянак, з якіх будуецца пахі, і ўпарадкаваў іх у сістэму: добрае да добрага, благое да благога, тонкае да тонкага, грубае да грубага, смярдзючае да смярдзючага, пахучае да пахучага. Праз тыдзень гэты парадак быў яшчэ больш зладжаны, каталог пахаў яшчэ больш змястоўны і дыферэнцыраваны, іерархія яшчэ выразнейшая, ужо неўзабаве ён мог прыступіць да планавага будаўніцтва гмахаў паху: дамы, сцены, лесвіцы, вежы, сутарэнні, пакоі, тайнікі... З кожным днём больш шырокая, з кожным днём усё прыгажэйшая ўнутраная моц цудоўных пахавых кампазіцый.

Тое, што на пачатку гэтай раскошы стаяла забойства (калі толькі ён наогул усведамляў гэта), ані яму не абыходзіла. Вобразу дзяўчыны з вуліцы Марэ — яе твару, яе цела — ён ужо не мог успомніць. Бо ж ён захаваў самае лепшае, што выбраў і прысвоіў: сутнасць яе духмянасці.

Тымі часамі ў Парыжы было больш тузіна парфумнікаў. Шасцёх з іх жыло на правым беразе, шасцёх — на левым, а адзін якраз пасярэдзіне, якраз на мосце Мяняйлаў, што злучаў правы бераг з востравам Сітэ. Гэты мост з'абাপал быў так шчыльна забудаваны чатырохпавярховымі дамамі, што з яго з ніводнага месца нельга было ўбачыць ракі, так што складвалася ўражанне нармальнай, грунтоўнай, добра выбрукаванай і да таго ж досыць элегантай вуліцы. І сапраўды, мост Мяняйлаў лічыўся адным з самых модных кварталаў горада. Тут былі славуць лаўкі, дзе свой тавар выстаўлялі ювеліры, разьбяры па чорным дрэве, найлепшыя вырабшчыкі парыкоў, валізак, сумак і кашалькоў, танюсенькай сподняй бялізны і панчоў, рамак на карціны і ботаў на верхавую язду, вышывальнікі эпалетаў, гутнікі па залатых гузіках і банкіры. І сама тут былі крама і жылы дом парфумніка і пальчатніка Джузэпэ Бальдзіні. Над яго вітрынай была напята шыкоўная зялёная паветка, побач вісеў герб Бальдзіні, увесь у золаце: залаты флакон з букетам залатых кветак, а перад дзвярыма ляжаў чырвоны дыванок, таксама ўгербаваны, шыты золатам. Калі адчыняліся дзверы, тылінкаў званочак і выконваў персідзкую мелодыю, і дзве срэбныя чаплі пачыналі выпырскваць фіялкавую ваду з дзюбаў у пазалочаную міску, якая акурат жа зноў была ў форме герба Бальдзіні.

А за канторкаю са светлага буку стаяў сам Бальдзіні, стары і маналітны, як калона, у парыку, абсыпаным пудрай, у каптане, абшытым залатым галуном. Воблака міндальнай вады Франжыпані, якою ён пырскаўся штورانіцы, проста відавочна ахінала і адсоўвала ягоную асобу ў нейкую празрыста-мглістую далеч. У гэтай нерухомасці ён нагадваў манекен самога сябе. Толькі калі тылінкаў меладычны званочак і чаплі пачыналі фантанаваць — што здаралася не вельмі часта, — манекен імгненна ажываў, стульваўся, рабіўся маленькі і ўвішны, і, сцелючы паклоны і паклончыкі, вылятаў з-за канторкі так імкліва, што пахучае воблака ледзве паспявала за ім; пасля найпакорлівейшым чынам прасіў кліента прысесці і ўчаставацца выбарам найдаборнейшых духмянасцяў і касметычных цудотаў.

Іх у Бальдзіні было тысячы. Асартымэнт — ад чыстых эсэнцый, кветкавых аляяў, настоек, выцяжак, узвараў, секрэцый, бальзамаў і бальсанаў, смолаў і іншых прэпаратаў у сыпучым, цякучым і цягучым выглядзе — памады, пасты, усемагчымыя пудры і мыла, сухія духі, фікстуры, брыльянтыны, эліксіры для дагляду барады, кроплі на звод бародавак і малюпасенькія пластыры, каб выпраўляць пахібы знешнасці — аж да прыціраак, ласьёнаў, духмяных соляў, туалетных вадкасцяў і безлічы розных парфумаў. Але Бальдзіні не абмяжоўваўся гэтымі прадуктамі класічнай касметычнасці. Ён лічыў за гонар збіраць у сваёй лаўцы ўсё, што сачылася хоць якім водарам або хоць як надавалася на выдабыванне водару. І таму апрача курыльных свечак, пасцілак і стужачак там меліся ўсе пахошчы — ад насення анісу да карынкі, сіропы, лікёры і фруктовыя воды, віны з Кіпра, Малагі і з Карынты, мноства гатункаў мёду, кавы, чаю, гарбаты, сушонья і цукраваных фруктаў, смоквы, карамелі, шакаладкі, каштаны, нават кансерваваныя каперы, гуркі і цыбуля і марынаваны тунец. Апрача ж таго, араматызаваны сургуч

на пячаткі, надушаная папера, чарніла для любоўных пісьмаў з пахам ружовага алею, бювары з гішпанскай скуры, футаралы пад пёры з белай сандалавай драўніны, горшчычкі і місачкі пад пялёсткі, курыльніцы з латуні, флаконы і пудэркі з крышталю з прыцёртымі бурштынавымі каранцамі, пахучыя пальчаткі, хусцінкі, падушачкі пад іголки, напханыя мускатным цветам і прапашаныя мускусам шпалеры, якія маглі сто гадоў нападуняць пакой пахам.

Ясна, на ўвесь гэты тавар не хапіла б месца ў пампезнай лаўцы, якая выходзіла на вуліцу (гэта значыцца, на мост), а як што падвала не было, дык не толькі кладоўка, але і другі і трэці паверхі, а таксама ўсе павернутыя да ракі памяшканні першага службллі складам. У выніку ў доме ў Бальдзіні панаваў неверагодны, аж не апісаць, хаос пахаў. Наколькі выштукаваная была якасць асобных тавараў — бо Бальдзіні купляў тавар толькі найвышэйшай якасці, — настолькі нязносны быў пах, які з іх вывяргаўся адначасова, падобны на гучанне аркестра, у якім кожны з тысячы музыкаў грае фартысіма сваю адмысловую партыю. Сам Бальдзіні і яго службоўцы даўно прынюхаліся да гэтага хаосу, як прыстарэлыя дырыжоры, якія ж бо ўсе да аднаго тугавухія, і нават жонка, пані спадарова, якая жыла на чацвёртым паверсе і з усёй сілы супраціўлялася далейшаму наступу складскіх памяшканняў, амаль усе прыцярпеліся да пахаў. Іншая справа — кліент, які ўпершыню наведваў лаўку Бальдзіні. Кактэйль пахаў дзейнічаў на яго, як удар кулаком у твар, выклікаў, залежна ад характару кліента, захапленне і збянтэжанасць, прынамсі, збіваў яго спанталыку да такой ступені, што чалавек часта пераставаў цяміць, чаго ён наогул прыцёгся сюды. Пасылныя хлопчыкі забываліся пра даручэнні. Нахабныя паны бянтэжыліся. А некаторыя дамы перажывалі ці тое гістэрыку, ці тое прыступ клаўстрафобіі, млелі, і прывесці іх да памяці маглі хіба што самыя рэзкія нюхальныя солі з гваздзіковага алею, нашатыр і камфарны спірт.

Пры такіх акалічнасцях увогуле не дзіва, што званочак на дзвярах лаўкі Джузэпэ Бальдзіні ўсё радзей вызвоньваў персідскую мелодыю, а срэбныя чаплі ўсё радзей фантанавалі фіялкавай вадой.

10

— Шанье! — гукнуў Бальдзіні з-за канторкі, дзе ён некалькі гадзін прастаяў слупам, утапырыўшыся на зачыненыя дзверы. — Надзявайце ваш парык! — І паміж барылкай з аліўкавым алеем і павешанымі на гачкі баёнскімі кумпякамі паявіўся Шанье, чаляднік Бальдзіні, таксама ўжо стары чалавек, хай і маладзейшы за гаспадара, і прайшоў наперад, у больш далікатна абсталяванае памяшканне лаўкі. Ён дастаў з каптана свой парык і ўспёр яго на галаву.

— Вы сыходзіце, мсье Бальдзіні?

— Не, — сказаў Бальдзіні, — я адскочу на гадзінку-другую ў кабінет і хачу, каб мяне абсалютна ніхто не турбаваў.

— А, разумею! Вы творыце новую парфуму.

Бальдзіні: Менавіта. На заказ графа Верамона. Ён хоча араматызаваць кавалак гішпанскай скуры і патрабуе чагосьці цалкам новага. Патрабуе чагосьці накшталт... накшталт... здаецца, гэта называецца „Амур і Псіхея” — тое, чаго ён патрабуе, а выраблена яно гэтым бяздарным ёлупам з вуліцы Сэнт-Андрэ-дэз-Ар... як гэта яго там..

Шанье: Пелісье.

Бальдзіні: Во. Пелісье. Так яго завуць, гэтага ёлупа. „Амур і Псіхея” ад Пелісье. Ведаецца гэтыя духі?

Шанье: Дзіва што. Цяпер іх чуеш ад кожнага. Імі душыцца ўвесь свет. Але калі вас цікавіць мая думка — нічога асаблівага! Яны, вядома, не цягнуць на параўнанне з вашымі, мсье Бальдзіні.

Бальдзіні: Вядома, не цягнуць.

Шанье. У вышэйшай ступені банальны пах у гэтага „Амура”.

21

Бальдзіні: Вульгарны?

Шань: Вульгаршчына, як і ўсе духі Пелісье. Я думаю, яны на ліметыне.

Бальдзіні: Ты так думаеш? А што там яшчэ?

Шань: Памаранчавая эсэнцыя, здаецца. І, магчыма, настойка размарыну.

Бальдзіні: Мне гэта ўсё адно.

Шань: Вядома.

Бальдзіні: Мне напляваць, што там накалаціў у свае парфумы гэты боўдзіла Пелісье. Мне ён не ўказ!

Шань: Ваша чыстая праўда, мсье.

Бальдзіні: Як вам вядома, мне нічо не ўказ! Як вам вядома, я сам распрацоўваю свае парфумы.

Шань: Я ведаю, мсье.

Бальдзіні: Я сам спараджаю свае ідэі!

Шань: Ведаю.

Бальдзіні: І думаю стварыць графу Верамону нешта такое, што наробіць фурору.

Шань: Інакш і быць не можа, мсье Бальдзіні.

Бальдзіні: Пакідаю лаўку на вас, Шань. Мне трэба папрацаваць. Не дазваляйце нікому турбаваць мяне, Шань.

І з гэтымі словамі стары, ужо зусім не велічны, а згорблены, як яно і павінна быць у ягоным веку, і нават як бы прыгнечаны, пашкандыбаў і павольна падняўся па лесвіцы на другі паверх, дзе быў яго кабінет.

Шань заняў месца за канторкай, прыняў такую самую, гаспадаровую паставу, і застылым позіткам прыляпіўся да дзвярэй. Ён ведаў, што будзе ў бліжэйшыя гадзіны, а менавіта: у лаўцы — роўна нічога, а наўерсе, у кабінэце Бальдзіні, як заўсёды поўная катастрофа. Бальдзіні здыме свой блакітны каптан, прапахлы вадой Франжыпані, сядзе за пісьмовы стол і будзе чакаць азарэння згары. Азарэння не будзе, натхненне не прыйдзе. Потым ён кінецца да шафы з флаконамі пробаў і пачне змешваць наўгад. Сумесь не атрымаецца. Ён выбухне праклёнамі, адчыніць акно і шпурне пробу ў раку. Потым паспрабуе змяшаць нешта іншае, і ў яго зноў нічога не атрымаецца, тады ён пачне крычаць і бушаваць і, адурэлы ад пахаў, якія запоўняць кабінет, кінецца ў слёзы. Гадзіны каля сёмай вечара ён спусціцца ўніз, гаротны, нікчэмны, зарумзаны, і скажа: „Шань, я страціў нюх, я не магу стварыць гэтых пахошчаў, не магу нарадзіць гэтых духоў, не магу зрабіць бювар графу, я прапаў, усярэдзіне ў мяне ўсё памерла, я хачу памерці, калі ласка, Шань, дапамажыце мне памерці!” І Шань параіць паслаць да Пелісье па флакон „Амура і Псіхеі”, і Бальдзіні згодзіцца на ўмове, што аніводная душа не дазнаецца пра гэтую ганьбу, Шань пабожыцца, што аніводная, і ўначы яны таемна насыцяць бювар графа Верамона чужой парфумай. Усё будзе акурат гэтак, а не інакш, і Шань хацеў толькі аднаго — каб камедыя хутчэй закончылася. Бальдзіні больш не быў вялікі парфумнік. Так, раней, у маладосці, трыццаць, сорак гадоў назад ён склаў „Паўднёвую ружу” і „Галантны букет Бальдзіні” — два сапраўды вялікія водары, якімі ён заўдзячвае сваёй маладосці. Але цяпер ён стары, і паношаны, і адстаў ад моды і ад новых людскіх густаў, і нават калі яму наогул яшчэ ўдавалася сцялемзаць які-небудзь пах, дык атрымлівалася дапатоная нехадавая дрэнь, якую яны праз год у дзесяць разоў разрэджвалі і сплаўлялі ў розніцу як дамешку ў вадку фантанаў. Шкада яго, падумаў Шань і зірнуў у люстэрка спраўдзіцца, ці не з’ехаў набакір парык, шкада старога Бальдзіні; шкада яго цудоўнай лаўкі, бо ён збанкрутуе; і сябе шкада, бо пакуль той збанкрутуе, я паспею пастарэць і не змагу яе выкупіць...

Джузэпэ Бальдзіні хоць і зняў свой пахучы каптан, але толькі па старой прывычайцы. Пах вады Франжыпані даўно ўжо не дакучаў яго носу: за некалькі дзесяткаў гадоў ён так да яго прывык, што ўжо ўвогуле не заўважаў. Ён і дзверы ў

кабінет зачыніў і цішыні запатрабаваў, але не прысеў да пісьмовага стала, каб мысліць і чакаць азарэння, бо ведаў лепей за Шанье, што натхненне яго не адведае. А ўсё ў тым, што яно ніколі яго і не наведвала. Так, слухна, ён быў стары, і зношаны, і перастаў быць вялікім парфумнікам, але ён ведаў, што ніколі ў жыцці і не быў ім. „Паўднёвую ружу” ён успадкаваў ад бацькі, а рэцэпт „Галантнага букета Бальдзіні” купіў у заезнага гандляра каланіяльнымі пахошчамі з Генуі. Усе астатнія ягоныя пахошчы былі даўно вядомыя сумесі. Ён яшчэ ніколі нічога не вынайшаў. Ён не быў вынаходца. Ён не быў педантычны выробшчык дабраякасных пахаў — накіштгалт кухара, які выдатна гатуе па добрых рэцэптах, але ніколі не прыдумае свайго варыва. Усю гэту камедыю з лабараторыяй, і эксперыментамі, і натхненнем, і таямнічасцю ён напусціў толькі таму, што яна падтрымлівала яго рэнамэ майстра — парфумніка і пальчатніка. Парфумнік стварае цуды, ён напалову алхімік, лічаць людзі — тым лепей! Пра тое, што яго мастацтва — рамяство, як і любое іншае, ведаў толькі ён, і ў гэтым быў ягоны гонар. Ён і не хацеў быць вынаходцам. Вынаходніцтва даволі падазронае рэч, лічыў ён, бо яно заўсёды азначае парушэнне правілаў. Ён зусім не збіраўся выдумляць новыя духі графу Верамону. Прынамсі, Шанье не будзе ні ўмаўляць яго, ні даставаць „Амура і Псіхею” ў Пелісье. Ён ужо дастаў гэтыя духі. Вось яны на стале каля акна, у маленькім шклянным флаконе з гранёным коркам. Ён купіў іх некалькі дзён назад. Ясна, не асабіста сам. Не можа ж ён жывой пярсонай заявіцца да Пелісье па духі! Ён дзейнічаў праз пасярэдніка, а той таксама праз пасярэдніка... Асцярожнасць ніколі не залішніцца. Бо Бальдзіні збіраўся не толькі скарыстацца гэтымі духамі для араматызавання гішпанскай скуры, ды і не хапіла б яму аднаго флакона. Ён намысліў нешта горшае: скапіраваць іх.

Зрэшты, гэта не было забаронена. Гэта было толькі ў найвышэйшай ступені невысакародна. Таемна ўзнавіць духі канкурэнта і прадаваць пад сваім імем было жах як непрыстойна. Але яшчэ больш непрыстойна, калі цябе зловяць за руку, а таму Шанье не павінен нічога ведаць, бо ў Шанье не язык, а памяло.

Ах, як яно нядобра, што прыстойны чалавек павінен так выкручвацца! Як цяжка ахвяраваць самым каштоўным, што маеш — так ганебна плаціць за свой гонар. А што рабіць? Як ні павярні, а граф Верамон такі кліент, якога грэх страціць. Апрача графа кліентаў амаль не засталася. Зноў бегаеш за заказчыкам, як на пачатку дваццатых гадоў, калі ён толькі пачынаў кар’еру, цягаючыся з латкамі па вуліцах. Богу вядома, што ён, Джузэпэ Бальдзіні, уласнік самай вялікай і найбольш удала размешчанай парфумнай лаўкі ў Парыжы, фінансава вярнуўся на кругі свае, бо ўжо наведвае кліентаў у іх дома з чамаданчыкам у руках. А гэта яму зусім не падабалася: яму ж было ўжо за шэсцьдзесят, і ён не пераварваў чакаць у халодных прыхожых і расхвальваць старым маркізам туалетную ваду, настоеную на крываўніку, воцат „Чатыры разбойнікі” або мазь ад мігрэняў. Акрамя таго, у прыхожых панавала проста мярзотная канкурэнцыя. Напрыклад, гэты выскачка Бурэ з вуліцы Дафіна, які божыцца, што ў яго самы багаты ў Еўропе выбар памадаў; або Кальто з вуліцы Макансей, які працерабіўся ў асабістыя пастаўшчыкі графіні д’Артуа; або вось зусім непрадказальны Антуан Пелісье з вуліцы Сэнт-Андрэ-дэз-Ар, які кожнага сезону ўводзіў у моду новыя духі, па якіх цэлы свет прападаў.

Такія духі ад Пелісье маглі абваліць у хаос увесь рынак. Калі ў сезоне ў моду бралася мадзярская мода і Бальдзіні адпаведна назапашваў лаванду, бергамот і размарын, — Пелісье выступаў з „Млосцю”, перанасычанай мускусным пахам. Усіх раптам разбірала жывёльная прага патыхаць мускусам, і Бальдзіні нічога не заствалася, як пераганяць свой размарын на ваду для мыцця галавы і зашываць лаванду ў нюхальныя мяшэчкі. Затое калі налета ён заказваў адпаведную колькасць мускусу, цыбетыну і кастарэўму, Пелісье згопалу прыдумаў пахошчы пад назвай „Лясная кветка”, і яны імгненна выбіваліся на поспех. Цаною доўгіх начных доследаў або падкупляючы за шалёныя грошы шпіёнаў, Бальдзіні нарэшце высвятляў, з чаго складаецца тая „Лясная кветка”, — а Пелісье ўжо казыраў „Турэцкімі начамі”, або „Лісабонскім водарам”, або „Букетам каралеўскага двара”,

або чорт яго ведае чым яшчэ. У кожным разе, гэты чалавек са сваёй неакіззанай вынаходлівасцю быў небяспечны ўсяму рамяству. Як тут было не пашкадаваць, што суворая часіна цэхавага права адышла ў нябыт. Да такога нахрапістага выскачкі, да такога тарбахвата, урвікавалка такога, які нажываецца на інфляцыі пахаў, варта было б зрабіць самыя драконаўскія захады. Адабраць бы ў яго патэнт, забараніць бы совацца ў парфумныя справы... і наогул, хай бы гэты прайдзісвет спачатку таго-сяго як след сам навучыўся! Ён жа не быў вывучаны парфумнік і пальчатнік, гэты Пелісье! Яго бацька быў усяго толькі нейкі цадзільшчык воцату, і Пелісье быў цадзільшчык воцату, а не хто там які. І проста таму, што цадзільшчыкі воцату маюць доступ да спіртавых прадуктаў, яму ўдалося ўшыцца ў кола сапраўдных парфумнікаў, і цяпер ён шуруе там, як смярдзючы тхор. Навошта, скажыце, штосезону ўводзіць новыя пахошчы? Якая ў гэтым патрэба? Якая рацыя? Раней публіка спраўна абыходзілася фіялкавай вадзіцай і простымі кветкавымі сумесямі, якія хіба што злёгка мяняліся раз у дзесяць гадоў, абыходзілася ж неяк і не плакала. Тысячы гадоў людзям хапала ладану і міры, некалькіх бальзамаў, алеяў і сушаных каранёў — і жылі ж сабе, не зьяліся ж. Нават пасля таго, як людзі навучыліся з дапамогаю колбаў і перагонных кубаў рабіць дыстыляваную ваду, парай адбіраць у траў, кветак і рознай драўніны іх пахучую сутнасць у выглядзе эфірнага алею, дубовымі прэсамі чавіць яго з насення, костачак і лушчы з садавіны або старанна прафільтраванымі тлушчамі даставаць яго з пялёсткаў, колькасць пахаў была яшчэ абмежаваная. У тых часы такі тып, як Пелісье, наогул не мог паявіцца: бо ў тых часы нават на выраб простаі шмінкі спатрэбіліся б здольнасці, якіх у гэтага воцатніка і -завязі няма. Трэба было не толькі ўмець дыстыляваць, трэба было рабіць масці, быць аптэкарам, алхімікам і рамеснікам, гандляром, гуманістам і садоўнікам адначасова. Умець адрозніць лой з авечай ныркі ад тлушчу цялячага, а фіялку „вікторыя” ад пармскай фіялкі — гэта вам не хурды-мурды. А ведаць, калі высываюць геліятропы і калі цвіце пеларгонія і што кветка язмену з усходам сонца траціць духмянасць? Такіх тонкасцяў суб’ект кшталту Пелісье, зразумела, не ведаў. Вельмі магчыма, што ён ніколі яшчэ і не з’язджаў з Парыжа, ніколі ў жыцці не бачыў, як цвіце той язмен. Яму і не снілася, якая патрэбна гіганцкая чорная праца, каб са ста тысяч язменавак пялёсткаў выдабыць маленечкі камячок канкрэцыі або некалькі кропелек чыстай эсэнцыі. Мабыць, ён ведаў толькі яе, ведаў язмен толькі ў выглядзе канцэнтраванай цёмнакарычневай вадкасці ў маленькім флаконе, які стаяў у яго ў незгаральнай шафе побач з многімі іншымі флакончыкамі, з якіх ён змешваў свае модныя духі. Не, у добрыя старыя часіны, калі рамяство шанавалася, такі працмыга, як гэты Пелісье, не паткнуўся б у парфумнікі. Яму на тое нічога ад Бога не дадзена: ні характару, ні адукацыі, ні сціпласці, ні разумення цэхавай субардынацыі. Усімі сваімі поспехамі ён абавязаны выключна адкрыццю, зробленаму дзвесце гадоў назад геніяльным Маўрыцыё Франжыпані — дарэчы, італьянцам! — і яно было ў тым, што духмяныя рэчывы распускаяцца ў вінным спірце. Змяшаўшы пахучыя парашкі з алкаголем і перанёсшы тым самым іх пах на лятучую вадкасць, ён вызваліў пах ад матэрыі, адуховіў яго, вынайшаў пах як чысты пах, карацей — стварыў духі. Які вялікі чын! Які эпахальны подзвіг! Яго сапраўды можна параўнаць толькі з найвялікшымі дасягненнямі чалавечага роду, з вынаходствам пісьмовасці асірыйцамі, з эўклідавай геаметрыяй, з ідэямі Платона і ператварэннем вінаграду ў віно грэкамі. Сапраўды, праметэеўскі подзвіг! Але як што ўсе вялікія подзвігі духу адкідаюць не толькі святло, але і цень і прыносяць чалавецтву разам з даброцямі яшчэ бядоты і смуткі, дык і дзівоснае адкрыццё Франжыпані мела, на жаль, благія наступствы. Бо з таго часу, як людзі навучыліся зачароўваць дух кветак і траў, дрэў, смолаў і секрэцый жывёл і трымаць яго ў закаркаваных флаконах, мастацтва араматызацыі паступова ўвіналася ад нямногіх універсалаў-рамеснікаў і адкрылася шарлатанам, якія толькі таго і ўмелі, што віжаваць і вынюхваць, — на кшталт гэтага смярдзючага ўдода Пелісье. Ані не маючы клопату за тое, як і калі ўзнікла чароўнае змесціва ягоных флаконаў, ён можа цяпер

проста следаваць за капрызамі свайго нюху і мяшаць усё, што раптам заскочыць у галаву яму альбо публіцы.

Гэты слімак Пелісье ў свае трыццаць пяць ужо напэўна нагробся багацця больш за яго, Бальдзіні, назапасіў, нарэшце, дзякуючы цяжкай настойлівай працы трох генерацый. І набытак Пелісье дзень у дзень павялічваўся, а ягоны, Бальдзінін, дзень у дзень менеў. За колішнім часам такога проста быць не магло! Каб шанаваны ўсімі рамеснік і паважаны негацыянт быў літаральна вымушаны змагацца за існаванне — такое пачалося ўсяго некалькі дзесяцігоддзяў таму назад! З таго часу, як усіх закалаціла ліхаманка навізны, як падступіў нястрымны панос прадпрымальніцтва, як усіх апантала жывёльнае шаленства эксперыментальнасці, як асляпіла ўяўная веліч гандлю, падарожжаў, навук!

Альбо як усе падурэлі на хуткасці! Навошта спатрэбілася столькі новых дарог? Навошта гэтыя новыя масты? Навошта? Каб за тыдзень дастацца да Ліёна? А які ў гэтым сэнс? Каму ад гэтага выгода? На што на злом галавы перціся цераз Атлантыку? Каб праз месяц ступіць у Амерыку? А людзі ж тысячы гадоў выдатна абыходзіліся без гэтага кантынента і тых вашых Амерык. Што згубіў цывілізаваны чалавек у першабытных нетрах у індзейцаў і неграў? Альбо ў Лапландыі, на Поўначы, дзе вечны лёд і дзе жывуць дзікуны і жаруць сырую рыбу? Мала вам таго — закарцела ім адкрыць яшчэ адзін кантынент, дзесьці ў паўднёвых водах, кажуць. А навошта гэтая бязглуздасць? Іншыя, бачыце, таксама так рабілі, гішпанцы, праклятыя англічане, нахабныя галандцы, з якімі пасля давялося ваяваць, чаго наогул нельга было сабе дазваляць. 300 000 ліўраў гатоўкі — вось у што абыходзіцца толькі адзін ваенны карабель, а потым ён за пяць хвілін, даўшы нырца, ідзе на дно ад аднаго гарматнага стрэлу, і бываеце навекі-вечныя грошы падаткоўцаў. Спадар міністр фінансаў патрабуе цяпер адпісваць яму дзесяціну з усіх даходаў, суцэльнае спусташэнне, нават калі не плаціць яму той дзесяціны, калі ўжо навокал пануе такая разбэшчанасць маралі і сапутасць нораваў.

Усе гароты чалавека ад таго, што ён не хоча спакойна пасядзець дома, дзе яму і след сядзець. Так кажа Паскаль. Але ж Паскаль быў не абы які чалавек, Франжыпані духу, майстар у сваім рамястве, а на такіх сёння попыту няма. Цяпер усе чытаюць падбухторніцкія кніжкі гугенотаў або англічан. А то яшчэ пішуць трактаты, ці так званыя вялікія навуковыя творы, у якіх усё ставіцца пад пытанне. Нібыта і няма болей нічога праўдзівага, вартага даверу, і ўсё раптам перамянілася. У шклянках вады, бачыце вы мне, плаваюць малюсенькія букі, якіх раней, бачыце, ніхто не бачыў; сіфіліс цяпер быццам нармальна хвароба, а не кара Божая; Гасподзь, бач, стварыў свет не за сем дзён, а за мільёны гадоў, калі гэта наогул быў Гасподзь; дзікуны такія самыя людзі, як і мы; дзяцей мы выхоўваем няправільна; зямля больш не круглая, як была дагэтуль, а спілоснутая зверху і знізу, як той гарбуз — быццам бы ўсё яно ў гэтым! Усе каму заўгодна задаюць пытанні, і капаюць, і даследуюць, і вынюхваюць і нышкараць, нышкараць, і над чым толькі не эксперыментуюць. Цяпер мала сказаць, што і як — не, зрабі ласку, дакажы, падай сведкаў, прывядзі лічбы, зрабі нейкія смеху вартыя доследы. Усялякія здідэроты, і даламберы, і вальтэры, і русо, і іншыя пісакі, як ты іх ні называй — сярод іх пракідаюцца нават духоўныя асобіны і высакародныя! — свайго дамагліся, свой падступны неспакой, распусную звычку да ненаедства і незадаволенасці ўсім на свеце, карацей, бязмежны хаос у сваіх галовах яны ўхітрыліся накінуць усяму грамадству!

Куды вокам ні кінь, усіх трасца трасе. Людзі чытаюць кнігі, нават жанчыны. Святары ў кавярнях. А калі аднаго разу ўмяшалася паліцыя і запраторыла ў турму аднаго такога рызыканта-шахрая, выдаўцы нарабілі галасу на ўвесь белы свет, а высокія паны і дамы заўжылі ўсю сваю прывабу, і таго праз колькі там тыдняў зноў выпусцілі і турнулі за мяжу, дзе ён потым ужо без ніякай завады крамзоліў далей свае памфлеты. У салонах балабоняць пра траекторыі камет і экспедыцыі, пра сілу рычага і Ньютана, пра пракладку каналаў, кравазварот і дыяметр зямное кулі.

І нават кароль дазволіў прадэманстраваць пры ім навамодную лухтамельшчыну,

нешта накшталт штучнай навальніцы пад назвай электрычнасць: пры ўсім двары нейкі мужчына пашараваў бутэльку, і — грывнула навальніца, пасыпаліся іскры, і на яго вялікасць, як кажуць, гэта зрабіла неабыякое ўражанне. Немагчыма сабе ўявіць, што ягоны прадзед, той сапраўды вялікі Людовік, чыё пераможнае караляванне Бальдзіні яшчэ меў шчасце застаць, дазволіў бы такое смяхоцце ў сваёй прысутнасці! Але такі вась дух новага часу, і дабром усё гэта не скончыцца.

Бо ўжо калі дазволена без ніякага сораму дзёрзка паняверыцца ў аўтарытэце царквы Божай; бо калі пра не менш багадайную манархію і сваяшчэнную асобу караля гаворыцца проста як пра змену пазіцый у цэлым каталозе іншых формаў кіравання, якія можна выбіраць на свой густ; бо калі, нарэшце, дапялі да таго, што самога Бога, асабіста Усемагутнага Госпада абвяшчаюць лішнім і на поўным вам сур'ёзе кажуць, што парадак, маральнасць і шчасце на зямлі можна змысліць і без Яго, проста дзякуючы, прыроджанай маралі і розуму саміх людзей... о Божа, Божа! — тады якое ж вам тут дзіва, што ўсё ляціць дагары нагамі, і норавы ўшчэнт збэсціліся, і чалавецтва наклікала на сябе кару Таго, Каго яно адмаўляе. Гэта дрэнна скончыцца. Вялікая камета 1681 года, з якое яны жываты рвалі, якую яны лічаць проста кучай зорак, была папераджальнай азнакай Гасподняй, бо яна — цяпер дык мы ведаем — прадказала век распусты, распаду, духоўнай, палітычнай і рэлігійнай багны, якую чалавецтва самое сабе стварыла і ў якой яно калі-небудзь загразне і дзе пышнацвета закрасуюць толькі такія махровыя і смярдзючыя балотныя кветкі, як гэты, — каб ён выхварэў, як жа няма на яго здыхаты! — гэты ваш Пелісье!

Стары Бальдзіні стаяў каля акна і ненавіднымі вачыма глядзеў на раку пад косымі промнямі сонца. Пад ім вынырвалі грузаваыя лодкі і павольна плылі на захад да Новага моста і да прыстані каля галярэяў Луўра. Ніводная з іх тут не падымалася ўгору супроць плыні, яны збочвалі ў рукаў ракі па той бок вострава. А тут усё мкнулася толькі міма, парожнія судны і наладаваныя, веславыя лодкі і рыбацкія пласкадонкі, рудая ад бруду вада і вада з залатым адлівам, — усё памыкалася ўпрыхкі, спакваля, шырока і нястрымна. А калі Бальдзіні глядзеў уніз пад сабою, уздоўж сцяны дома, яму здавалася, што паток вады уцягвае ў сябе апоры моста, і ў яго круцілася галава.

Купля дома на мосце была памылкай, і памылка дубэльтам — купляць яго на заходнім баку. І вась цяпер у яго заўсёды перад вачыма рака, якая імкнецца прэч, і яму здавалася, што ён сам, і яго дом, і яго нажытае за дзясяткі гадоў багацце таксама сплываюць прэч, як вась гэтая рака, а ён занадта стары і слабы, каб выстаяць супроць магутнага плыву. Часам, выбіраючыся па справах на левы бераг у квартал каля Сарбоны або каля царквы св. Сульпіцыя, ён ішоў праз востраў і не па мосце Сэн-Мішэль, а даўжэйшай дарогай — праз Новы мост, бо гэты мост не быў збудаваны. І тады ён спыняўся каля ўсходняга парапета і глядзеў уверх па цячэнні, каб хоць раз убачыць, як усё імкнецца яму насустрач; і на некалькі хвілін аддаваўся салодкім марам пра тое, як інтэрас яго працвітае, сям'я дабрашчасціцца, жанчыны не даюць яму праходу і яго маёмасць, замест каб сплываць, усё расце і падростае.

Але потым, калі ён падводзіў вочы крыху ўгору, ён бачыў за нейкіх метраў сто свой уласны дом, высока на мосце Мяняйлаў, перакошаны і цесны; ён бачыў вокны свайго кабінета на другім паверсе і самога сябе, там, каля акна, як вась ён глядзіць уніз на раку, на ваду, якая сплывае прэч, як вась цяпер. І на гэтым цудоўная кроза канчалася, і Бальдзіні, на Новым мосце, адварочваўся, больш прыгнечаны, чым быў, больш прыгнечаны, чым цяпер, калі ён адварнуўся ад акна, падышоў да пісьмовага стала і сеў.

Перад ім стаяў флакон з духамі Пелісье. Залаціста-бурая вадкасць пералівалася ў сонечным святле, была празрыстая, без следу хоць якой там каламуці. Яна

выглядала абсалютна нявінна, як светлая гарбатка, — і ўсё ж акрамя чатырох п'ятых спірту ў ёй бала адна п'ятая таямнічай сумесі, якая магла перавярнуць цэлы горад. Гэтая сумесь, у сваю чаргу, складалася, падобна на тое, з трох або трыццаці розных рэчываў у нейкіх вельмі пэўных (зь бясконца магчымых) аб'ёмных суадносінах адно з адным. Гэта была душа парфумы — калі, кажучы пра парфуму гэтага халоднага як лёд прадпрымальніка Пелісье, выпадае дарэчы згадаць душу, — і яе склад трэба было цяпер высветліць.

Бальдзіні добранька высмаркаўся і, крыху счакаўшы, апусціў жалюзі на акне, бо голае сонечнае святло шкодзіць любому пахучаму рэчыву і любой больш-менш далікатнай кампазіцыі пахаў. З шуфляды ён дастаў свежую белую хусцінку і расправіў яе. Пры гэтым ён адкінуў галаву далёка назад і затуліў нос — крый Божа ўлавіць похапкам з бутэлькі першае неасцярожнае нюхальнае ўражанне. Духі трэба нюхаць у іх свабодным, лятучым стане і ані ў якім разе не ў канцэнтраваным. Ён змачыў некалькімі кропелькамі хусцінку, памахаў ёю, каб выветрыць алкаголь, а потым наблізіў да носа. Трыма вельмі кароткімі поцягамі ён увабраў у сябе пах, нібы гэта быў парашок, тут жа выдыхнуў яго, памахаў рукою, набліжаючы да сябе паветра, яшчэ раз прынюхаўся, зрабіў у заключэнне глыбокі ўдых і павольна, раз-пораз затрымліваючы дыханне, выдыхнуў паветра, нібы выпускаючы яго на доўгую плоскую лесвіцу. Ён кінуў хусцінку на стол і адваліўся на біла крэсла.

Духі былі да агіды — цудоўныя. Гэты нікчэмнік Пелісье, на жаль, што ні кажы, усё-такі петрыў у сваёй справе. Божухны, які майстар, хай сабе нават тысячу разоў нічому не вучаны! Бальдзіні хацеў бы, каб гэтыя духі былі ягоныя — „Амур і Псіхея”. У іх не было ані поцёмку вульгарнасці. Абсалютна класічны пах, зграбны, завершаны і гарманічны. І разам з тым дзівосна новы. Ён быў свежы, але не настырны. Ён быў кветкавы, але не салатжавы. У ім была глыбіня, раскошная, панадная, вабная, цёмна-бурая глыбіня — і пры гэтым ніякай перагружанасці, ніякай напышлівай рыторыкі.

Бальдзіні ледзь не багавейна ўстаў і яшчэ раз паднёс да твару хусцінку. „Цудоўна, цудоўна... — мармытаў ён, прагна ўнюхваючыся. — У ім ёсць гарэзлівасць, ён чароўны, як мелодыя, аж падымае настрой... Якая дрэнь, якое паскудзтва!” І ён ашалела шпурнуў хусцінку на стол, адварнуўся і адышоў у самы далёкі куток кабінета, быццам засаромеўся свайго захаплення. Смешна ўпадаць у такое недарэчнае красамоўства. „Мелодыя. Гарэзлівасць. Чароўнасць. Падымае настрой” — якая лухта! Дзіцячая балбатня. Хвіліннае ўражанне. Стары грэх. Пытанне тэмпераменту. Хутчэй за ўсё італьянская спадчыннасць. Ніколі не ахінайся першым уражаннем! Гэта ж залатое правіла, Бальдзіні, стары ты асёл! Калі нюхаеш — нюхай, а выракай потым! „Амур і Псіхея” — духі, канечне. Нават неблагія. Даволі ўдалы выраб. Спрытна схляпаная халтура. Каб не сказаць падробка. А чаго яшчэ, каб у вас папытацца, акрамя падробкі можна спадзявацца ад чалавека кшталту Пелісье? Ясна, такая вантробіна, як Пелісье, не будзе табе фабрыкаваць абы што, абы як — абы з рук. Махляр ён умее напусціць туману ў вочы, збіць спанталыку нюх дасканалай гарманічнасцю паху, воўк у авечым руне класічнага мастацтва, вось хто гэтая пачварына — адным словам, бестыя з бестый, талентам нават не памазаная. А гэта горш, чым які-небудзь бяздарны няўмека, які не ўсведамляе свайго невуцтва.

Але ж ты, сеньёр Бальдзіні, не дасіся ў змусту, а такі не дасіся. Цябе толькі ў першую хвілю збіла з тропу манлівае ўражанне. Але ж ці падумаў ты, што станецца з тым пахам праз гадзіну-другую, калі лятучыя субстанцыі вычыхаюцца, выперхаюцца і праступіць сэрца з абалоні? Або сёння ўвечары, калі будуць чуцца толькі тыя цяжкія, цёмныя кампаненты, якія цяпер як бы хаваюцца ў мораку пад прыемным кветкавым вэлюмам? Пачакай, не бі ў хамут, Бальдзіні, не мітусіся!

Другое правіла запавядае: парфума жыве ў часе; у парфумы ёсць свая маладосць, свая сталасць і свая старасць. І толькі калі яна ва ўсіх трох узростах крынічыць аднолькава прыемна, яе можна лічыць удалай. Бо ўжо ж колькі разоў так бывала, што прыгатаваная сумесь з першага понюху пахла цудоўнай свежасцю, а ў нядоўгім

часе — гнілою капустай і нарэшце, зусім ужо агідна — чыстым цыбетынам, бо перабольшана яго доза. Наогул з цыбетынам трэба быць сабе на ўме! Адна лішняя кропелька можа прывесці да катастрофы. Вечная памылка. Хто ведае, — можа, Пелісье перабраў цыбетыну? Можа, да вечара ад яго амбіцыйных Псіхейў і Амураў застанецца толькі помазь кашэчых сцуляў? Пажывём — пабачым.

А на пачатак панюхаем. Як вострая сякера коле цурбак на дробныя аскалабкі і дразкі, так наш нос расколе ягоныя духі на складнікі. І тады выйдзе на святло божае, што гэтая нібыта чарадзейная духмянасць атрымана звычайным, добра вядомым спосабам. Мы, Бальдзіні, патомныя парфумнікі, мы застукаем на месцы злачынства гэтага воцатніка Пелісье. Мы сарвем маску з яго азызелай храпы і дакажам гэтаму наватару, на што здатнае старое сапраўднае рамяство. Мы змарголім яго модныя духі нанавы, скапіруем іх нашымі рукамі з такой дасканалай дакладнасцю, што гэты працмыга і сам не пазнае, дзе сваё, дзе чужое. Не! Нам гэтага мала! Мы зробім іх яшчэ лепш! Мы выявім ягоныя хібы і заганы, падправім іх і такім чынам дастанем хвігай да носа і дамо ганьбы! Ты — тандэтнік, Пелісье! Смярдзючы тхор! У парфумстве ты прышч на белым целе, і больш нічога!

Цяпер закачай рукавы, Бальдзіні! Прасморкайся і нюхай, нюхай без ніякіх сантыментаў! Трэба расшчапіць гэты пах па ўсіх правілах мастацтва! Сёння падвечар ты павінен мець формулу!

І ён кінуўся назад да стала, дастаў паперу, чарніла і свежую хустачку, расклаў усё гэта ў сябе пад рукамі і прыступіў да аналітычнай працы. Яна была ў тым, што ён борздзенька падносіў да носа змочаную духамі хустачку і спрабаваў з лютучага духмянага воблака выхапіць нюхам той ці іншы складнік, стараючыся пры гэтым па магчымасці ўхіліцца ад цэласнага ўспрымання, каб потым, трымаючы хустачку далей ад сябе ў выцягнутай руцэ, хуценька запісаць назву выяўленага інгрэдыента, пасля чаго зноў правесці хустачкай пад носам, падчапіць наступны фрагмент паху і так далей...

13

Ён працаваў без перапынку дзве гадзіны. І яго рухі рабіліся ўсё больш ліхаманкавымі, рышэнне яго п'яра па паперы ўсё больш энергічным, дозы духоў, якія ён вытрасаў з флакона на сваю хусцінку і падносіў да носа, — усё большыя.

Цяпер ён амаль не пазнаваў пахаў, ён даўно быў адурманены эфірнымі субстанцыямі, якія ўдыхаў, але ўжо не мог адрозніваць, — а на пачтку сваіх спробаў ён лічыў, што беспамылкова іх прааналізаваў. Ён ведаў, што ўнюхвацца далей не мела сэнсу. Ён ніколі не даведаецца, з чаго складаюцца навамодныя духі, сёння ўжо напэўна ніхто нічога не ўведае, ды і заўтра нічога, нават калі яго нос з Божай ласкі зноў будзе ў норме. Ён так і не навучыўся гэтаму вынюхванню. Яму заўсёды быў агідны гэты занятак — раскладанне паху. Расчляняць цэлае, больш-менш удала скампанаванае цэлае на яго простыя кампаненты? Гэта нецікава. Годзе!

Але рука яго механічна працягвала тысячакрытна адрэпетыраваным далікатным рухам змочваць духамі карункавую хустачку, страсаць яе і хуценька праносіць міма твару, і кожнага разу ён механічна уцягваў у сябе порцыю пранізанага водарам паветра, каб, затрымаўшы дыханне па ўсіх правілах мастацтва, зрабіць доўгі выдых. Нарэшце нос сам выбавіў яго ад гэтай пакуты: алергічна распухлы ўсярэдзіне, ён як бы скаркаваўся васковым коркам. Цяпер ён наогул нічога болей не чуў і ледзь дыхаў. Нос быў закладзены як пры цяжкім насмарку, а ў куточкі вачэй набеглі слёзы. Дзякуй Богу! Цяпер з чыстым сумленнем можна было спыніцца. Цяпер ён выканаў свой абавязак, зрабіў усё, што было яму па сіле, згодна з усімі правіламі мастацтва і, як бывала ўжо няраз, пацярпеў паразу. *Ultra posse nemo obligatur**. Заўтра раніцай ён пашле да Пелісье па вялікі флакон „Амура і Псіхеі”, надушыць яго змесцівам бювар графа Верамона і выканае заказ. А потым возьме свой чамаданчык

*Нікога нельга абавязваць звыш ягоных магчымасцяў (лац.).

са старамоднымі памадамі, прыціркамі, сашэ і кавалачкамі мыла і пойдзе ў абход па салонах сваіх старавечных герцагінь. І аднаго разу апошняя старая герцагіня памрэ, і такім чынам ён застанецца без апошняй кліенткі. І сам ён тады стане старавечным дзедам, і яму давядзецца прадаць свой дом — Пелісье ці камусці яшчэ з гэтых нуварышаў-гандляроў, магчыма ён і возьме за яго тысячу-другую ліўраў. І возьме ён з сабою пару чамаданаў і сваю старую жонку, калі яна да таго часу не скапыціцца, і выправіцца ў Італію. І калі перажыве гэта падарожжа, дык купіць маленькі дамок у вёсцы пад Месінай, дзе жыццё таннейшае, чым тут. І там ён, Джузэпэ Бальдзіні, колісь найвялікшы парфумнік Парыжа, памрэ ў жахлівай галечы, калі будзе на тое воля Гасподня. Так што ўсё на лепшае. Ён закаркаваў флакон, адклаў пяро і апошні раз выцер лоб змочанай хустачкай. Ён адчуў прахалоду алкагольнай пары, і больш нічога. Потым настаў заход.

Бальдзіні ўстаў. Ён падняў жалюзі, і яго постаць азарылася вечаровым святлом і заззяла, як абгарэлая паходня, па якой прабягаюць апошнія іскры агню. Ён глядзеў на барвовую паласу заходу за Луўрам і яго мяккі водбліск на шыферных дахах горада. Пад ім прамянілася золатам рака, караблі сплылі. Здалося нават, што падняўся вецер, бо водная паверхня зазыбілася, быццам пакрылася лускою, там-тут заззяла, усё бліжэй, бліжэй, здавалася, велізарная рука рассыпала па вадзе мільёны лудораў, і рака на імгненне як бы павярнула назад: бліскучы паток чыстага золата слізгаў убок да Бальдзіні.

Вочы ў Бальдзіні былі вільготныя і зажураныя. Нейкі час ён стаяў ціха і азіраў гэты велічны малюнак. Потым раптам расхінуў акно, шырока развёў аканіцы і з размаху шпурнуў флакон з духамі Пелісье. Ён бачыў, як флакон плюхнуўся ў вадку і на нейкае імгненне разарваў бліскучы водны кілім.

У пакой дыхнула свежым паветрам. Бальдзіні перавёў дух і пачакаў, пакуль распухлы нос не вярнуўся ў норму. Тады ён зачыніў акно. Амаль у тую самую хвіліну настала ноч, зусім ратоўна. Бліскучая залатая карціна горада і ракі застыла ў попельна-шэры сілуэт. У пакоі адразу зрабілася змрочна. Бальдзіні зноў стаяў у той самай паставе, нерухома глядзячы ў акно. „Ня буду я заўтра пасылаць да Пелісье, — сказаў ён, учапіўшыся абэруч за більца крэсла, — не буду. І не пайду па салонах. Заўтра я пайду да натарыуса і прадам дом і лаўку. Вось што я зраблю.”

На яго твары паявіўся ўпарты, гарэзлівы выраз, і ён раптам адчуў сябе вельмі шчаслівым. Ён зноў быў малады Бальдзіні, які адважна кідае выклік лёсу, — нават калі выклік лёсу ў гэтым выпадку быў усяго толькі адступленнем. А хай сабе і быў! Больш нічога ж не засталася. Дурны час не даваў яму іншага выбару. Гасподзь пасылае добрыя і ліхія часіны, але Ён жадае, каб у ліхія часіны мы не енчылі, не галасілі, а трымаліся як сапраўдныя мужчыны. Але Ён паслаў азнаку. Крывава-залаты-чырвоны міраж горада быў папярэджаннем: дзей, Бальдзіні, пакуль не позна! Яшчэ моцны твой дом, яшчэ поўныя твае засеці, ты яшчэ мецьмеш добрую цану ў тваім падзяняпалым гешэфце. Рапэнні залежаць ад цябе. Праўда, рахманасціплая старасць у Месіне не была мэтай твайго жыцця — але ўсё ж яна вартаснейшая і богаспадобнейшая за пампезную галечу ў Парыжы. Няхай яны святкуюць сваю перамогу, усе гэтыя бруэ, кальто і пелісье. Джузэпэ Бальдзіні пакідае рысталішча. Але зробіць ён гэта па сваёй волі і не схіляючы галавы!

Цяпер ён быў проста горды сабою. І адчуваў бясконцую палёжку. Першы раз за шмат гадоў сутарга паслужлівасці, якая ўзнатужыла ягоны карак і ўсё дагодлівей угінала спіну, не зачапіла яго хрыбетнік, і ён выпрастаўся, вызвалены, свабодны, узрадаваны. Яго дыханне лёгка праходзіла праз нос. Ён ясна ўспрымаў пах „Амура і Псіхеі”, што запоўніў пакой, але цяпер Бальдзіні быў яму непаддатны. Ён змяніў сваё жыццё і пачуваўся выдатна. Цяпер ён падымецца да жонкі і паведаміць ёй свае рапэнні, а потым выправіцца на па-той бок ракі ў сабор Парыжскай Багамаці і паставіць свечку, каб падзякаваць Богу за мілажальную азнаку і за неверагодную сілу характару, якую Ён абдарыў яго, Джузэпэ Бальдзіні. З амаль хлапечым шыкам ён нядбала насунуў на лысы чэрап парык, апрануў блакітны каптан, схапіў свечнік,

які стаяў на сталё, і пакінуў кабінет. Ён якраз паспеў запаліць свечку ад лоевай свечкі на лесвічнай пляцоўцы, каб пасвяціць сабе наверх у жылое памяшканне, калі ўнізе, на першым паверсе, зазванілі. Гэта не быў прыгожы персідскі званочак каля ўваходу ў лаўку, а брынчанне каля чорнага ўваходу для пасыльных, мязотнае дзынканне, якое заўсёды тузала яму нервы. Ён усё збіраўся зняць гэтую дрэнь і загазаць званок з больш прыемным гукам, але кожнага разу яму шкада было траты, а цяпер, падумаў ён раптам і захікаў пры гэтай подумцы, цяпер яму было напляваць; ён прадасць настырнае дзынканне разам з домам. Хто купіць, таму і клопат хай будзе пяройдзе.

Званок задзынкаў зноў. Бальдзіні прыслухаўся. Шаньё, вядома, ужо сышоў з лаўкі. А служанка, мусіць, не збіралася спускацца. Таму ён рашыў адчыніць сам.

Ён адкінуў зашчапку, адчыніў цяжкія дзверы — і не ўбачыў нічога. Цемра цалкам паглынула святло свечкі. Потым ён паступова разгледзеў маленькую постаць, — дзіця ці хлопчык-падлетак з нечым, перакінутым праз руку.

— Што табе?

— Мяне прыслаў мэтр Грымаль, я прынёс казліныя скуры, — сказала постаць, і падышла бліжэй, і працягнула Бальдзіні сагнутую ў локці руку, на якой вісела некалькі складзеных скур. У святле свечкі Бальдзіні ўбачыў твар хлопчыка з палахліва-насярожанымі вачыма. Яго пастава была схіленая. Здавалася, ён хаваецца за сваёй выпягнутай рукой як чалавек, які чакае ўдару. Гэта быў Грануй.

14

Казліныя скуры! Бальдзіні ўспомніў. Некалькі дзён таму назад ён загазаў у Грымалю тонкую мяккую лайку на бювар графу Верамону, па пятнаццаць франкаў за столку. Але цяпер яна яму, шчыра кажучы, на ліхаматары патрэбная, можна было б ашчадзіць грошы. З іншага боку, а калі проста адаслаць пасыльнага?.. Хто ведае — гэта можа зрабіць неспрыяльнае ўражанне, пачнуць балбатаць, распускаць чуткі: Бальдзіні, бачыце, ужо ненадзейны, у Бальдзіні больш няма загазаў... а гэта нядобра, не, не, такія рэчы страшэнна збіваюць прадажную цану крамы. Лепей ужо прыняць гэтую непатрэбную скуру. Ніхто не павінен раней, чым трэба, ведаць, што Джузэпэ Бальдзіні змяніў сваё жыццё.

— Увайдзі!

Ён упусціў хлопчыка, і яны пайшлі на другую палавіну дома, наперадзе — Бальдзіні з запаленай свечкай, за ім — Грануй са сваімі скурамі. Грануй першы раз заходзіў у парфумную лаўку — у такое месца, дзе пахі не былі нечым пабочным, а адкрыта займалі цэнтральнае месца. Зразумела, ён ведаў усе парфумныя і аптэчныя лаўкі горада, ён цэлыя ночы прастойваў перад іх вітрынамі, прыціскаючы нос да шчылін у дзвярах. Ён ведаў усе пахі, якімі тут гандлявалі, і часта сам сабе ствараў з іх цудоўныя духі. Так што нічога неспадзяванага тут яго не чакала. Але сама гэтак, як музычна адоранае дзіця прагне пабачыць аркестр зблізку або падняцца ў саборы на хоры, да схаванай клавіатуры аргана, так Грануй прагнуў убачыць парфумную лаўку з сярэдзіны, і, ледзь толькі пачуў, што Бальдзіні трэба занесці скуры, ён парупіўся ўзяць на сябе гэтае даручэнне.

І вось ён стаяў у лаўцы ў Бальдзіні, у тым месцы Парыжа, дзе на самай сціслай прасторы было сабрана мноства прафесійных пахаў. У дрогкім святле свечкі ён разгледзеў няшмат чаго, ды і тое мімаходзь: цень канторкі з вагамі, чаплі пад фантанам, крэсла для заказчыкаў, цёмныя паліцы на сценах, бляск латунных інструментаў і белыя налесткі на шклянках і тыглях; і пахаў ён улавіў не больш, чым чуў з вуліцы. Але ён адразу ўнюхаў сур'эзнасць, якая панавала ў гэтых сценах, мы ледзь былі не сказалі, свяшчэнную сур'эзнасць, калі б слова „свяшчэнны” мела хоць якую значнасць для Грануя; ён адчуў халодную сур'эзнасць, цвярозасць рамяства, сухую дзелавітасць у кожным прадмеце мэблі, у начынні, флакончыках, і пляшках, і гаршках. І пакуль ён ішоў следам за Бальдзіні, у цяні Бальдзіні, бо Бальдзіні не рабіў

30

сабе лішняга клопату, каб пасвяціць яму, яго захапіла думка, што ягонае месца тут, і нідзе больш, што ён застанецца тут, і больш нідзе, што ён застанецца тут і адсюль пераверне свет дагары нагамі.

Зразумела, думка гэтая была бязглузда недарэчная. Не ж было нічога, проста анічагусенькі, што дазваляла б гарбароваму чалядніку, які выпадкова задыбаў сюды, падлетку невядома якога паходжання, без сувязяў, без пратэкцыі, без аніякай вагі ў саслоўі, трывала замацавацца ў самай ганаровай парфумнай гандлёвай установе Парыжа; тым болей што, як мы ведаем, ліквідацыя фірмы была ўжо, можна сказаць, поўнай пэўнасцю. Але ж і гаворка ішла нават не пра надзею, што праскочыла ў нясціпных думках у хлопца, а пра ўпэўненасць. Ён ведаў, што пакіне гэтую лаўку толькі яшчэ адзін раз, каб забраць у Грымалю вопратку, не больш за тое. Клешч учуў кроў. Гадамі ён таіўся, заукліўшыся ў сабе, і чакаў. Цяпер ён адчэпіцца і ўпадзе — хай сабе без ніякай надзеі. Але тым большаю была ягоная ўпэўненасць.

Яны прайшлі лаўку. Бальдзіні адчыніў задняе памяшканне, што з боку ракі, у якім была кладоўка, і майстэрня, і лабараторыя, і дзе варылася мыла і збівалася памада і ў пузатых бутлях мяшаліся пахучыя вадкасці.

— Сюды! — сказаў ён і паказаў на вялікі стол пад акном, — кладзі іх сюды!

Грануй выйшаў з цяні Бальдзіні, паклаў скуркі на стол, потым борздзенька адцыгнуў назад і стаў паміж Бальдзіні і дзвярмі. Бальдзіні нейкі час стаяў нерухома, адвёўшы свечку крыху ўбок, каб ніводная кропля воску не ўпала на стол, і слізгаў костачкай пальца па гладкай паверхні скуры. Потым перавярнуў верхнюю скурку і пагладзіў аксамітны, грубы і разам з тым мяккі спод. Яна была вельмі добрая, гэтая скурка. Проста як выраблена на лайку. Будзе сушыцца і амаль не сядзе, а калі яе првільна разгладзіць, яна зноў будзе паддатлівая, ён адчуў гэта адразу, як толькі заціснуў яе паміж вялікім і ўказальным пальцамі; яна магла б трымаць водар пяць або і дзесяць гадоў, гэта была вельмі, вельмі добрая скура — можа, ён зробіць з яе пальчаткі, тры пары сабе, тры пары жонцы, на паездку ў Месіну.

Ён адвёў руку і замілавана паглядзеў на свой рабочы стол — усё ляжала нападготове: шкляная кювета на араматызацыю, шкляная пласціна на сушку, ступкі, каб падмешваць тынктур, мяла, шпатель, пэндзлік, і гладзілка, і нажніцы. Здавалася, гэтыя рэчы толькі заснулі, бо цёмна было, а раніцай зноў прагнуцца. Можа, забраць і гэты стол з сабою ў Месіну? І сёе-тое з інструменту, самае патрэбнае?.. За гэтым сталом вельмі добра працавалася. Ён быў з дубовых дошак — і века, і рама з касым мацаваннем, на гэтым стале нічога не хісталася і не абярталася, ён не баяўся ніякай кіслаты, ніякага алею, ніякага парэзу нажом, нішто яго не брала... Перавезці яго ў Месіну? Гэта абыдзецца ў вялікія грошы! Нават калі адправіць морам! І таму ён будзе прададзены, і ўсё, што на ім, пад ім і побач з ім гэтак сама будзе прададзена! Бо хоць сэрца ў яго, Бальдзіні, мяккае, затое характар — цвёрды, а таму ён выканае сваё рашэнне, як бы цяжка яму ні абышлося, ён адасобіцца ад усяго са слязьмі на вачах, але ён усё ж зробіць гэта, бо ведае, што гэта правільна, яму была дадзена азнака.

Ён павярнуўся ісці. Тут ён заўважыў у дзвярах гэтага маленькага скурчанага чалавечка, пра якога ледзь быў не забыўся.

— Добра, — сказаў Бальдзіні. — Перадай свайму майстру, што скура добрая. Днямі я зайду расплаціцца.

— Я перадам, — сказаў Грануй і не зрушыў з месца, заступіўшы дарогу Бальдзіні, які ўжо сабраўся пакінуць майстэрню. Бальдзіні аж крыху атарапеў, але нічога не падазраючы, убачыў у паводзінах хлопчыка не дзёрзкасць, а нясмеласць.

— Што такое? — спытаўся ён. — Ты маеш яшчэ што перадаць мне? Ну? Кажы!

Грануй стаяў панурыўшыся і глядзеў на Бальдзіні тым позіркам, які нібыта выдае баязлівасць, а на самай справе хавае насцярожанасць і напружанасць.

— Я хачу працаваць у вас, мэтр Бальдзіні. У вас, у вашай краме я хачу працаваць.

Гэта было сказана не як просьба, а як патрабаванне, і, шчыра кажучы, не сказана, а выціснута, як змяінае сыканне. І зноў Бальдзіні прыняў пачварную

самаўпэўненасць Грануя за дзіцячую бязраднасць. Ён ласкава яму ўсміхнуўся.

— Ты вучань дубільшчыка, сынку мой, — сказаў ён. — У мяне няма працы вучню дубільшчыка. У мяне ёсць свой чаляднік, і мне вучань не патрэбен.

— Вы хочаце надушыць гэтыя казліныя скуры, мэтр Бальдзіні? Гэтыя скуркі, якія я вам прынёс, вы хочаце іх надушыць? — прашаптаў Грануй, быццам не ўзяўшы да ведаму адказу Бальдзіні.

— Менавіта, — сказаў Бальдзіні.

— „Амурам і Псіхеяй” Пелісье? — спытаўся Грануй і схіліўся яшчэ ніжэй.

Па цэле Бальдзіні прабегла кволая сутарга жаху. Не таму, што ён спытаўся ў сябе, адкуль гэтаму хлопцу ўсё вядома так дакладна, а проста таму, што назва ненавісных духоў, склад якіх ён сёння, на ганьбу сабе, не змог разгадаць, была сказана ўголас.

— Як табе ў галаву прыйшла абсурдная ідэя, што я карыстаюся чужымі духамі, каб...

— Ад вас імі пахне, — сказаў Грануй. — Яны ў вас на лобе, і ў правай кішэні каптана ў вас ляжыць змочаная імі хустачка. Яны нехарошыя, гэтыя „Амур і Псіхея”, яны кепскія, у іх надта многа бергамоту, і замнога размарыну, і вельмі мала ружавага алею.

— Ага, — сказаў Бальдзіні, які быў проста ашаломлены такім паваротам гутаркі ў сферу дакладных ведаў. — Што яшчэ?

— Апельсінавы цвет, салодкі лімон, гваздзікі, мускус, язмен, вінны спірт і яшчэ адна рэч, не ведаю, як яна называецца, вось яна, тут, глядзіце! У гэтай бутлі! — І ён парнуў пальцам у цемру.

Бальдзіні павёў свечнікам у той бок, яго позірк скіраваўся за ўказальным пальцам на паліцу, дзе стаяла бутля з шэра-жоўтым бальзамам.

— Стыраксавы алей?

Грануй кіўнуў.

— Але. Ён там, усярэдзіне. Стыраксавы алей. — І ён скурчыўся, як ад сутаргі, разоў з дзесяць прамармытаў сабе слова „стыракс”: „стыракс-стыракс-стыракс-стыракс-стыракс”...

Бальдзіні паднёс свечку да гэтай чалавекападобнай істоты, якая мармытала „стыракс”, і падумаў: альбо ён апантанец, альбо шахрай і блазнюк, альбо прыродны талент. Бо цалкам магчыма, і нават напэўна, што названья ім рэчывы ў правільным спалучэнні маглі скласці духі „Амур і Псіхея”. Ружавы алей, гваздзікі і стыракс — якраз гэтыя тры кампаненты ён так настойліва шукаў сёння цэлы дзень; астатнія часткі кампазіцыі — яму здавалася, што іх ён таксама адгадаў, — спалучаліся з імі як сегменты цудоўнага круглага торта. Заставалася толькі высветліць, у якіх дакладна суадносінах іх трэба было спалучаць. Каб высветліць гэта, яму, Бальдзіні, давялося б эксперыментавачь некалькі дзён запар — жахлівая праца, бадай, яшчэ горшая, чым ідэнтыфікацыя частак, трэба ж было б вымераваць, і важыць, і запісваць, і пры гэтым быць халерна ўважлівым, бо найменшая неасцярожнасць — дрыжанне піпеткі, памылка ў падліку кропель — магла ўсё чыста спляжыць. А кожны няўдалы дослед абыходзіўся жахліва дорага. Кожная сапсаваная сумесь каштавала цэлае багацце... Яму захацелася праверыць маладога чалавека, захацелася спытацца ў яго пра дакладную формулу „Амура і Псіхеі”. Калі ён ведае яе з дакладнасцю да грама і да кроплі — тады ён яўны махляр, які нейкім чынам вызнаў рэцэпт Пелісье, каб уцерціся ў давер і атрымаць месца ў Бальдзіні. А калі ён разгадае яго прыблізна, значыцца, ён геній нюху і ў гэтай сваёй якасці заслугоўвае цікавасці ў Бальдзіні. Не тое каб Бальдзіні ставіў пад пытанне прынятае ім рашэнне адысці ад спраў! Нават калі гэты хлопец здабудзе іх цэлыя літры, Бальдзіні і не падумае араматызаваць імі лайку графу Вермону, але... Але ж не на тое чалавек на ўсё жыццё робіцца парфумнікам, не на тое ж ён цэлае жыццё займаецца складаннем пахаў, каб за адзін раз страціць увесь свой прафесійны жанр! Цяпер яго цікавіла формула праклятых духоў, і больш за тое, ён хацеў даследаваць талент дзіўнага хлопчыка, які прачытаў пах з ягонага лоба. Ён хацеў ведаць, што за гэтым крыецца. Простая цікаўнасць, ці

што большае.

— У цябе, здаецца, тонкі нюх, хлопча, — сказаў ён пасля таго, як Грануй перастаў крактаць. Ён вярнуўся назад у майстэрню, каб асцярожна паставіць свечнік на стол.

— У мяне найлепшы нюх у Парыжы, мэтр Бальдзіні, — зашапялявіў Грануй. — Я ведаю ўсе пахі на свеце, усе, якія ёсць у Парыжы, толькі не ведаю некаторых назваў, але я магу іх вывучыць, усе назвы, іх няшмат, усяго некалькі тысяч, я іх усе вывучыў, я ніколі не забуду назвы гэтага бальзаму, стыракс, бальзам называецца стыракс, стыракс...

— Сціхні! — закрычаў Бальдзіні. — Не перабівай, калі я гавару! Ты дзёрзкі і самаўпэўнены. Ніводзін чалавек не ведае тысячы назваў, а ўсяго некалькі сотняў, бо ў нашым рамястве іх не болей, чым некалькі сотняў, усё астатняе не пах, а смурод!

Грануй, які ў хвіліны выбуху свайго красамоўства амаль выпрастаўся фізічна і нават у нейкі момант узбуджана замахавуў рукамі, выпісваючы ў паветры колы, каб паказаць, як ён ведае „ўсё, усё”, пачуўшы адказ Бальдзіні, адразу панік, зноў абярнуўся ў маленькую чорную жабку і нерухома застыў на парозе, хаваючы нецярыпліваць.

— Я, — сказаў Бальдзіні, — зразумела, даўно сцяміў, што „Амур і Псіхея” складаюцца са стыракса, ружавага алею і гваздзікоў, а таксама бергамоту і размарынавага экстракту et setera. Каб устанавіць гэта, трэба, як той казаў, мець тонкі нюх, і вельмі можа нават быць, што Бог даў табе такі нюх, як і многім, многім іншым людзям — асабліва ў тваім узросце. Але ж парфумніку, — і тут ён падняў угору палец і набычыў грудзі, — але ж парфумніку мала мець тонкі нюх. Яму патрэбен вывераны за многія дзесяткі гадоў, непадкупна дзейсны орган нюху, які разгадвае нават самыя заблытаныя пахі — іх складнікі і прапорцыі, а таксама ўмее кампанаваць новыя, модныя сумесі пахаў. Такі нос — і ён пастукаў пальцам па сваім — за так нікому не даецца, малады чалавек! Такі нос — узнагарода за руплівасць і настойлівасць. Няўжо ты мог бы проста так, з лёту, назваць дакладную формулу „Амура і Псіхеі”? Ну, мог бы?

Грануй не адказваў.

— Можа, ты скажаш мне яе хоць прыблізна, эскізна, у агульных рысах? — сказаў Бальдзіні і крыху нахіліўся наперад, каб лепей разгледзець затоенае ў дзвярах жабяня. — Хоць бы прыкладна, збольшага? Ну? А яшчэ найлепшы нос у Парыжы!

Але Грануй маўчаў.

— Вось бачыш, — сказаў Бальдзіні задаволена і расчаравана. — Ты не ведаеш. Ясна, не ведаеш. Адкуль табе ведаць. Ты з тых, хто за міскай вызначае, што ў супе — пятрушка ці маркоўнік. Ну што ж — гэта ўжо сёе-тое. Але да кухара табе яшчэ далёка. У кожным мастацтве, а таксама ў кожным рамястве — укруці гэта сабе ў мазгі, перш чым пойдзеш дахаты, — талент амаль нічога не значыць, галоўнае — вопыт, набыты сціпласцю і рупнасцю.

Ён ужо працягнуў руку, каб узяць са стала свечнік, калі ад дзвярэй засыкаў глухі глас Грануя:

— Я не ведаю, што такое формула, мэтр, гэтага я не ведаю, а так — ведаю ўсё.

— Формула — гэта альфа і амега ўсякай парфумы, — строга адказаў Бальдзіні, бо ўжо збіраўся закончыць размову. — Яна ёсць карпатліва зробленае прадпісанне, у якіх суадносінах трэба змешваць асобныя інгрэдыенты, каб узнік пажаданы адзіны і непаўторны водар; вось што такое формула. Яна ёсць рэцэпт — калі ты лепей разумееш гэтае слова.

— Формула, формула, — хрыпела прамовіў Грануй, і яго постаць у раме дзвярэй азначылася больш выразна. — не трэба мне ніякай формулы. Рэцэпт у мяне ў носе. Змяшаць іх вам, мэтр, змяшаць? Змяшаць?

— Як гэта? — ускрыкнуў Бальдзіні гучней, чым яму след было, і паднёс свечку да твару гнома. — Як гэта — змяшаць?

Грануй упершыню не адхінуўся.

— Дык жа яны ўсе тут, гэтыя пахі, якія патрэбны, яны ўсе тут у гэтым пакоі, —

сказаў ён і зноў тыцнуў пальцам у цемру. — Ружавы алей вунь там! А там апельсінавы цвет! А там гваздзікі! А там размарын!...

— Ясна, яны там, — ускіпеў Бальдзіні. — Усе яны там! Але ж кажу табе, дурная твая конаўка, ад іх ніякага толку, калі не ведаеш формулы!

— Вунь там язмен! Вунь там вінны спірт! Вунь там стыракс! — хрыпла пералічваў Грануй, паказваючы тое ці іншае месца ў памяшканні, дзе было так цёмна, што ледзь можна было разгледзець паліцы з бутлямі.

— Ты, здаецца, можаш бачыць поначы, га? — сказаў Бальдзіні. — У цябе не толькі тонкі нюх, але і самы востры зрок у Парыжы, праўда? Калі ў цябе такі ж самы і слых, дык растапыр шырэй свае вушы, і я табе скажу: ты маленькі хлус. Напэўна тое-сёе свіснуў у Пелісье, падгледзеў штосьці, га? І думаеш, можаш укручваць мне глузды?

Грануй стаяў цяпер у дзвярах ужо выпрастаны, так сказаць, на поўны рост, крыху расставіўшы ногі і растапырыўшы рукі, так што нагадваў чорнага павука, які чапляецца за парог і раму.

Дайце мне дзесяць хвілін, — даволі сур'ёзна сказаў ён, — і я вам зраблю „Амура і Псіхею”. Проста тут і зараз, у гэтым пакоі.

— Думаеш, я я дазволю табе гаспадарыць у маёй майстэрні? Хапацца за эсэнцыі, цана якім — цэлае багацце?

— Але, — сказаў Грануй.

— Бач ты яго! — Бальдзіні ледзь не задыхнуўся ад нечаканасці. Потым набраў у грудзі паветра, перавёў дух і доўга-доўга задуменна глядзеў на гэтага кепа. Зрэшты, ці не ўсё адно, думаў ён, бо ж заўтра і так будзе пастаўлена кропка. Я, вядома, знаю, што ён не зробіць таго, на што замахнуўся, і нават не можа гэтага магчы, гэтага не змог бы сам вялікі Франжыпані. Але чаму ж бо мне на свае вочы не пераканацца ў тым, у чым я і так перакананы? А раптам аднаго разу ў Месіне мне заверне ў галаву (у старых часам бываюць заскокі і самыя вар'яцкія ідэі), што я не распознаў генія, вундэркінда, істоты, шчодро адоранай ласкай Божай... Гэта выключана. Паводле ўсяго, што мне падказвае розум, гэта выключана... Але ж бываюць цуды? Бываюць. І вось, калі я буду паміраць у Месіне, на смяротным ложку мяне наведае думка: таго вечара ў Парыжы табе быў яўлены цуд, а ты сам затуліў сабе вочы!.. Гэта было б не вельмі прыемна, Бальдзіні! Хай ужо гэты прыдурак вылье на стол некалькі кропляў ружавага алею і мускуснай настойкі, ты б іх таксама разліў, калі б цябе яшчэ сапраўды цікавілі духі ад Пелісье. І што там тых некалькіх кропляў — так, дарагіх, вельмі, вельмі дарагіх — у параўнанні з надзейнасцю ведаў і спакойнай старасцю?

— Паслухай! — сказаў ён сумысля строга. — Паслухай! Я... дарэчы, як цябе завуць?

— Грануй, — сказаў Грануй. — Жан-Батыст Грануй.

— Ага, — сказаў Бальдзіні. — Дык вось паслухай, Жан-Батыст Грануй! Я перадумаў. Ты мецьмеш магчымасць цяпер жа вось тут, даказаць тое, што сказаў. І разам з гэтым табе даецца нагода сваім скандальным правалам прыхапіць крыху сціпласці, якая, дабрадзея твая ў тваім маладым узросце — і гэта можна дараваць — яшчэ наўрад ці развілася, і яна ёсць абавязковая перадумова твайго далейшага поступу як члена цэху, як чалавека і як добрага хрысціяніна. Я гатовы за свой кошт даць табе гэтай навукі, бо з пэўнай прычыны схіляюся сёння да шчодрасці, і, хто ведае, можа, калі-небудзь успамін пра гэтую сцэну распацешыць мяне да слёз. Але не думай сабе, што табе ўдасца мяне ашукаць! У Джузэпэ Бальдзіні нос стары, затое нюх востры, дастаткова востры, каб адразу ўлавіць самую малую розніцу паміж тваёй мікстурай і вось гэтым прадуктам! — І ён дастаў з кішэні прамочаную „Амурам і Псіхей” хустачку і памахаў ёю перад носам у Грануя. — Падыдзі ж сюды, ты, самы лепшы нос Парыжа! Падыдзі да стала, пакажы, на што ты здатны! Утры мне носа! Але глядзі мне, нічога тут не разбі і не абярні. І нічога не руш! Спачатку я запалю болей святла. Мы зладзім ілюмінацыю ў гонар гэтага маленькага эксперыменту, добра?

І з гэтымі словамі ён узяў дзве свяцільні з краю вялікага дубовага стала і запаліў

ix. Ён паставіў усе тры свечкі побач адну за адной на заднім доўгім баку, адсунуў скуры і вызваліў сярэдзіну стала. Потым спакойнымі, але ўвішнымі рухамі зняў з маленькай этажэркі і прынёс патрэбнае на дослед начынне: вялікую пузатую бутлю з-пад малака, шклянную лейку, піпетку, маленькую і вялікую мянзуркі — і па ўзорным парадку расставіў усё гэта на дубовай стальніцы.

Грануй тым часам адарваўся ад дзвярэй. За час напышлівай прамовы Бальдзіні з яго сышла ўся здранцвеласць, насцярожанасць, прыгнечанасць. Ён чуў толькі згоду, толькі „так” з унутраным трыумфам дзіцяці, якое настырнай упартасцю дабілася нейкай саступкі і якому пляваць на ўсякія абмяжоўкі, умовы і маральныя засцярогі. Яго поза пасвабодзелася, упершыню ён быў падобны на чалавека больш, чым на жывёлу. Ён прапусціў міма вушэй канец казані Бальдзіні, ведаючы, што перасіліў яго, што той ужо не дасць з ім сабе рады.

Пакуль Бальдзіні корпаўся каля стала са свечкамі, Грануй шмыгнуў у бакавую цемру майстэрні, дзе стаялі стэлажы з каштоўнымі эсэнцыямі, алеямі і тынктурамі, і, следуючы за ўпэўненым чуццём свайго носа, борздзенька падхапіў з паліц патрэбныя яму флаконы. Лікам іх было дзевяць: эсэнцыя апельсінавага цвету, алеі лімонны, гваздзіковы і ружавы, экстракт язмену, бергамоту і размарыну і бальзам стыраксу, які ён момантам хапнуў з верхняй паліцы і паставіў на край стала. Напаследак ён прытарабаніў балон высокапрацэнтавага віннага спірту. Потам стаў за плячыма ў Бальдзіні (той усё яшчэ педантычна расстаўляў свой посуд — крыху ссоўваў адну шклянку, крыху падсоўваў другую, каб усё мела свой добры, здавён заведзены парадак і эфектна ззяла ў святле свечак) і пачаў чакаць, нецяярліва дрыжучы, пакуль стары адыдзе і дасць яму месца.

— Так! — сказаў нарэшце Бальдзіні, адступаючыся ўбок. — Тут расстаўлена ўсё, што трэба на твай... назавём яго з ласкі — „эксперымент”. Нічога мне тут не пабі, нічога не разлі! Памятай: гэтыя вадкасці, якімі табе зараз будзе дазволена карыстацца аж пяць хвілін, маюць такую каштоўнасць, і яны такія рэдкасныя, што ты больш ніколі ў жыцці не атрымаеш іх у такой канцэнтраванай форме.

— Колькі вам нарабіць, мэтр? — спытаўся Грануй.

— Колькі — чаго? — неўразумела перапытаў Бальдзіні, які яшчэ не скончыў сваёй прамовы.

— Колькі гэтых духоў? — хрышла адказаў Грануй. — Вам іх колькі трэба? Хочаце, вунь тую тоўстую флягу па беражкі? — І ён паказаў на змяшальнік ёмістасцю ў добрыя тры літры.

— Не, не трэба! — з жахам закрычаў Бальдзіні, і ў ягоным крыку быў страх, такі самы глыбокі, як і стыхійны страх перад марнатраўствам, страх за сваю маёмасць. Але, нібы засаромеўшыся гэтага самавыкрывальнага крыку, ён зарыкаў. — І не перабівай мяне — потым крыху супакоіўся і — ужо з лёгкай іроніяй у голасе: — Навошта нам тры літры духоў, якіх мы абодва не цэнім? Па сутнасці, даволі і палавіны мянзуркі. Як што, аднак, такія малыя колькасці цяжка змешваць дакладна, я дазваляю табе запоўніць змяшальнік на траціну.

— Добра, — сказаў Грануй. — Я напоўню гэтую фляжыну да палавіны „Амурам і Псіхеяй”. Толькі ж, мэтр Бальдзіні, я зраблю гэта па-свойму. Я не ведаю, як трэба па правілах мастацтва, я гэтаму не вучаны, а па-свойму зраблю.

— Калі ласка! — сказаў Бальдзіні, які ведаў, што ў такой справе не бывае ніякіх „па-мойму” або „па-твойму”, а ёсць толькі адзін, адзіна магчымы і правільны спосаб: ведаючы формулу і зыходзячы з зададзенай колькасці духоў, трэба зрабіць адпаведныя разлікі і з розных эсэнцый выпрадукаваць строга пэўную колькасць канцэнтрату, які, у сваю чаргу, у дакладнай прапорцыі, якая звычайна вагаецца між адзін да дзесяці і адзін да дваццаці, трэба разбавіць алкаголем да канечнага прадукту. Іншага спосабу, ён ведаў, няма. І таму тое, што ён цяпер убачыў і за чым назіраў спачатку пакепліва і скептычна, потым разгублена і нарэшце толькі з бездапаможным здзіўленнем, здалося яму самым сапраўдным дзівам. І сцэна гэтая так урэзалася яму ў памяць, што ён не забыў яе да канца дзён сваіх.

Грануй найперш адкаркаваў бутлю з вінным спіртам. Добра напяўшыся, ён падняў цяжкую пасудзіну амаль на вышыню свайго росту, бо якраз так высока стаяў змяшальнік з насаджанай на яго лейкай, куды ён без мянзуркі ўліў алкаголь проста з балона. Бальдзіні здрыгануўся, убачыўшы такое жажлівае блюзнерства і бездапаможнасць; мала таго, што хлопец перавярнуў дагары нагамі ўвесь парфумніцкі светапарадак, пачаўшы з растваральніка і не маючы пры гэтым канцэнтрату, які трэба разбавіць, — у яго і фізічнай сілы на гэта не было! Ён дрыжаў ад натугі, а Бальдзіні зусім падупаў з духу і толькі чакаў, што цяжкі балон вось-вось грывнецца і ўшчэнт разнясе ўсё на стале. Свечкі, думаў ён, Госпадзе, толькі б не абярнуў свечкі! Будзе выбух, ён мне пусціць дымам увесь дом!.. І ўжо хацеў быў кінуцца да стала, каб вырваць у вар’ята балон, але тут Грануй сам паставіў яго на месца, пасля апусціў на падлогу і зноў закаркаваў. У змяшальніку калыхалася лёгкая празрыстая вадкасць — ні кропелькі не пралілося міма. Некалькі імгненняў Грануй пераводзіў дух з такім задаволеным тварам, быццам самая цяжкая праца ўжо зроблена. І праўда, усё далейшае пайшло так шпарка, што Бальдзіні ледзве паспяваў заўважаць паслядоўнасць альбо хоць парадак аперацый, не кажучы пра тое, каб разумець працэс.

Здавалася, Грануй наўздагад хапаў той ці іншы флакон з духмянай эсэнцыяй, вымаў з яго шклянны каранец, на секунду падносіў да носа змесціва, а потым вытрэсваў з адной бутэлечкі, накапваў з другой, выплэхваў з трэцяй у лейку і так далей. Да піпеткі, прабіркі, лыжачкі і мяшалкі — прыладаў, якія дазвалялі парфумніку авалодаць складаным працэсам змешвання, Грануй не дакрануўся ні разу. Ён быццам забаўляўся, як малое дзіця, якое хлюпае, плёскае і плешчацца з вадою, травою і гразёю, забоўтвае нейкую калатушу, а потым заяўляе, што гэта, бычыце, супчык. Так, як дзіця, думаў Бальдзіні, і з выгляду дзіця, нягледзячы на гузаватыя рукі, рабы, увесь у шнарах і воспінах твар і старэчы нос бульбінай. Ён здаўся мне старэйшым, чым ён ёсць, а цяпер здаецца маладзейшым; ён быццам дваіцца і траіцца, як тыя недаступныя, неспасцігальныя, капрызныя маленькія недачалавекі, якія нібыта нявінна думаюць толькі пра сябе, хочуць у свеце ўсё падначаліць і нават могуць гэта зрабіць, калі не акілізаць іх манію велічы, не ўжыць да іх самых строгіх выхаваўчых мер і не прывучыць іх да дысцыплінаванага існавання паўнацэнных людзей. Такі вось маленькі фанатык агнездаваўся ў гэтым маладым хлапчаныці; з агнём у вачах стаіць ён каля стала, забыўшыся на ўсё навокал, не ўсведамляючы, што ў майстэрні ёсць яшчэ нешта апрача яго і гэтых флаконаў, якія ён няўключна, але борздзенька падносіць да лейкі, каб змяшаць сваю ідыёцкую суп-калатушу, а потым катэгарычна настойваць — а яшчэ і верыць у гэта! — што ён склаў вытанчаныя духі „Амур і Псіхея”. У мігатлівым святле свечак Бальдзіні бачыў, як цынічна і самаўпэўнена ўпраўляўся чалавек каля стала, — і жахаўся ад агіды! Такіх, як гэты, падумаў ён і на нейкі момант адчуў тую самую горыч, і роспач, і шаленства, як і раней, у змроку, калі глядзеў на ахоплены чырвоным заравам горад, — такіх раней не было; гэта цалкам новы экзэмпляр чалавечай пароды, ён мог узнікнуць толькі ў эпоху расхлябанага, распуснага бячсасся...

Але яго трэба правучыць, гэтага самаўпэўненага хлопца! Хай вось толькі скончыць свой смяхотны спектакль, яму ўжо будзе адважана, ён выпаўзе адгэтуль ракам, нікчэма! Дрэнь! Сённяшнім часам увогуле ні з кім не варта звязвацца, столькі навокал усякай набрыдзі кішыць! Бальдзіні так захапіўся сваім абурэннем і гідлівасцю да эпохі бячсасся, што не адразу ўцяміў, чаму Грануй раптам пазатыкаў усе флаконы, зняў лейку, а саму бутлю ўхапіў за рыльца, прыкрыў левай далоняй і моцна страсянуў. Толькі калі бутля некалькі разоў перавярнулася ў паветры, а яе каштоўнае змесціва рванулася, як ліманад з жывата ў горла і назад, у Бальдзіні

вырваўся лямант гневу і жаху. „Стой!” — хрыпла застагнаў ён. — Годзе! Перастань! Баста! Пастаў бутлю на стол і больш нічога не чапай, ясна? Больш нічога пальцам не руш! Мусіць, я зусім ужо з’ехаў, паслухаўшыся тваёй дурной балбатні. Тое, як ты за ўсё хапаешся, твая грубасць, твая прымітыўная тупасць паказваюць, што ты нічога не петрыш, што ты варвар і невук і да таго ж нахабны смаркач. Ты не можаш змяшаць ліманад, табе нельга даверыць гандляваць простай лакрычнай вадой, а ты лезеш у парфуму! Будзь рады і дзякуй, што твой гаспадар дапускае цябе да дубільнага расолу! І ніколі, чуеш ты, ніколі не пераступай парога ў дом да парфумніка!”

Так кіпеў Бальдзіні. І пакуль ён гневаўся, прастора вакол яго напоўнілася пахам „Амура і Псіхеі”. У духмянасці ёсць пераканаўчасць, якая мацнейшая за словы, відавочнасць, адчуванне, волю. Пераканаўчасць паху неабвержная, неадольная, яна ўваходзіць у нас, як уваходзіць у нашыя лёгкія паветра, якім мы дышаем, яна напаўняе, запаўняе нас па берагі.

Грануй адставіў бутлю, зняў з рыльца мокрую руку і выцер яе аб курту. Адзін, два крокі назад, няўклудны паклон усім целама пад градам павучанняў Бальдзіні дастаткова ўскалыхнулі паветра, каб разнесці толькі што створаны водар. Хоць Бальдзіні яшчэ бушаваў, і выклінаў, і лаяўся, з кожным уздыхам яго шаленства ўсё больш выдыхалася. Ён здагадаўся, што пераможаны, таму фінал ягонай прамовы змог узнесціся толькі да пустога пафасу. Ён змоўк, даволі доўга маўчаў і яму ўжо лішні быў Грануеў даклад: „Гатова”. Ён і так усё ведаў.

Але нягледзячы на гэта, хоць яго з усіх бакоў апанаваў пах „Амура і Псіхеі”, ён падышоў да старога дубовага стала зняць пробу. Дастаў з кішэні каптана, з левага, свежую беласнежную карункавую хустачку, расправіў яе і змачыў некалькімі кроплямі, якія высмактаў доўгай піпеткай са змяшальніка. Памахаўшы хустачкай у выцягнутай руцэ, каб выветрыць, ён потым прывычным далікатным рухам правёў яго ў сябе пад носам, уцягваючы пах. У час доўгага выдыху ён вымушаны быў прысесці на зэдлік. Яшчэ хвіліну назад яго твар быў барвовы ад шалу — цяпер ён раптам спалатнеў.

— Неверагодна, — ціха прамармытаў ён, — далібог, так не бывае. — Ён зноў і зноў прыціскаў хустачку да носа, і прынюхаўся, і круціў галавой, і мармытаў: „Так не бывае”. Гэта былі „Амур і Псіхея”, несумненна „Амур і Псіхея”, ненавісная, геніяльная сумесь пахаў, скапіраваная з такой дакладнасцю, што і сам Пелісье, пабажыцца можа, не здолеў бы адрозніць яе ад свайго прадукту. „Не, так не бывае...”

Маленькі і бледны, сядзеў вялікі Бальдзіні на зэдліку і выглядаў смешна са сваёй хустачкай у руцэ, ён сюд-туд прыціскаў яе да носа, як паненка з насмаркам. Ён проста страціў дар мовы. Ён ужо нават не мог вымавіць „не, так не бывае!”, а толькі ціха ківаў і ківаў галавой, неадрыўна глядзячы на змяшальнік, і манатонна лапатаў: „Гм, гм, гм... гм, гм, гм... гм, гм, гм...” Праз нейкі час Грануй наблізіўся і моўчкі, як цень, падышоў да стала.

— Гэта кепскія духі, — сказаў ён, — яны вельмі няўмела складзены, гэтыя духі.

— Гм, гм, гм, — сказаў Бальдзіні, а Грануй далей:

— Калі вы дазволіце, мэтр, я іх папраўлю. Дайце мне адну хвілінку, і я складу вам з іх прыстойныя духі!

— Гм, гм, гм, — сказаў Бальдзіні і кіўнуў. Не таму, што ён згадзіўся, а таму, што быў такі апатычна бездапаможны, што толькі й мог сказаць „гм, гм, гм”, і нават не спрабаваў умяшацца, калі Грануй другі раз прыступіўся да справы, другі раз наліў спірту з балона ў змяшальнік — у тых духі, што ўжо ў ім былі, другі раз як бы наўгад, не трымаючыся ні паслядоўнасці, ні прапорцыі, абярнуў у лейку змесціва флаконаў. Толькі пад канец усёй працэдуры — гэтым разам Грануй не трос бутлю, а толькі асцярожна нахіляў яе, як келіх з каньяком, магчыма, з павагі да датклінасці Бальдзіні, а можа таму, што гэтым разам змесціва здавалася яму больш каштоўным, — дык вось цяпер, калі ўжо гатовая вадкасць калыхалася ў бутлі, Бальдзіні выйшаў з шоку і падняўся з зэдліка, зразумела, усё яшчэ прыціскаючы да носа хустачку,

быццам хацеў засланіцца ад новага напору на ягоную душу.

— Гатова, мэтр, — сказаў Грануй. — Цяпер атрымаўся зусім неблагі пах.

— Так, так, добра, — адказваў Бальдзіні, адмахваючыся вольнай рукою.

— Вы не хочаце ўзяць пробы? — зноў завуркатаў Грануй. — Няўжо не будзеце, мэтр? І не паспрабуеце?

— Потым, цяпер я не схільны да пробаў... мне не да іх. Цяпер ідзі! Ідзі сюды!

І ён узяў свечнік і пайшоў да дзвярэй у лаўку. Грануй за ім. Вузкім калідорам яны прайшлі да чорнага ходу. Стары, шаркаючы, падышоў да нізкіх дзверцаў, адвёў засаўку, адчыніў і ступіў убок, каб прапусціць хлопца.

— А цяпер мне ўжо будзе можна працаваць у вас, мэтр, можна? — спытаўся Грануй, ужо на парозе, зноў згорблены, зноў насцярожаны.

— Не ведаю, — сказаў Бальдзіні, — я падумаю. Ідзі!

І тады Грануй ўмомант знік, прапаў, паглынуты цемрай. Бальдзіні стаяў і глядзеў у ноч. У правай руцэ свечнік, у левай хустачка, як чалавек, у якога з носа пайшла кроў, а адчуваў усё-такі толькі страх. Ён хуценька зачыніў дзверы на засаўку. Потым адняў ад твару хустачку, сунуў яе ў кішэню і праз лаўку вярнуўся ў майстэрню.

Пах быў такі нябесна прыемны, што ў Бальдзіні аж слёзы нагарнула. Яму не трэба было браць пробы, ён толькі стаяў каля стала і дыхаў. Парфума была пудоўная. У параўнанні з „Амурам і Псіхей” гэта было — як сімфонія перад адзінокім піліканнем скрыпкі. І яшчэ нешта большае. Бальдзіні заплюшчыў вочы, і ў ім прачнуліся самыя ўзнёслыя ўспаміны. Ён убачыў сябе маладым кавалерам на шпацыры ў садах вечаровага Неапаля; ён убачыў сябе ў абдымках прыгожай смуглянкі, убачыў сілуэт букета ружаў на падваконні пад парывамі начнога ветру; ён пачуў зусім блізка, над вухам, шэпт: „Я кахаю цябе” і адчуў, як у яго ад асалоды валасы заварушыліся, цяпер! цяпер, у гэтую хвіліну, у гэта самае імгненне! Ён расплюшчыў вочы і застагнаў ад шчасця. Гэтыя духі былі не духі, вядомыя дагэтуль. Гэта быў не водар, які паляпшае ваш пах, не націранне, не прадмет туалету. Гэта была своеасаблівая, новая рэч, якая магла выдабыць з сябе цэлы свет, чароўна багаты свет, і вы адразу забывалі ўсё мярзотлівае, што было навокал, і адчувалі сябе такім багатым, такім удачлівым, такім добрым...

Валасы на галаве ў Бальдзіні ўлегліся, і яго агарнуў дурманлівы душэўны спакой. Ён узяў скуру, казліныя скуры, што ляжалі на краі стала, узяў нож, і раскройў скуру. Потым склаў кавалкі ў шкляную кювету і заліў іх новымі духамі. Потым накрыў кювету шкляннай пласцінай, пераліў рэшту духмянасці ў два флакончыкі, наляпіў на іх этыкеткі, а на іх напісаў назву „Неапалітанская ноч”. Потым патушыў святло і выйшаў.

Наверсе, на вячэры, ён нічога не сказаў жонцы. Найперш ён нічога не сказаў жонцы пра ўрачыста-святое рашэнне, якое прыняў удзень. Жонка яго таксама нічога не сказала, бо заўважыла, што ён павесялеў, і была з гэтага вельмі рада. Не пайшоў ён і ў Нотр-Дам дзякаваць Богу за сілу свайго характару. Вой, — у гэты дзень ён упершыню забыўся памаліцца нанач.

На раніцу ён выправіўся да Грымалю. На добры пачатак заплаціў за лайку, заплаціў цалкам, без лішняга торгу і буркатні. А потым запрасіў Грымалю ў „Срэбную вежу” на пляшку белага і выкупіў у яго вучня Грануя. Зразумела не сказаў, чаму і навошта той яму спатрэбіўся. Нахлусіў нечагась пра буйны заказ на пахучую лайку, а для яго выканання яму патрэбен неабучаны памагаты. Патрэбна, сказаў, сціплае хлапчо, каб выконвала просценькія даручэнні, кроіла скуры і ўсякае такое іншае. Ён загадаў яшчэ ану пляшку і прапанаваў дваццаць ліўраў адшкадавання за нязручнасці Грымалю пасля сыходу Грануя. Дваццаць ліўраў былі — сума немалая. Грымаль адразу згадзіўся. Яны вярнуліся ў гарбарню, дзе Грануй, як ні дзіўна, ужо чакаў з клуначкам. Бальдзіні заплаціў тыя дваццаць ліўраў і тут жа, ведаючы, што

гэта самы лепшы гешэфт у ягоным жыцці, забраў хлопца з сабой.

Грымаль, які быў таксама перакананы, што пафартуніла яму нарвацца на дурніцу, вярнуўся ў „Срэбную вежу”, спаражніў там яшчэ дзве пляшкі, потым, пад полудзень, перабраўся ў „Залаты леў” на другім беразе, напіўся яшчэ і там пад самую загнетку, і, калі позна ўвечары спрабаваў зноў перабрацца ў „Срэбную вежу”, пераблытаў вуліцы Жафруа л’Анье і Нонэнд’е і, замест таго, каб, як ён лічыў, апынуцца на мосце Мары, фатальным чынам трапіў на набярэжную Вязаў, адкуль шабоўтнуўся ў ваду, як у мяккі ложак. Ён памёр імгненна. Аднак рацэ спатрэбіўся яшчэ нейкі час, каб звалачы яго з плыткага, міма прышвартаваных лодак, на большую быстрыню, і толькі рана раніцай гарбар Грымаль, ці хутчэй яго набрынялы труп, ціха сплыў уніз па рацэ, на захад.

Калі ён праплываў міма моста Мянйялаў, бясшумна, не чапляючыся за апоры, Жан-Батыст Грануі за дваццаць метраў над ім якраз укладваўся спаць. Яму быў пастаўлены тапчан у заднім кутку майстэрні Бальдзіні, і цяпер ён збіраўся легчы, тым часам як яго былы гаспадар, распластаўшыся, плыў уніз па халоднай Сене. Грануі з прыемнасцю згарнуўся і зрабіўся маленькі, нібы клешч. Засынаючы, ён усё глыбей апускаўся ў самога сябе і трыумфальна ўязджаў у сваю ўнутраную фартэцыю, дзе ён святкаваў у крозах нейкую перамогу нюху, гіганцкую оргію з густым дымам ладану і міры ў гонар самому сабе.

17

Набыццё Грануя сталася пачаткам узлёту фірмы Джузэпэ Бальдзіні да нацыянальнай і нават еўрапейскай вядомасці. Персідскі званочак тылінкаў і дзылінкаў не аціхаючы, чаплі бесперастанку фантавалі ў лаўцы на мосце Мянйялаў.

Першага ж вечара Граную давялося намяшаць вялікі балон „Неапалітанскай ночы”, з якога на другі дзень было прададзена восемдзсят флаконаў. Слава гэтых пахошчаў шырылася з шалёнай хуткасцю. У Шанье ўваччу рэзала: столькі давялося пералічыць грошай, і забалела спіна ад нізкіх паклонаў. А аднаго разу дзверы — на ўсю сцезу! і заходзіць лёкай самога графа д’Аржансона і крычыць, як умеюць крычаць толькі лёкаі, што — падавай яму аж пяць бутэлек новай парфумы, і Шанье яшчэ чвэрць гадзіны пасля таго, як той сышоў, дрыжаў ад пачцівага страху, бо граф д’Аржансон быў Інтэндант і Ваенны міністр Яго Вялікасці і самы ўплывовы чалавек у Парыжы.

Пакуль Шанье адзін адбіваў у лаўцы налёты пакупцоў, Бальдзіні з сваім новым вучнем замкнуўся ў майстэрні. Каб неяк апраўдаць гэта, ён паднёс Шанье нейкую фантастычную тэорыю, якую назваў „рацыяналізацыяй і падзелама працы”. З ягоных слоў выходзіла, што ён гады-гадамі цярпліва сачыў, як Пелісье і такія, як ён, суб’екты, пагарднікі і пагрэбнікі цэхавых традыцый, адбівалі ў яго кліентуру і пэцкалі рэпутацыю фірмы. Але цяпер яго прарвала. Цяпер ён прымае іх нахабны выклік і заплаціць гэтым выпаўзням, гэтым выскачкам, гэтым выкалупням той самай манетай. Штосезону, штomesяца, а калі спатрэбіцца, дык і штотыдня ён будзе дэбютаваць новымі духамі — і якімі ж духамі! Ён адкрывае залатадайную жыліну сваёй творчасці. А дзеля гэтага трэба, каб ён, паслугуючыся толькі неабвучаным чаляднікам, цалкам аддаўся вырабу духмянасцяў, тым часам як Шанье павінен прысвяціць сябе выключна іх збыту. Гэта сучасная метода, уталкоўваў ён Шанье, адкрые новы раздзел у гісторыі парфумнага мастацтва, змяце канкурэнтаў і зробіць нас бясконца багатымі — так, ён свядома і падкрэслена казаў „нас”, бо збіраўся адшчыкнуць свайму старому адданаму чалядніку пэўны працэнт ад гэтых „бясконцых” багаццяў.

Яшчэ некалькі дзён назад Шанье палічыў бы такія словы свайго гаспадара знакам пачатку старэчага маразму. „Ну вось, ён гатовенькі для „Шарытэ”, — падумаў бы ён. — Яшчэ крыху, і ён зусім звіхнецца”.

39

Але цяпер ён больш нічога такога не думаў. Не было калі думаць — зашмат працы. А працы было аж так зашмат, што вечарамі ён ледзь знаходзіў у сабе сілу апаражніць бітком набітую касу і адлічыць сабе сваю долю. Ён ні на хвіліну не засумняваўся ў законнасці прыбыткаў: Бальдзіні ж ледзь не кожнага дня выходзіў з майстэрні з якім-небудзь новым водарам.

І якія ж гэтыя былі пахошчы! Не толькі духі найвышэйшай, самай найвышэйшай пробы, але і крэмы, і пудра, і мыла, і ласьёны для валасоў, і ўсякія прыціркі, і шмараванкі... Усё, што павінна было раскошна пахнуць, пахла цяпер па-новаму, і інакш, і раскашней, чым калі раней. І на ўсё, сапраўды на ўсё, нават на араматызаваныя стужкі ў валасы, якія аднаго разу стварыў капрызлівы настрой Бальдзіні, публіка накідвалася, як ачмурэлая, і цэны не мелі аніякага значэння. Усё, што вырабляў Бальдзіні, мела поспех, сапраўдны суксэс. І поспех гэты так ураджаў, што Шанье ўспрымаў яго як зьяву прыроды і больш не даследаваў ягоных прычын. А ў тое, напрыклад, што новы вучань, нязграба і гном, што, як сабака, туліўся ў майстэрні, якога часам, калі майстар выходзіў з дому, можна было ўбачыць у глыбіні памяшкання, як ён мыў шклянкі і чысціў ступкі, у тое, што гэтая пустая мізэра неяк шчэпіцца да казачнага росквіту фірмы — вы што, зусім здурнелі? — Шанье не паверыў бы, нават калі б яму пабажыліся.

Яно так, яно, канечне, гном меў дачыненне, гном пасабляў... Што Бальдзіні прыносіў у лаўку і пакідаў Шанье на продаж, было толькі невялікай часткай таго, што Грануй змешваў за зачыненымі дзвярыма. Бальдзіні даўно ўжо падвёўся на нюху. Часам вялікая пакута была выбраць з таго, што яму вырабляў Грануй. Гэты кудзеснік-вучань мог бы заваліць рэцэптамі ўсіх парфумнікаў Францыі, ні разу не паўтарыўшыся, ні разу не зрабіўшы чаго-небудзь непаўнацэннага, ужо не кажучы пра пасрэднае. Рэцэптамі, інакш кажучы — формуламі, ён якраз і не мог забяспечыць, бо спачтку Грануй ствараў свае араматычныя кампазіцыі тым хаатычным і цалкам непрафесійным спосабам, які быў вядомы Бальдзіні, а менавіта змешваючы інгрэдыенты, здавалася б, наўздагодзь, у дзікім беспарадку. Каб не тое што кантраляваць, але хоць бы зразумець гэтую бязглуздзіцу, Бальдзіні аднаго разу запатрабаваў ад Грануя, каб ён пры складанні сумесяў карыстаўся, хай без асаблівай патрэбы, хай для блізіру, вагамі, піпеткай і мянзуркай — наперад прывыкай лічыць вінны спірт не пахучым рэчывам, а растваральнікам, які трэба дадаваць напаследак; і нарэшце, дзеля Бога, рабі ўсё павольна, грунтоўна і спакваля, як прынята ў парфумнікаў.

Грануй выканаў загад. І ўпепрышыню Бальдзіні здолеў прасачыць і задакумэнтаваць асобныя аперацыі гэтага чарадзеяства. Ён сядзеў порбач з Грануем з пяром і паперай і запісваў, запісваў, увесь час заклікаючы не спяшацца — колькі грамаў таго, колькі шчэпцяў гэтага, колькі кропель чагосьці трэцяга. Такім вострым чынам, а менавіта, наўздагон аналізуючы працэс тымі сродкамі, без якіх ён, руку на сэрца, увогуле нічога не атрымаў бы, Бальдзіні, нарэшце, дабіўся сінтэтычнага рэцэпта. Як мог Грануй без такога рэцэпта змешваць свае пахошчы, заставалася Бальдзіні загадкай і нават цудам, але цяпер ён, прынамсі, звёў цуд да формулы, тым самым крыху спатоліў прагу да класіфікацыі і асланіў свае парфумерыстычныя погляды ад поўнага краху.

Ён усё выпытваў і выпытваў у Грануя рэцэпты пахошчаў, якія той выдумляў, пакуль ён, Бальдзіні, не з'явіцца з пяром і паперай, каб, як Аргус, сачыць за працэсам і крок за крокам дакумэнтаваць яго. Свае нататкі — неўзабаве набралася некалькі дзясяткаў формул — ён потым педантычна перапісваў роўным почыркам у дзве розныя кніжачкі; адну ён замкнуў у незгаральнай шафе, а другую заўсёды меў пры сабе, а нанач клаў пад падушку. Гэта дадала яму пэўнасці. Бо цяпер ён змог бы, каб захацеў, сам паўтарыць Грануевыя дзівосы, якія так уразілі яго, калі ён упершыню іх памацаў. Ён думаў, што калекцыя запісаных ім формулаў паставіць заслону жажліваму творчаму хаосу, які патокам выліваўся з самага нутра яго вучня. А тая акалічнасць, што ён больш не проста запісваў у тупым здзіўленні, а назіраючы

і рэгіструючы, браў удзел у творчых актах, супакойвала Бальдзіні і мацавала ягоную самаўпэўненасць. Праз нейкі час ён паверыў, што сам унёс даволі істотны ўклад у стварэнне вытанчаных пахаў. І, спачатку натуючы іх у сваіх кніжачках, а потым хаваючы ў сейфе і на грудзях, ён ужо наогул не сумняваўся, што цяпер яны цалкам яго ўласныя.

Але і Грануй меў свае выгоды з дысцыплінаванай працэдуры, навязанай яму Бальдзіні. Самому, праўда, яна не была патрэбная. Яму ніколі не залежала звяртацца са старою формулай, каб праз некалькі тыдняў альбо месяцаў рэканструяваць склад духоў, бо ён ніколі пахаў не забываў. Але дзякуючы абавязковаму карыстанню мянзуркамі і вагамі, ён вывучыў мову парфумерыі і інстынктыўна адчуваў, што веданне гэтай мовы магло яму спатрэбіцца. Праз некалькі тыдняў Грануй не толькі авалодаў назвамі ўсіх духмяных рэчываў у майстэрні Бальдзіні, але навучыўся і самастойна запісваць формулы сваіх духоў і, наадварот, ператвараць чужыя формулы і інструкцыі ў духі і розныя іншыя пахучыя вырабы. Больш за тое! Навучыўшыся выяўляць свае парфумныя задумы ў грамах і кроплях, ён пачаў абыходзіцца без ніякіх прамежкавых проб. Калі Бальдзіні даручаў яму скласці новы пах, скажам, каб араматызаваць насоўкі, для сухіх духоў альбо румянаў, Грануй больш не хапаўся за флаконы і парашкі, а проста сядзеў за стол і тут жа запісваў формулу. Ён навучыўся падоўжваць дарогу ад свайго ўнутранага нюхальнага ўяўлення да гатовага прадукту за кошт вырабу формулы. У яго гэта была аб'язная дарога. З усімі прынятага пункту погляду, г. зн. з пункту погляду Бальдзіні, гэта, аднак, быў прагрэс. Цуды Грануя заставаліся цудамі. Але рэцэптура, якую ён цяпер пастаўляў, пазбаўляла іх страхотлівага німба, і гэта мела свае перавагі. Чым лепей Грануй авалодаваў прафесійнымі прыёмамі і метадамі, чым нармальней ён умеў размаўляць на ўмоўнай мове парфумерыі, тым менш апасаўся і гневаўся на яго гаспадар. Неўзабаве Бальдзіні пачаў лічыць яго чалавекам хоць і даволі ўталентаваным, што да нюху, але зусім не другім Франжыпані і, вядома ж, не нейкім вусцішным ведзьмаком, а Граную гэта было якраз у самы акурат. Рамесныя ўлоўкі і жаргон служылі яму цудоўнай маскіроўкай. Ён проста закалыхваў Бальдзіні ўзорным захаваннем правілаў, калі выважваў дабаўкі або калі трос змяшальнік, калі змочваў белую пробную хустачку. Ён умеў распраўляць яе амаль гэтак сама манерна, праводзіць пад носам амаль гэтак сама элегантна, як і сам гаспадар. Але пры выпадку, асцярожна дазуючы інтэрвалы часу, ён рабіў памылкі, разлічаныя на тое, каб Бальдзіні іх заўважыў; забываўся нешта прафільтраваць, няправільна ставіў вагі, упісваў у формулу неадарэчна высокі працэнт амбры і даваў зачэпку ўказаць яму на памылку, каб потым вельмі дакладна выправіць яе. Так яму ўдалося закалыхаць Бальдзіні ў ілюзіі, што, зрэшты, усё ідзе па правілах і правільна. Ён не хацеў адпудзіць старога. Ён хацеў у яго сапраўды навучыцца. Не складаць духі, не правільна кампанаваць той ці іншы пах, не! У гэтай вобласці не было нікога на свеце, хто мог бы яго навучыць. Інгрэдыентаў у лаўцы ў Бальдзіні не хапіла б на рэалізацыю ягоных уяўленняў пра сапраўды вялікі пах. Тыя пахі, якія ён мог скласці ў Бальдзіні, былі дзіцячая забаўка ў параўнанні з тымі, якія ён насіў у сабе і збіраўся рэалізаваць калі-небудзь у будучым. Але на тое, ён ведаў, патрэбныя былі дзве ўмовы. Першая, хоць які блізір больш-менш людзкага існавання, хоць бы становішча чалядніка, прыкрываючыся якім, ён мог бы нястрымна аддавацца свайму захваленню і без завады ісці да сваёй мэты. Другая — веданне тых прыёмаў рамяства, якія дазвалялі б рабіць, выдзяляць, канцэнтраваць, кансэрваваць пахучыя рэчывы і тым самым у прынцыпе даваць іх яму на нейкі вышэйшы ўжытак. Бо хоць Грануй сапраўды меў найлепшы ў свеце нос, хоць ягоны нюх быў настолькі ж аналітычны, наколькі візінерскі, ён яшчэ не умеў фізічна авалодаць пахамі.

свінога сала, шыць пальчаткі з замшы-машэсту, змешваць пудру з пшанічнай мукі, і міндальнай крошкі, і тоўчанага фіялкавага караня. Ён качаў духмяныя свечкі з драўніннага вугалю, салетры і стружкі сандалавага дрэва. Ён прасаваў усходнія пасцілкі з міры, бензойнай смалы і бурштынавага парашку. Ён замешваў у цеста ладан, шалак, ветыверыю і карынку і качаў з іх курьільныя шарыкі. Ён прасейваў і расціраў шпаталем *roudre impregiale* з раскрышаных ружовых пялёсткаў і кветак лаванды і кары каскары. Ён варыў грыв, белы і венозна-блакітны, і фармаваў тлушчавыя палачкі, кармінава-чырвоныя, для вуснаў. Ён распускаў у вадзе драбнюткі пылок-парашок для пазногцяў і розныя вапны для зубоў, з прысмакам мяты. Ён складаваў вадкасць на завіўку парыкоў, кроплі на звод бародавак і мазалёў, адбельвальнік скуры і выцяжку беладоны для вачэй, мазь са шпанскіх мушак кавалерам і гігіенічны воцат дамам... Грануй навучыўся рабіць усялякія ласьёнікі і парашочкі, туалетныя і касметычныя наборчыкі, і апрача таго гарбатныя сумесі, сумесі прыправаў, лікёраў, марынадаў і ўсялякае такое іншае; карацей, ён засвоіў усю традыцыйную мудрасць, якую мог перадаць яму Бальдзіні, хоць і без асаблівай зацікаўленасці, але без нараканняў і даволі паспяхова. Затое ён паказаў адмысловую руплівасць, калі Бальдзіні інструктаваў яго ў прыгатаванні тынктураў, выцяжак і эсэнцыяў. Нястомна трушчыў ён у вінтавым прэсе ядры горкага міндалю, тоўк мускатнае зерне, сек секачом шэры кавалак амбры, альбо шчапаў фіялковы карань, каб потым настойваць стружкку на чысцюткім спірце. Ён навучыўся карыстацца сепаратарнай лейкай, каб аддзяліць чысты алей з выціснутай лімоннай лупіны ад каламутнай рэшты. Ён навучыўся высушваць траву і кветкі — на рашотках у цяні і цяпле — і кансэрваваць шабурсткую лістоту ў замазаных воскам горшчыках і шкатулках. Ён авалодаў майстэрствам выварваць памады, рабіць настоі, фільтраваць, канцэнтраваць, высвятляць і рабіць выцяжкі.

Праўда, майстэрня Бальдзіні не была разлічана на аптовую вытворчасць кветкавых і травяных алеяў. Ды ў Парыжы наўрад ці знайшлася б патрэбная колькасць свежых раслін. Але часам, калі размарын, шалфей, мяту або анісавае насенне можна было купіць танна на рынку ці калі паступалі даволі вялікія партыі клубняў касача, ці балдрыянавага караня, кмену, мускатнага арэха, ці сухіх кветак гваздзікоў, у Бальдзіні прачынаўся азарт алхіміка, і ён даставаў свой вялікі медны перагонны куб з насаджаным на яго кандэнсатарным кубкам. Ён называў гэта „маўравай галавой” і ганарыўся, што сорак гадоў назад на паўднёвых схілах Лігурыі і вышынях Люберона ён у чыстым полі дыстыляваў з яго дапамогаю лаванду. І пакуль Грануй драбіў тавар, што меўся быць перагнаны, Бальдзіні як у ліхаманцы — бо то ж хуткасць апрацоўкі ёсць альфа і амега гэтай справы — распальваў каменную печ, куды ставіў кацёл з вадою. Ён кідаў туды дробна пасечаныя расліны, насаджваў на патрубак двухсценнае вечка — „галаву маўра” — і падключаў два невялікія шлангі для вады, каб сцякала і каб налівалася. Гэтая хітрамудрая канструкцыя для ахаладжэння кандэнсату была ўмантавана пазней; працуючы ў полі, ён, вядома дасягаў ахалоды з дапамогаю ветру. Пасля запальваў агонь.

Змесціва куба спакваля закіпала. І праз нейкі час спачатку трапяткімі кроплямі, потым нітачкай дыстылят струменіўся з трэцяй трубкі „маўравай галавы” ў загадзя падстаўленую фларэнцыйскую бутлю. Спачатку ён выглядаў непрэзентабельна, як рэдзенькі каламутны супчык. Але паступова, асабліва пасля таго, як поўная бутля замянялася на парожнюю і спакойна адстаўлялася ўбок, гэтая гушча раздзялялася на дзве розныя вадкасці: унізе адстойвалася кветкавая або травяная вада, а паверсе плаваў тоўсты пласт алею. Цяпер заставалася толькі асцярожненька, праз ніжні гарлячок фларэнцыйскай бутлі, сцадзіць далікатна-духмяную кветкавую ваду і атрымаць урэшце чысты алей, эсэнцыю, моцна пахучую сутнасць расліны.

Грануй быў без памяці ад гэтага працэсу. Калі што ў жыцці і выклікала ў яго захапленне — вядома, знешне нічым не выдаванае, а прыхаванае, халодна-палымянае захапленне, — дык менавіта гэты спосаб пры дапамозе агню, вады і пары і мудронай апаратуры выдабываць з рэчаў іх духмяністую душу. Бо духмяністая

душа, эфірны алей, было самае каштоўнае, адзінае, што яго цікавіла. На пошлую рэшту: кветкі, лісце, лупіны, плады, фарбы, хараство, жывасць і ўсякую іншую лухту ён не западаў. Гэта была толькі абалона, баласт. Гэта ішло к чортаматары.

Час ад часу, у меру таго як дыстылят рабіўся вадзяніста-празрыстым, яны здымалі кацёл з агню, адчынялі і вытрасалі шчолак і гушчу. Яна была бясформная і бясколерная, як распараная саломы, як косці маленькіх птушак, як перавараная гародніна, бяжкая і валакністая, халепная, ледзь пазнавальная, агідна-трупная і амаль зусім без паху. Яны вывальвалі яе праз акно ў раку. Потым даставалі свежыя расліны, далівалі вады і зноў ставілі перагонны куб на агонь. І зноў у ім пачынала кіпець, і зноў жыццёвы сок раслін сцякаў у фларэнцыйскія бутлі. Часта гэта задоўжвалася на цэлую ноч. Бальдзіні сачыў за печчу, Грануй не зводзіў вачэй са струменьчыка — больш яму не было чаго рабіць да моманту змены бутляў.

Яны сядзелі каля агню на эдліках, у палоне ў няўклюднага агрэгата, абодва прычараваныя, хоць і па зусім розных прычынах. Бальдзіні умляваў ад самога гарэння агню і чырвоных водбліскаў полымя на медзі, яму падабалася патрэскванне дроў і булькат у перагонным кубе, бо гэта было як і раней. І ён пачынаў расказваць гісторыі, бясконцыя гісторыі пра тое, што было, што збылося. Пра вайну за іспанскую спадчыну, на вынік якое ён істотна паўплываў, ваюючы супраць аўстрыйцаў, пра партызанаў, з якімі ён наводзіў жудасць на Сэвэны, пра дачку аднаго гугенота ў Эстэрлі, якая аддалася яму, ап'яная ад паху лаванды; пра лясны пажар, якога ён ледзь быў не нарабіў і які спустошыў бы ўвесь Праванс, далібог, далібог спустошыў бы, бо дзьмуў такі моцны містраль; і ён расказваў пра дыстыляцыю, зноў і зноў пра тое, што было тады, уначы, у чыстым полі, пры святле месяца, пра віно і цакатанне цыкадаў, пра лавандавы алей, які ён тады прыгатаваў, такі вытанчана-пахучы, што яго бралі ў яго на вагу срэбра; пра сваю вучобу ў Генуі, пра гады бадзянняў і пра горад Грас, дзе парфумнікаў столькі, колькі ў іншых мясцінах гарбароў, а сярод іх ёсць такія багатыры, што яны жывуць, як князі, у раскошных дамах з цянiстымi садамі і тэрасамі і ядуць у ядальнях, ашалеяваных драўлянымі панелямі, ядуць з парцэлянавых паўмісачак залатымі відэльцамі і нажамі і гэтак далей...

Такія вось гісторыі распавядаў стары Бальдзіні за келіхам віна, і ад віна, і ад полымя, і ад захаплення сваімі ж гісторыямі шчокі ў яго займаліся агнём. Але Грануй, які больш трымаўся ў цяні, зусім яго не слухаў. Яго не пераймалі ніякія старыя прыгоды, яго цікавіла адно тое, што адбывалася на вачах. Ён неадступна глядзеў на трубачку ў корку перагоннага куба, з якой тонкім струмочкам бег дыстылят. Гледзячы на яго, ён уяўляў сябе такім самым перагонным кубам, дзе ўсё кіпіць, і булькоча, і адкуль таксама выцякае дыстылят, толькі яшчэ лепшы, навейшы, незвычайнейшы, дыстылят тых рэдкіх раслін, якія ён сам вывеў усярэдзіне ў сябе самога, якія там расцвіталі, даступныя толькі ягонаму нюху, і якія маглі б сваім дзівосным водарам ператварыць свет у пахучы Эдэм, дзе яму жылося б, прынамсі нюхальна, — прыстойна. Быць вялікім перагонным кубам, з якога выліваліся б на ўвесь свет створаныя ім дыстыляты, — вось якім марам аздаваўся Грануй.

Але калі Бальдзіні, разагрэты віном, усё больш расплываўся ў бясконцых гісторыях пра тое, як яно ўсё было ўпяродзь, і ўсё больш безразважна западаў у туманныя мроі, Грануй неўзабаве забараніў сабе забывацца ў неацугляных фантазіях. Спачатку ён выкінуў з галавы вобраз вялікага перагоннага куба, каб замест гэтага скарыстацца сваімі нядаўна набытымі ведамі дзеля самых блізкіх мэтай.

Прайшло няшмат часу, і ён зрабіўся спецыялістам у рамястве перагонкі. Ён выявіў — і ягоны нос дапамог яму ў гэтым больш, чым правілы і настаўленні

Бальдзіні, — што жар агню найбольш уплывае на якасць дыстыляту. Кожная расліна, кожная кветка, кожны від драўніны і кожны плод вымагаюць адмысловай працэдуры. Часам даводзілася ўчыняць магутнае пераўтварэнне, часам — толькі больш-менш моцнае кіпенне, а некаторыя кветкі аддаюць свой найлепшы пах, толькі калі прымусіць іх пацець на самым маленькім агні.

Не менш важны быў і сам працэс прыгатавання. Мятву і лаванду можна было апрацоўваць цэлымі абярэмкамі. Андрэс мусова было акуратна перабраць, пасячы, нашынкаваць, патаўчы і нават расцерці на муку, перш чым класці ў медны кацёл. А сёе-тое ўвогуле не паддавалася перагонцы, і гэта было Граную асабліва прыкра.

Убачыўшы, як упэўнена Грануй абыходзіцца з апаратурай, Бальдзіні цалкам даверыў яму перагонны куб, і хлопец адразу скарыстаўся свабодай. Цэлымі днямі ён складаў духі і ўсялякія розныя іншыя пахошчы, а ўначы займаўся выключна таямнічым мастацтвам перагонкі. Ягоны план быў у тым, каб стварыць абсалютна новыя пахучыя рэчывы, і з іх дапамогаю атрымаць хоць некаторыя з тых пахошчаў, якія ён насіў у сваім уяўленні. Спачатку яму спрыяў пэўны поспех. Удалося вырабіць алей з крапівы і насення крэс-салаты і туалетную ваду з свежай кары конскага бэзу і галінак цісу.

Праўда, дыстыляты сваім пахам амаль не нагадвалі зыходных рэчываў, але ўсё-такі былі цікавыя для далейшай перапрацоўкі. Зрэшты, потым трапіліся рэчывы, непрыдатныя пад гэты спосаб. Напрыклад, Грануй спрабаваў дыстыляваць пах шкла, глініста-халодны пах гладкага шкла, якога звычайны чалавек зусім не чуе. Грануй дастаў аконнае шкло і апрацоўваў яго вялікімі кавалкамі, абломкамі, асколкамі, пылам — ані знаку поспеху. Ён дыстыляваў латунь, парцеляну і скуру, зерне і жвір. Проста зямлю. Кроў і драўніну, свежую рыбу. Свае ж валасы. Нарэшце, ён дыстыляваў нават ваду, ваду з Сены, бо яму здалося, што яе адмысловы пах варта захаваць. Ён думаў, што з дапамогай куба ён зможа выдабыць з гэтых рэчываў іх своеасаблівы пах, як здабываў яго з чабору, лаванды і насення кмену. Ён жа не ведаў, што ўзгонка ёсць не што якое, як спосаб раскладання змешаных субстанцый на іх лятучыя і нелютучыя складнікі і што ў парфумерыі яна карысная толькі тым, што можа аддзяліць лятучыя эфірныя алеі некаторых раслін ад іх бяспахавай рэшты. Для субстанцый без гэтых эфірных аляяў такі метады дыстыляцыі, зразумела, не меў сэнсу. Нам, людзям сучасным, якія вывучалі фізіку, гэта і без таго ясна. Але Грануй прыйшоў да такога пераканання цаною вялікіх высілкаў пасля многіх-многіх марных доследаў. Месяцамі ён праседжваў каля куба цэлыя ночы і ўсімі магчымымі спосабамі спрабаваў праз перагонку вырабіць зусім новыя пахі, водары, якіх дагэтуль не было на зямлі ў канцэнтраваным выглядзе. І нічога з гэтага не атрымалася, акрамя некалькіх мізэрных раслінных аляяў. З глыбокага, багатага калодзежа свайго ўяўлення ён не здабыў ані кропелькі канкрэтнай пахавай эсэнцыі, з усяго, што мроілася яго фантастычнаму нюху, ён не здолеў рэалізаваць аніводнага атама.

Усвядоміўшы сваю поўную плягу, ён спыніў доследы і захварэў так, што ледзь не памёр.

20

У яго пачалася моцная гарачка, першымі днямі з вялікім паценнем, а потым, калі перасталі функцыянаваць поры ў скуры, усё цела пайшло нарывамамі. Гэтыя барвовыя пухіры абсыпалі яго з ног да галавы. Некаторыя лопаліся і вывяргалі сваё вадзяністае змесціва, каб потым нарваць зноў. Другія распухалі да памераў фурункулаў, брынялі, барвовелі і выбухалі, як кратэры, сачыліся мярзотным гноем і вылівалі разведзеную жоўтымі пацёкамі кроў. Неўзабаве Грануй стаў падобны на пакутніка, прабітага камянямі з сярэдзіны, зняможанага сотнямі гнойных ран.

Бальдзіні, вядома, затрывожыўся. Было б вельмі недарэчы страціць такога каштоўнага вучня пад той момант, калі ён толькі-толькі назладзіўся пашырыць свой

гандаль за межы горада і нават усёй краіны. І не дзіва, не толькі з правінцыі, але і з-за мяжы, ад асоб, набліжаных да двара, усё часцей ішлі заказы на тья модныя пахошчы, ад якіх вар'яцеў Парыж; Бальдзіні насіўся з ідэяй задаволіць гэты попыт і адкрыць філію ў Сэнт-Антуанскім прадмесці, сапраўдную маленькую мануфактуру, адкуль найбольш хадавыя духмянасці, змяшаныя en gros*, налітыя ў далікатныя маленькія флаконікі і ўпакаваныя чароўнымі маленькімі дзяўчаткамі, будуць рассылацца ў Галандыю, Англію і Германскую імперыю. Праўда, такі інтэрас быў бы не зусім законны ў аселага ў Парыжы рамесніка, але ж з нядаўняга Бальдзіні даступіўся да высокай ласкі, заўдзячаючы ёй сваімі рафінаванымі духамі; апекаваўся мэтрам не толькі Інтэрдант, але і такія ўплывовыя асобы, як пан Даглядаты парыжскай мытні ці Член каралеўскага фінансавага кабінета і лепшы прыяцель эканамічна расквітнелых прадпрыемстваў пан Фэйдо дэ Бру. Гэты памянёны нават намякаў на магчымасць атрымаць каралеўскі прывілей — найлепшае, пра што можна было марыць: гэты прывілей дазваляў абысці ўсе дзяржаўныя і цэравыя завалы, азначаў канец усім цярпенням у камерцыі і вечную гарантыю надзейнага, недатыкальнага дабрабыту.

Апрача таго быў і яшчэ адзін план, які выношваў Бальдзіні, яго неадчэпная ідэя, нейкі антыпод праекту мануфактуры ў Сэнт-Антуанскім прадмесці — вытворчасць тавараў хай не масавага, але ўсё ж даступнага ў лаўцы любому і кожнаму.

Ён хацеў бы стварыць персанальныя духі ўсім выбраным з высокай і найвышэйшай кліентуры: каб духі, як пашытая па мерцы вопратка, пасавалі толькі адной пэўнай асобе, абы каб толькі гэтая асоба мела права карыстацца імі і даваць ім сваё найсвяцейшае імя. Ён уяўляў сабе: парфума „Маркіза дэ Сэрнэй”, „Маршал дэ Віяр”, „Герцаг д’Эгіён” і г.д. Ён марыў пра духі „Мадам маркіза дэ Пампадур” і нават пра духі „Яго Вялікасць Кароль” у грацыёзным гранёным гранатавым флаконе і аправе з залатой чаканкай, а ўсярэдзіне на донцы будзе выгравіраваны сціплы надпіс: „Джузэпэ Бальдзіні, парфумнік”. Каралеўскае імя і імя ягонае, Бальдзіні, на адным прадмеце. Вось у якіх вышынях лунала фантазія Бальдзіні! І раптам Грануі захварэў. А Грымаль жа, царства яму нябеснае, бажыўся, што хлопец ніколі не хварэе, што яму ўсё — дармо, што нават чорная чума яго не бярэ. А ён васьм узяў і як бы знехаця захварэў мала не да смерці. А калі памрэ? Жах! Тады разам з ім памруць і ўсе мары пра мануфактуру, цудоўных маленькіх дзяўчатак, прывілей і духі Караля.

Таму Бальдзіні рашыў зрабіць усё, каб уратаваць дарагое жыццё свайго вучня. Ён загадаў перасяліць яго з нараў у майстэрні на верхні паверх дома, у чыстую пасцель. Ён загадаў абцягнуць пасцель дамастынам. Сваімі рукамі дапамагаў заносіць угору вузкі тапчан, хоць яго аж на ваніты брала, калі ён бачыў пухіры і гнойныя нарывы. Ён загадаў жонцы гатаваць хвораму курыны булён з віном. Ён запрасіў самага моднага ў квартале доктара, нейкага Пракопа, якому — заплаціў наперад за адну толькі згоду на візіт.

Доктар прыйшоў, падняў вострымі пальцамі прасціну, кінуў толькі позірк на цела Грануя, якое сапраўды выглядала так, быццам яго прастрэлілі сто куль, і выйшаў з пакоя, нават не адчыніўшы сумкі, якую ўвесь час цягаў за ім памочнік. Выпадак абсалютна ясны, заявіў ён Бальдзіні. Гаворка ідзе пра сіфілітычны падвід чорнай воспы з давескам гнойнага адзёру in stadio ultimo*. Лячэнне не мае сэнсу ўжо таму, што нельга як след зрабіць кровапусканне: адсоска не ўтрымаецца ў целе, бо яно распадаецца і падобнае больш на труп, чым на жывы арганізм. І хоць характэрны гэтай хваробе чумны пах яшчэ не пранюхваецца — што ўжо само па сабе дзіва і ў навуковым аспекце ёсць пэўны кур’ёз, — няма ніякага сумнення, што хворы памрэ ў бліжэйшыя сорак восем гадзін. Гэта ясна, як і тое, што яго завуць доктар Пракоп. Потым ён яшчэ раз спатрабаваў дваццаць франкаў ганарару за візіт і складзены прагноз — з іх ён абяцаўся вярнуць пяць франкаў у тым выпадку, калі яму

*Сукупна (фр.).

*У крайняй стадыі (лац.)

аддадуць труп з класічнай сімптоматыкай дзеля дэманстрацыйных мэтаў, — і адкланяўся.

Бальдзіні быў сам не свой. Ён енчыў і стагнаў ад роспачы. У гневе на ліхую долю ён кусаў сабе пальцы. Зноў пайшлі марна ўсе планы на вельмі буйны поспех, а мэта была такая блізкая. У свой час яму заступілі дарогу Пелісье і дужа вынаходлівыя спрытнюгі-браты па цэху. А цяпер вось гэты хлопчык з яго невычэрпным запасам пахаў, гэты маленькі гаўняк, якога нельга ацаніць нават золатам, надумаў якраз цяпер, калі інтэрас так удала шырыцца, падчапіць сіфілітычную востру і гнойны адзёр in stadio ultimo! Чаму не праз два гады? Чаму не праз год? Да таго часу яго можна было б вычарпаць да дна, як срэбную рудню, выдаіць, як залатога асла. І хай бы спакойна сабе тады канаў. Дык жа ж, бач, не! Яму закарцела памерці цяпер, каб яму трайна скулі, памрэ праз сорака восем гадзін!

Нейкі кароткі момант Бальдзіні падумваў выправіцца ў паломніцтва за раку ў Нотр-Дам, паставіць свечку і вымаліць у Святой Багародзіцы ацаленне Граную. Але потым ён адмовіўся ад гэтага намыслу, бо часу было пад абрэз. Ён збегаў па чарніла і паперу і прагнаў жонку з пакоя хворага. Сказаў, што падзяжурцы сам. Потым сеў на крэсла каля ложка з лістком для запісак на каленях і, умачыўшы пяро, паспрабаваў схіліць Грануя на парфумніцкую споведзь. Хай ён, напрамілы Бог, не маўчыць, не забірае ў магілу скарбы, якія носіць у сабе! Хай не маўчыць. Цяпер, у апошнія гадзіны, ён павінен перадаць у надзейныя рукі тастамант, каб не пакідаць нашчадкаў без найлепшых пахошчаў усіх часоў! Ён, Бальдзіні, надзейна разбярэцца з гэтым тастамантам, з гэтым канонам формулаў усіх самых узвышаных пахаў, якія калі-небудзь існавалі на свеце, ён даб'ецца іх працвітанню. Ён дасць імю Грануя неўміручую славу, ён прысягае ўсімі святымі, што найлепшы з гэтых пахаў пакладзе да ног самога караля, у агатавым флаконе і чаканным золаце з выгравіраваным прысвячэннем „Ад Жан-Батыста Грануя, парфумніка з Парыжа”. Так гаварыў альбо так нашэптваў Бальдзіні на вуша Граную, нястомна заклінаючы, умаўляючы і падахвочваючы ласкаю.

Але ўсё было марна. Грануй не выдаваў нічога, апрача, бадай што, белаватай секрэцыі і крывавага гною. Ён моўчкі ляжаў на дамаставым палатне і выліваў з сябе гэтыя гідотныя сокі, а зусім не свае скарбы, не свае веды, ён не назваў ніводнай формулы ніякага водару. Бальдзіні хацелася задушыць яго, падраць на кавалкі, ён гатовы быў выбіць з кволага цела неацэнныя тайноты, будзь бы тое ён меў хоць якія-коледы шанцы на поспех... і калі б гэта так жахліва не супярэчыла ягонаму ўяўленню пра хрысціянскую любоў да блізкага.

І так ён усю ноч сюсюкаў і соладка разліваўся салаўём. Перасільваючы агіду, ён завіхаўся каля хворага, абкладваў мокрымі ручнікамі яго спацелы лоб і запаленыя вулканы нарываў і паіў з лыжачкі віном, каб прымусіць яго варочаць языком, — дарма. А пад раніцу змогся і здаўся. Седзячы ў крэсле, адчуваючы нават не гнеў, а ціхую роспач, ён неадрыўна глядзеў на ложка, дзе памірала маленькае цела Грануя, якога ён не мог ні выратаваць, ні абараніць: з яго нельга было нічога выціснуць, можна было толькі бяссіла назіраць за яго сконам. Бальдзіні адчуваў сябе капітанам, у якога на вачах гіне яго карабель, несучы на дно ўсё ягонае багацце.

І тут раптам вусны ў невылечна хворага растуліліся, і ён спытаўся ясным і цвёрдым голасам, у якім амаль не адчувалася хуткай пагібелі:

— Скажыце, мэтр, ці ёсць іншыя сродкі, апрача выціску і перагонкі, каб атрымаць пах з якога-небудзь цела?

Бальдзіні здалося, што гэты голас прагучаў альбо ў ягоным уяўленні, альбо з таго свету, і ён мэханічна адказаў:

— Так, ёсць.

— Якія? — зноў прагучала пытанне, і гэтым разам Бальдзіні заўважыў рух Грануевых вуснаў. „Вось і ўсё, — падумаў ён. — Вось і канец, гэта гарачка, ужо агонія”. І ён устаў, падышоў да ложка і нахіліўся над хворым. Той ляжаў з расплюшчанымі вачыма і глядзеў на Бальдзіні такім самым насцярожлівым,

нерухомым позіркам, як і падчас іх першай сустрэчы.

— Якія? — спытаўся ён.

Бальдзіні ачуўся, пераўзмог раздражнёнасць, — нельга ж адмаўляцца выканаць чалавеку яго апошнюю просьбу — і адказаў: — Ёсць тры такія спосабы, сыне мой: *enfleurage a chaud, enfleurage a froid i enfleurage a l'huile**. Яны намнога лепшыя за дыстыляцыю, і імі карыстаюцца, каб атрымаць самыя тонкія пахі: з язмену, ружы і апельсінавага цвету.

— Дзе? — спытаўся Грануй.

— На поўдні, — адказаў Бальдзіні. — Найперш у горадзе Грасе.

— Добра, — сказаў Грануй.

І з гэтымі словамі ён заплюшчыў вочы. Бальдзіні павольна ўстаў. Ён сабраў свае лісткі, на якіх не было напісана ні радочка, і патушыў свечку. На дварэ ўжо світала. Бальдзіні ледзь трымаўся на нагах, аж так стаміўся. Трэба клікнуць святара, падумаў. Потым машынальна перахрысціўся і выйшаў.

Але Грануй не памёр. Ён толькі моцна спаў, аддаўшыся мроям, і ўцягваў у сябе свае сокі. Пухіры на целе ўжо пачалі падсыхаць, гнойныя кратары зацягвацца плёўкай, язвы сцягвацца. Праз тыдзень ён ачуняў і паправіўся.

21

Найбольш яму хацелася б паехаць на поўдзень, туды, дзе можна вывучыць новыя тэхнічныя прыёмы, пра якія сказаў стары. Але пра гэта, вядома, і марыць не было чаго. Ён жа толькі вучань, інакш кажучы, — ніхто. Калі шчыра, дык, патлумачыў яму Бальдзіні, адолеўшы першы наплыў радасці, калі Грануй паўстаў з мёртвых, калі шчыра, ён быў нават менш, чым ніхто, бо прыстойны вучань павінен мець бездакорнае паходжанне, інакш кажучы, законна пашлюбаваных бацькоў, сваякоў у саслоўі і дагавор з майстрам пра навучанне. А ў Грануя нічога такога не было ні ў заводзе ні ў завязі. І калі ён, Бальдзіні, усё-такі згаджаецца памагчы яму стаць калі-небудзь чаляднікам, дык зробіць гэта пры ўмове бездакорных паводзінаў Грануя ў будучым і з ласкі да ягонага не зусім беспяхібнага таленту. Хоць ён, Бальдзіні часта цярэў ад сваёй бясконцай дабрыні, якое не мог перасіліць.

Ясна, каб стрымаць абяцанне, ягонай дабрыні спатрэбіўся даўжманы тэрмін — аж тры гады. За гэты час Бальдзіні з дапамогай Грануя здзейсніў свае ўзнёслыя мары. Ён адчыніў мануфактуру ў Сэнт-Антуанскім прадмесці, выбіўся са сваімі выштукаванымі парфумамі ў прыдворныя парфумнікі, атрымаў каралеўскі прывілей. Яго тонкія пахошчы знайшлі збыт усюды, аж да Пецярбурга, да Палерма, да Капенгагена. Адзін гатунак, з мускусным адценнем, ішоў нарасхват у Канстанцінопалі, а там жа, бачыць Бог, чаго-чаго, а сваіх пахучасцяў ніколі не бракавала — заваліся. У элегантных канторах лонданскага Сіці пах бальдзінеўскіх парфумаў трымаўмя гэтак жа стойка, як і пры пармскім двары, варашаўскі Бельведэр прабраў ён гэтак сама, як і сядзібу графа фон-унд-цу Ліпэ-Дэтмальда. Сямідзесяцігадовы Бальдзіні, які ўжо быў змірыўся з перспектывай правесці старасць у чорнай нэндзы пад Месінай, акрыяў, узвысіўся да стану бяспрэчна найвялікшага парфумніка Еўропы і аднаго з найбагацейшых буржуа ў Парыжы.

На пачатку 1756 года — пад той час ён абставіў яшчэ адзін дом побач з старым на мосце Мянйялаў, толькі пад жытло, бо стары літаральна да вышак быў напханы духмянымі пернасямі і спецыямі, — ён паведаміў Граную, што цяпер згодзен адпусціць яго, зрэшты, пры трох умовах: па-першае, той не мецьме права ні рабіць ніякіх духоў, што нарадзіліся пад дахам у Бальдзіні, ні перадаваць іх формулы трэцім асобам; па-другое, ён павінен пакінуць Парыж і не вяртацца туды, пакуль жыцьме Бальдзіні; і, па-трэцяе, ён павінен маўчаць пра дзве першыя ўмовы. Хай ён прысягне ў гэтым усімі святымі, беднай душою сваёй маці-нябожчыцы і сваім гонарам.

*Гарачы, халодны і алейны анфлераж (*фр.*).

Грануй, які не меў ніякага гонару, не верыў у святых, а ўжо тым больш у бедную душу сваёй маці, прысягнуў. Ён прысягнуў бы ўсім. Ён прыняў бы любую ўмову Бальдзіні, бо яму патрэбная была грамата чалядніка — яна дазваляла яму непрыкметна жыць, падарожнічаць і ўладкавацца на працу. На астатняе яму напляваць. Ды і што гэта за ўмовы! Не вяртацца ў Парыж? На выбрыкі здаўся яму той Парыж! Ён ведаў яго напамяць да самага апошняга смярдзючага заканурка, ён усюды насіў яго з сабою, ён валодаў Парыжам ужо шмат гадоў. Не рабіць бальдзінеўскіх модных духоў? Не перадаваць формулаў? Нібыта ён не можа прыдумаць тысячу іншых, такіх самых добрых, яшчэ лепшых — варта захацець толькі! Але ж ён зусім гэтага не хацеў! Ён не збіраўся канкураваць з Бальдзіні альбо з кім бы тое ні было з іншых буржуазных парфумнікаў. Ён і не думаў рабіць вялікія грошы на сваім таленце, ён нават не хацеў зарабляць ім на пражытак, калі здолее жыць інакш. Ён хацеў неяк выпусціць вонкі сваё ўнутранае „я”, не што іншае, а менавіта ўнутранае „я”, якое лічыў больш вартасным, чым усё, што мог прапанаваць яму свет. І таму ўмовы Бальдзіні Граную не значылі анічагуткі. Навесну, ранняй травеньскай раніцай, ён выправіўся ў дарогу. Ён атрымаў ад Бальдзіні маленькі юрзачок, яшчэ адну кашулю, пару панчоў, столку каўбасы, конскую гуньку і дваццаць пяць франкаў. Гэта куды больш, чым належыцца, сказаў Бальдзіні, бо ж Грануй набыў у яго глыбокую адукацыю, за якую не заплаціў нічога. А звычайна даюць на дарогу два франкі, і ўсё. Але ён, Бальдзіні, чалавек лагодны, мяккі і не мае сілы перабароць сваю дабрыву і тую глыбокую сімпатыю, якая за гэтыя гады назапасілася ў ягоным сэрцы да слаўнага Жан-Батыста. Ён зычыць яму ўдачы ў ягоных вандроўках і яшчэ раз настойліва заклікае не парушаць сваёй клятвы. З гэтымі словамі ён правёў яго да чорнага ходу, дзе калісьці прыняў, і выпусціў у белы свет.

Рукі ён яму не падаў — аж так далёка сімпатыя ягоная не сягала. Ён яму ніколі так і не падаў рукі. Ён увогуле стараўся не дакранацца да яго, адчуваючы нешта нахшталт багавейнай агіды, быццам баяўся набрацца заразы, апаганіцца. Ён толькі коратка развітаўся. А Грануй кінуў і адварнуўся, і пайшоў прэч. На вуліцы не было ні душы.

22

Бальдзіні глядзеў яму ўслед, пакуль той шкандыбаў уніз па мосце да Вострава, маленькі, скурчаны, з юрзачком, падобным на горб; са спіны ён быў рыхтык як дзядок які. Па той бок ракі, каля будынка Парламента, дзе завулак робіць паварот, Бальдзіні ўпусціў яго з вачэй і адчуў незвычайную палёжку.

Гэты хлопец ніколі яму не падабаўся, аніколі, цяпер ён мог сабе нарэшце ў гэтым прызнацца. Увесь час, пакуль ён трываў яго ў сябе пад дахам, пакуль ён яго абіраў, яму было несамавіта на душы. Ён адчуваў сябе чалавекам бездакорнай маральнасці, які ўпершыню ўчыняе нешта забароненае, пахібнае, гуляе ў нейкую гульню недазволенымі прыёмамі. Вядома, рызыка выкрыцця была мізэрная, а шанцы на поспех — велізарныя; але ж такія вялікія былі і нервознасць, і дакоры сумлення. І праўда, праз усе гэтыя гады не праходзіла дня, каб яго не тачыла заедлівая думка, што нейкім чынам яму ўсё ж давядзецца расплачвацца за тое, што ён знюхаўся з гэтым чалавекам. „Толькі б пранесла! — зноў і зноў баязліва маліўся ён. — Толькі б мне ўдалося скарыстацца поспехам гэтай авантуры, не плацячы за яе неверагоднымі працэнтамі з барышу! Толькі б удалося! Увогуле я раблю блага, але Гасподзь мне гэта перапусціць, вядома. Ён так і зробіць! Так было ўсё маё жыццё. Ён часта выпрабавуваў мяне, без ніякага на тое права, так што будзе толькі справядліва, калі гэтым разам ён будзе паблажлівы. Ды і ў чым маё злачынства, калі толькі гэта злачынства? Самае большае — у тым, што я крыху парушыў цэхавы статут, эксплуатауючы чужую адоранасць нейкага невука і выдаючы ягоныя здольнасці за свае. Самае большае — у тым, што я трошкі збіўся са сцежкі традыцыйнай

рамесніцкай дабрачыннасці. Самае большае — што сёння я раблю тое, што яшчэ ўчора выклінаў. Хіба гэта злачынства? Іншы каторы ўсё жыццё з ашукі жыве. А я крыху сшустрыў, усяго некалькі гадоў. Ды і тое таму, што так знагодзілася. Можа, і нагоды тае не было зусім, можа, сам Гасподзь паслаў мне ў дом гэтага чалавека, каб узнагародзіць мяне за прыніжэнні, якія я выцерпеў ад Пелісье і ягоных захрыбетнікаў. Можа, кара Божая чакае якраз не мяне, а Пелісье! Гэта вельмі нават магчыма! Бо чым бы яшчэ Гасподзь мог пакараць Пелісье, як не маім узвышэннем? Значыцца, маё шчасце ёсць спаруда промыслу Богага, і я не толькі маю права, я абавязаны ягоны дар прыняць, які ён ні ёсць, без сораму і каення...

Так часта разважаў Бальдзіні ў мінулыя гады, раніцамі, спускаючыся па вузкай лесвіцы ў лаўку, вечарамі, падымаючыся ўгору з касавым зборам і пералічваючы цяжкія залатоўкі і срэбныя манеты ў сваім куфры, і начамі, лежачы поруч з хрыпатым шкілетам жонкі і не могучы заснуць проста ад страху за сваё шчасце.

Але цяпер нарэшце змрочныя думкі прападуць, каб яны прапалі! Вусцішны госьць сышоў і не вернецца ніколі. А багацце засталася, і будучыня была забяспечана. Бальдзіні паклаў руку на грудзі і пад тканінай каптана намацаў на сэрцы маленькую кніжку. У ёй былі запісаны шэсцьсот формулаў — больш, чым калі-небудзь змаглі б рэалізаваць цэлыя пакаленні парфумнікаў. Калі сёння ён страціць усё, дык з дапамогай гэтай цудоўнай кніжкі ён за год зноў разбагацее. Далібог, ці ж можна зыскваць большага!

Ранішняе сонца, адбіваючыся ў чарапіцах дамоў на другім баку, адкідала цёплае жоўтае святло на яго твар. Бальдзіні ўсё яшчэ глядзеў на вуліцу, якая вяла на поўдзень, да палаца Парламента — як усё-такі прыемна, што Грануеў след выстыў! — і яго перапаўняла пачуццё ўдзячнасці! Ён рашыў, што сёння ж адбудзе паломніцтва на другі бераг, у Нотр-Дам, укіне залатнік у царкоўную скарбонку, паставіць тры свечкі і на каленях падзякуе Госпаду, які паслаў яму столькі шчасця і ўхіліў ад помсты.

Але потым яму нешта самым дурным чынам перашкодзіла, бо папалудні, калі ўжо ён зусім быў вырапіўся ў царкву, разнеслася чутка, што англічане пайшлі вайною на Францыю. Само па сабе гэта яго не дужа ўстурбавала. Але як што якраз гэтымі днямі ён меўся адправіць у Лондан партыю духоў, дык адклаў наведванне храма, замест гэтага выправіўся ў горад разведаць навіны, а адтуль на сваю мануфактуру ў Сэнт-Ангуанскае прадмесце, каб пакуль што затрымаць лонданскую партыю тавару. Уначы ў ложку перад сном яму прыйшла ў галаву геніяльная ідэя: напярэдадні баявых дзеянняў у вайне за калоніі Новага Свету ўвесці ў моду духі пад назваю „Гонар Квэбэка” з церпкім гераічным пахам, поспех якіх — ён зусім не паняверыўся — пакрые яму страты ад няўдалага англійскага гешэфту. З такімі салодкімі думкамі ў сваёй старой дурной галаве, якую ён з палёгкаю адкінуў на падушку, прыемна адчуваючы пад ёю цвёрдую кніжачку з формуламі, мэтр Бальдзіні заснуў, каб ніколі ўжо больш не прагнуцца.

А ўсё ў тым, што ўначы адбылася невялікая катастрофа, якая праз належны з такога выпадку час дала каралю зачэпку выдаць загад пра паступовы знос усіх дамоў на ўсіх мастах горада Парыжа; без яўнай прычыны абваліўся мост Мянйялаў — з заходняга боку паміж трэцяй і чацвёртай апорамі. Два дамы аселі ў раку так імгненна і раптоўна, што нікога з насельнікаў не ўдалося ўратаваць. На шчасце загінула толькі двое, а менавіта Джузэпэ Бальдзіні і ягоная жонка Тарэза. Прыслуга не начавала дома — каго адпусцілі, а хто адышоўся сам самохаць. Шанье, які толькі пад раніцу на лёгкім падпідку явіўся дамоў — дакладней, хацеў явіцца, бо дома ўжо не было, — перажыў нервовы шок. Ён трыццаць гадоў запар песціў надзею, што Бальдзіні, у якога не было дзяцей, ні сваякоў, адпіша ўсё на яго карысць. І вось усё знікла за адно імгненне — уся спадчына цалкам, дом, фірма, сыравіна, майстэрня, сам Бальдзіні — і нават сам тастамант, у якім, верагодна, быў пункт пра ўласнасць на мануфактуру!

Знайсці не ўдалося нічога — ні трупаў, ні куфра з грашмі, ні кніжачкі з

шасцюстамі формуламі. Адзінае, што засталася ад Джузэпэ Бальдзіні, найлепшага парфумніка Еўропы, быў змяшаны пах мускусу, кмену, воцату, лаванды і тысячы іншых рэчываў, які яшчэ некалькі тыдняў плыў па Сене ад Парыжа да Гаўра.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

23

Тым самым часам, як абваліўся дом Джузэпэ Бальдзіні, Грануй быў у дарозе ў Арлеан. Ён пакінуў калёцо смуроду вялікага горада, і з кожным крокам, як аддаляўся ад Парыжа, паветра вакол яго рабілася яснейшае, свяжэйшае і чысцейшае. Разам з гэтым — і менш насычанае. У ім перасталі мітусіцца пахі, сотні пахаў, а тыя нямногія, што былі — пахі дарожнага пылу, лугоў, глебы, раслін, вады, — доўгімі смугамі цягнуліся над зямлёй, павольна надзімаліся, павольна калыхаліся, амаль нідзе рэзка не абрываліся.

Граную гэтая вясковая прастасць была — як выбаўленне. Гэтыя бесклапотныя пахі лапчылі нюх. Першы раз ён не павінен быў сачыць за кожным сваім удыхам, каб не прыхапіць нечагась новага, неспадзяванага, варожага або не ўпусціць чагосьці прыемнага. Першы раз ён мог дыхаць амаль вольна і пры гэтым не прынюхвацца насцярожана кожную хвіліну. „Амаль” казалі мы, бо па-сапраўднаму свабодна не праходзіла, вядома, нічога праз нос Грануя. Нават калі ў яго не было на тое ніякай прычыны, у ім заўсёды чувала інтуітыўная халодная стрыманасць да ўсяго, што ішло звонку і што даводзілася ўпускаць у сябе. Усё сваё жыццё, нават у тыя нямногія хвіліны, калі ён адчуваў водгукі нечагась накшталт задавальнення, прыемнасці, можа, нават шчасця, ён ахвотней выдыхаў: ён жа і пачаў жыццё не поўным надзеі ўдыхам, а забойчым крыкам. Але акрамя гэтай нягоды — абмежавання, якое складала сутнасць ягонай натуры, — Грануй, чым больш аддаляўся ад Парыжа, тым лепш і лепш пачуваўся, дыхаў лягчэй, ішоў імклівей і нават часам падбадзёрваўся, стараўся трымацца так, што здалёку выглядаў амаль як звычайны чаляднік, як нармальны чалавек. Больш за ўсё яго разнявольвала адасабленне ад людзей. У Парыжы людзі жылі купна, шчыльней, чым у любым іншым горадзе свету. Шэсцьсот, сямсот тысяч чалавек жыло ў Парыжы. Яны кішэлі на вуліцах і пляцах, дамы былі набатаваныя імі пад завязку, з сутарэнняў да гарышчаў. Кожны заканурак натоўчаны, напханы, набатаваны, натаптаны людзьмі, кожны камень, кожны лапкі зямлі прасмерд чалавечынай.

Толькі цяпер, спакваля аддаляючыся ад людскога чаду, Грануй уцяміў, што быў толькі камячком гэтага месіва, што яно цэлых васьмнаццаць гадоў гняло яго, як задушлівае пераднавальнічнае паветра. Дагэтуль ён заўсёды думаў, што свет наогул такі і ад яго трэба засланняцца, цурацца, занурвацца ў сябе, паўзці прэч. Але то быў не свет, то былі людзі. Цяпер яму здалося, што з светам — з светам, дзе не было ні душы, — можна было памеркавацца ў добрай згодзе.

На трэці дзень вандроўкі ён уступіў у поле прыцягнення пахаў Арлеана. Яшчэ задаль да якіх-небудзь прыкметных знакаў вялікага горада Грануй учуў ушчыльненасць чалавечага элементу ў паветры і рашыў перамяніць свой першы намер і абысці Арлеан. Яму не хацелася так хутка траціць толькі што здабытую свабоду дыхання і ныраць у цяготлівую пярэсмердзь чалавечага тлумішча. Ён зрабіў вялікі абвод, абышоў горад, каля Шатанёр выйшаў да Луары і пераправіўся на па той бок каля Сюлі. Да Сюлі яму хапіла каўбасы. Ён купіў сабе яшчэ адну столку і, сышоўшы з рэчышча, павярнуў углыбіню краіны.

Ён пазбягаў не толькі гарадоў, але і вёсак. Ён быў як усё роўна п’яны ад усё больш празрыстага, усё больш ачышчанага ад людзей паветра. Толькі каб прызапасіцца харчам, набліжаўся да якога-небудзь селішча або адзінокага хутара, купляў хлеб і зноў знікаў у лясах. Праз некалькі тыдняў яму збрыдзелі нават рэдкія сустрэчы з дарожнікамі на прасёлках, ён больш не пераносіў нават паху сялян, які час-парой

узнікаў, бо тыя ўжо касілі на лугах першую траву. Ён баязліва збочваў ад кожнага авечага статку не таму, што авечкі, а каб абысці пастушыны пах. Ён ішоў не разбіраючы дарогі напрасткі цераз палеткі, рабіў шматмільныя закручыны, ледзь толькі ўнюхваў эскадрон райтараў за некалькі гадзін верхавой язды. Не таму, што ён, як іншыя чаляднікі і валацугі баяўся праверкі папер і адпраўкі пры першай аказіі ў войска, — ён нават і не ведаў, што ішла вайна, — а толькі таму, што яму быў гідкі чалавечы пах верхаўцоў. І так сам сабою і без пэўнага вырашэння план — як мага хутчэй дабрацца да Граса — паступова пабляк; гэты план, мы б казалі, расцёкся ў свабодзе, як і ўсе іншыя пахі і намеры. Грануй не рваўся больш нікуды, а толькі — упрочкі ад людзей.

Нарэшце ён пачаў рухацца толькі начамі. На дзень удзіраўся ў падлесак, спаў пад якім-небудзь карчом, хаваўся ў зарасцях, у самых занетраных мясцінах, згарнуўшыся ў клубок, як жывёла, нацягнуўшы на цела і галаву конскую гуньку, утыкнуўшыся носам у локаць і адварнуўшыся да зямлі, каб ніякі чужы пах не ўрываўся ў ягоныя мроі. Падвечар ён прачынаўся, абнюхваўся навокал і толькі тады, калі нос пераконваў яго, што самы апошні селянін пакінуў поле і што самы-самы дарожны рызыконт знайшоў сабе дах і прытулак, толькі тады, калі ноч з яе ўяўнымі небяспекамі заганяла пад дахі людзей, Грануй выпраўзаў са свайго сховішча і рушаў у дарогу. Каб бачыць, яму не патрэбна было святло. Яшчэ раней, ідучы ўдзень, ён часта заплюшчваў вочы і так рухаўся нюхам. Яркія краявіды, сляпучасць, раптоўнасць і вастрыня зроку спрычынялі боль. Яму падабалася толькі святло месяца. Месяцавае святло не давала колераў і толькі слаба акрэслівала абрысы пейзажу. Яно зацягвала зямлю бруднай шэранню і на цэлую ноч удушвала жыццё. Гэта як усё роўна вылітае з чыгуну святло, у якім усё нерухомае, акрамя ветру, ценем асядала часам на шэрыя бары, і ў якім не жыло нічога, апрача пахошчаў голай зямлі, было адзіным светам са значэннем для яго, бо было падобнае на свет ягонай душы.

Так ён ішоў на поўдзень. Прыблізна ў паўднёвым кірунку, бо ішоў не па магнітным кампасе, а па кампасе свайго нюху, а ён, нюх, дазваляў яму абмінаць кожны горад, кожнае сяло, кожнае жытло. Тыднямі ён не сустракаў ані душы. Ён мог бы закалыхаць сябе супакойлівай верай, што ён — адзін у цёмным або залітым халодным месяцавым святлом свеце, калі б яго беззаганна кампас не падказаў яму, што ёсць нешта лепшае.

Нават уначы ў свеце былі людзі. Нават у самых збязлюдненых мясцінах вадзіліся людзі. Толькі яны шыліся па сваіх патаемных норах, як пацукі, і спалі. Зямля не ачышчалася ад іх, бо нават у сне яны выпараліся пахамі, якія лезлі ў адчыненыя дзверы і шчажыны іхніх логваў вонкі і затручвалі прыроду, пакінутую, здавалася, на волю лёсу. Чым больш абываўся Грануй з больш чыстым паветрам, тым адчувальней мітрэнжыў яго чалавечы пах, які нечакана, ну ж бо зусім нянаджана усплываў у паветры, жудасны, пачварны, як казліны смуродзіска, і выдаваў, так сказаць, існасць якога-небудзь пастуховага бяролога, ці халабуды смаляра, ці разбойніцкага лёха. І Грануй бег і бег далей, упрочкі, усё больш адчувальна рэагуючы на ўсё больш рэдкія пахі чалавечыны. Так ягоны нос зводзіў яго ва ўсё больш бязлюдныя мясціны краіны, усё больш аддаляў яго ад людзей і ўсё больш энергічна прыцягваў да магнітнага полюса максымальна магчымай адзіноты.

Гэты полюс, альбо самы далёкі ад людзей пункт ва ўсім каралеўстве, быў у цэнтральным масіве Аверні, прыкладна за пяць дзён дарогі ад Клермона, на вышыні дзвюх тысяч метраў, на вышыні вулкана Плён-дзю-Канталь.

Вулкан гэты — велізарны конус з свінцова-шэрых пародаў сярод бясконца панылага пласкагор'я, толькі сям-там парослага шэрым мохам і шэрым нізкарослым хмызоўем. Дзе-а-дзе з яго тырчалі, як гнілыя зубы, бурыя скалы,

асобныя сухастоіны, абгарэлыя ў пажарах. Самымі светлымі днямі мясцовасць глядзелася так панура і знежывела, што нават самы гарапашны пастух гэтай гарапашнай правінцыі не пераганяў бы сюды сваіх авечак. А ўжо начамаі, у бледным святле месяца, гэтая забытая Богам пустэльна здавалася нечым тагасветным. Нават шуканы па ўсёй краіне бандыт Лебрэн і той прабіваўся ў Сэвэны, дзе яго схапілі і чвартавалі, а не хаваўся на Плон-дзю-Канталі, дзе яго, праўда, ніхто не знайшоў бы, але дзе яго чакала пэўная смерць ад пажыццёвай самоты, а яна ж здавалася яму яшчэ страшнейшай.

На шмат міль навокал не было ні людзей, ні звычайнага цеплакроўнага звяр'я — толькі некалькі кажаноў, жукоў і гадзюк. Дзясяткі гадоў ніхто не падымаўся на вяршыню.

Грануі дабраўся да гары жнівеньскай ноччу 1756 года. Дасвету падняўся на вяршыню. Ён яшчэ не ведаў, што яго падарожжа закончылася. Ён думаў, што гэта толькі этап на дарозе да яшчэ чысцейшага паветра і, абмацаваючы нюхам грандыёзную панараму вулканічнай пустэльні, круціўся як жэўжык: на ўсход, дзе слалася шырокае пласкагор'е Сэн-Флор і балоцістыя берагі рэчкі Рыу; на поўнач, адкуль ён прыйшоў, колькі дзён перабіраючыся праз карставыя хрыбты, на захад, адкуль лёгкі ранішні ветрык даносіў да яго пах каменя і крамянных траў; на поўдзень, нарэшце, дзе на многія-многія мілі працягнуліся спады Плён-дзю-Канталя аж да цёмных урвішчаў Труера.

Усюды, на ўсіх кірунках, панавала тое самае бязлюддзе, але кожны крок у любы бок азначаў набліжэнне да чалавека. Стрэлку компаса зашкаліла, яна круцілася, як хацела. Арыентыраў больш не было. Грануі дасягнуў мэты. Але ж разам з тым і трапіў у пастку.

Калі ўстала сонца, ён усё яшчэ быў на тым самым месцы і лавіў носам паветра. Распачна-напружліва ён спрабаваў вызначыць кірунак, адкуль яму пагражала чалавечына, і кірунак процілеглы, куды яму след было ўцякаць. Адусюль да яго даляталі ледзь улоўныя шматкі чалавечых пахаў, ад якіх ён шалеў. А тут, дзе ён стаяў, не было нічога. Тут быў толькі спакой, спакайната пахаў, так бы тое мовіць. Вакол панавала толькі падобнае на ціхі шоргат аднароднае веянне мёртвага каменя, шэрых паўзучых раслін і сухой травы.

Граную спатрэбілася вельмі шмат часу, каб паверыць, што чалавечых пахаў няма. Шчасце заспела яго знянацку. Яго недавер доўга супрацівіўся цвярозаму розуму. Ён нават, калі ўстала сонца, паклікаў на дапамогу зрок і ўжо вачмі даследаваў небакрай, шукаючы хоць якога б там следу чалавечай прысутнасці, хоць бы якой зачэпіны — дах будана, дым з коміна, плот, мост, статак. Ён прыставіў далоні да вушэй, каб учуць віск касы, або сабачы брэх, або дзіцячы плач. Цэлы дзень ён праседзеў на распаленай сонцам вяршыні Плён-дзю-Канталя, марна чакаючы хоць якое азнакі. Толькі ў сутонні яго недавер памалу адступіў перад прылівам эйфарыі: ён уцёк ад ненавіснага смуроду! Ён сапраўды быў тут зусім адзін! Адзін чалавек у свеце!

У ім грымнула бура радаснага шчасця. Як пацярпелы карабельнік пасля марных блуканняў па моры ў экстазе вітае першыя населены востраў, так і Грануі святкаваў сваё прыбыццё на гару самотнасці. Ён крычаў ад шчасця. Адкінуўшы юрзак, гуньку, кій, ён тупатаў па зямлі нагамі, ускідваў угору рукі, круціўся ў дзікім танцы, рыкаў і выкрыкваў на ўсе бакі сваё імя, сціскаў кулакі, пераможна гразіўся імі ўсёй краіне, што ляжала пад ім, і вечароваму сонцу, і святкаваў сваю перамогу. Ён шалеў як вар'ят да позняй ночы.

Некалькі наступных дзён ён асталеўваўся на гары — бо яму было ясна, што ён не скоро пакіне гэту дзівосную мясціну. Спачатку ён пашукаў нюхам вады і знайшоў яе ў расколіне пад вяршыняй, дзе яна тонкай плывачкай сцякала па скале. Яе было

мала, але калі ён цярпліва хлябтаў цэлую гадзіну, дык спатольваў усю сваю дзённую патрэбу. Ён знайшоў і ежу: гэта былі маленькія саламандры і змеі, якім адрываў галовы і глытаў цалкам, са скурай і касцямі. Ён заядаў іх сухім лішайнікам, і травой, і журавінамі. Гэты рацыён, неверагодны ў вачах абываталя, яго ані не бянтэжыў. Апошнія тыдні і месяцы ён ужо больш не карміўся гатаванай чалавекам ежай, такою як хлеб, і каўбаса, і сыр, а, пачуўшы голад, пажыраў усё спажыўнае, што ў рукі давалася. Менш за ўсё ён быў гурманам. Ён наогул не ведаў ніякай асалоды, акрамя асалоды ад бесцялеснага паху. Ён і пра камфорт не здагадваўся і задаволіўся б голым каменем, каб легчы. Але ён знайшоў нешта лепшае.

Непадалёк ад крыніцы ён знайшоў натуральную вузкую штольню, якая пакручаста вяла ўсярэдзіну гары і метраў праз трыццаць канчалася завалам. Там, у канцы штольні, было так цесна, што плечы Грануя ледзь улазілі ў праём, і так нізка, што стаяць ён мог толькі сагнуўшыся. Але ён мог сядзець, а клубком — яшчэ і ляжаць. І гэтага цалкам хапала на камфорт. Бо такое месца мела неацэнныя перавагі: у канцы тунэля нават удзень панавала апраметная ноч, стаяла мёртвая цішыня, і паветра дыхала вільготным саланаватым халадком. Грануі адразу ўнюхаў, што тут ніколі не бывала ніводнай жывой істоты. Калі ён завалоудаў гэтым месцам, яго агарнула пачуццё, блізкае да святога трымцення. Ён паслаў сваю конскую гуньку, нібы накрываў алтар, і лёг. Ён адчуваў нябеснае шчасце. Ён ляжаў у самай самотнай гары Францыі, пяцьдзсят метраў пад зямлёй, як у сваёй дамавіне. Яшчэ ні разу ў жыцці яму не ляжалася так утульна — хіба што ў чэраве ў маці. Калі б нават звонку згарэў увесь свет, адсюль ён нічога не заўважыў бы. Ён ціха заплакаў. Ён не ведаў, каму дзякаваць за такое непамыснае шчасце.

Потым ён выходзіў з гары, толькі каб пахлябтаць вады з крыніцы, хуценька вызваліцца ад мачы і экскрэментаў і папаляваць на яшчарак і змеяў. Уначы яны лавіліся лёгка, бо залазілі пад камяні і ў неглыбокія норы, дзе ён іх знаходзіў па паху.

Першыя тыдні ён яшчэ некалькі разоў падымаўся на вяршыню, каб абнюхаць усё навокал. Але неўзабаве гэта стала больш лішняй звычайкай, чым патрэбай, бо ні разу ён не ўчуў нічога пагрозлівага. І тады ён спыніў вылазкі; ён імкнуўся толькі да таго, каб, справіўшы патрэбы, важныя для элементарнага выжывання, як мага хутчэй вярнуцца ў свой склеп. Бо тут, у склепе, ён, зрэшты, і жыў. Гэта азначала, што дваццаць гадзін у суткі ён у поўнай цемры і поўнай цішыні сядзеў на сваёй гуньцы ў канцы каменнага калідора, прыхіліўшыся спінай да кучы абсыпанай пароды, уціснуўшы плечы паміж скаламі, і задавальняўся самім сабой.

Бываюць людзі, якія шукаюць адзіноты: пакайныя грэшнікі, неўдахі, святыя або прарокі. Яны любяць сыходзіць у пустэльнію, дзе кормяцца акрыдамі і дзікім мёдам. Некаторыя нават жывуць у пячорах і цяснінах на пустэльных выспах або сядзяць — крыху з какецтвам — у клетках, падвешаных на галлі або ўмацаваных на слупах. Яны робяць гэта дзеля таго, каб наблізіцца да Бога. Адзінота патрэбная ім дзеля знемажэння плоці і пакаяння. Яны так робяць, бо перакананыя, што такое жыццё — богаспадобнае. Або ж яны месяцамі і гадамі чакаюць, што ў адзіноце ім будзе паслана божае адкрыццё, каб яны без адкладу перадалі яго людзям.

Нічога такога не было ў Грануя. Пра Бога ён не меў ніякага ўяўлення. Ён не каяўся і не чакаў ніякага апакаліпсісу згары. Ён пакінуў людзей толькі дзеля сваёй асалоды, толькі на тое, каб быць блізка да самога сябе. Ён купаўся ў сваім ні на што не скірваным існаванні і лічыў, што гэта цудоўна. Як труп, ляжаў ён у каменным склепе, амаль не дыхаў, амаль не чуў стуку свайго сэрца — і ўсё-такі жыў такім інтэнсіўным і перакручаным жыццём, як ніхто іншы ў свеце.

Арэнай гэтых перакрутак была — а як жа ж бо інакш! — ягоная ўнутраная імперыя, куды ён з самага нараджэння закопваў абрысы ўсіх пахаў, чутых ім хоць

раз. Каб наладзіцца, ён спярша выклікаў з памяці самыя раннія, самыя далёкія з іх: варожыя душныя выпарэнні спальні мадам Гаяр; смурод высахлай скуры яе рук; воцатна-кіслае дыханне патэра Тэр'е, гістэрычны, гарачы мацярынскі пот карміцелькі Бюсі, трупны потых Могілак нявінных, забойчы пах сваёй маці. І ўпіваўся агідаю і нянавісцю, і ў яго валасы ўставалі ад салодкай вусцішнасці.

Часам гэты аперытыў мярзоты быў недастатковы, і каб разагнацца, ён дазваляў сабе невялікі нюхальны экскурс да Грымаля і частаваўся смуродам гнілых, яшчэ з мяздрою скур і дубільных сумесяў альбо ўяўляў сабе чадныя выпарэнні шасцісот тысяч парыжанаў у душным, смертапахібным сквары ў разгар лета.

І тады раптам — у тым і быў сэнс практыкавання — назапашаная нянавісць аргіястычна вырывалася вонкі. Як навальніца яна згушчалася пад гэтымі пахамі, якія нахабна зняважылі яго светлы нос. Як град пшанічны палетак, ён сек нянавісцю гэтую мярзоту, як ураган, ён расціраў яе на пыл і тапіў у велізарным ачышчальным моры дыстыляванай вады. Такі справядлівы быў у яго гнеў. Такая велічная была ў яго помста. Га! Якая высокая хвіліна! Грануй, гэты маленькі чалавек, дрыжаў ад узбуджэння, яго цела сутаргава спіскалася ў вострай асалодзе і звіналася так, што часам стукаўся аб столь штольні, потым павольна расслабляўся і ляжаў, спустошаны і глыбока задаволены. Гэты акт вывяржэння ўсіх гідотных пахаў быў сапраўды занадта прыемны, занадта... У сцэнары яго ўяўнага сусветнага тэатра гэты нумар быў, здаецца, самы любімы, бо даваў пачуццё заслужанай знямогі, якою аплачваюцца толькі сапраўды вялікія, гераічныя дзеі.

Цяпер ён меў права крыху адпачыць. Ён выцягваўся на сваім лежаку: фізічна на столькі, на колькі хапала месца ў цёмнай штольні. Аднак унутрана, на чыста падмеценай тэрыторыі сваёй душы, ён камфортна выцягваўся на поўны рост і аддаваўся салодкім марам пра вытанчаныя духмянасці. Напрыклад, ён выклікаў пахучы подых веснавых лугоў; цеплаваты травеньскі вецер у зялёнай лістоце букаў; марскі брыз, церпкі, як падсолены міндаль.

Ён падымаўся пад вечар — так сказаць, пад вечар, бо, вядома, не было ніякага вечара, ніякай раніцы, ніякага полудня, не было ні цемры, ні святла, і не было ні веснавых лугоў, ні зялёнай букавай лістоты, а быў толькі пах рэчаў. (Вось таму адзіна адэкватная, але і адзіна магчымая *façon de parler** пра гэты універсум — гаварыць пра яго як пра ландшафт, бо наша мова не прыдатная на апісанне свету, які ўспрымаецца нюхам.) Ну, дык вось, пад вечар у душы ў Грануя ўзнікаў стан і наставаў момант, падобны на канец сіесты на поўдні, калі паўдзённая амьрцвеласць павольна ападае з ландшафту і спыненае жыццё зноў гатова пачацца. Успалымнёная шалам гарачыня — вораг тонкіх пахаў — адступалася, гурт мярзотных дэманаў быў знішчаны. Палі ўнутраных бітваў, гладкія і мяккія, былі ў лянiвым спакоі абуджэння і чакалі, што на іх апусціцца воля гаспадара. І Грануй падымаўся — як было сказана, і атрасаў з сябе сон. Ён уставаў, вялікі ўнутраны Грануй, ён узвышаўся волатам, у поўным бляску, мілата была дзівіцца на яго — амаль мілажаль, што ніхто яго не бачыў! — і азіраў свае валоданні, пыхліва і ганарліва.

Так! Гэта было ягонае каралеўства! Непаўторная імперыя Грануя! Створаная і ўпакораная ім, Грануем, спустошаная, разбураная і зноў пастаўленая ягонай прыхамаццю, пашыраная ім да невымернасці і абароненая агнявым мячом ад любога замаху. Тут не мела значэння нічога, акрамя ягонай волі, волі вялікага, цудоўнага, непаўторнага Грануя. І пасля таго, як былі знішчаны, дашчэнтку спалены паганьня міязмы мінулага, ён хацеў, каб ягоная імперыя пахла раскошна. І ён уладарна ішоў па разараным цаліку і сеяў самыя розныя духмянасці, дзе — залішне шмат, дзе — скупа; на бясконца шырокіх плантацыях і на маленькіх інтымных кветніках, раскідаючы жменямі насенне або кладучы па адным у зацішных мясцінах. У самыя далёкія правінцыі сваёй імперыі пранікаў Вялікі Грануй, апантаны садоўнік, і неўзабаве не засталася куточка, куды ён не кінуў бы зярнятка

*Манера гаварыць (*фр.*).

паху.

І калі ён бачыў, што гэта добра і што ўся краіна засеяна яго боскім грануевым насеннем, Вялікі Грануй пасылаў на яе дождж віннага спірту, лёгкі і пастаянны, і насенне прарастала, радавала яму сэрца. На плантацыях пышна рунелі ўсходы, і ў патаемных садах наліваліся сокам сцябліны. Покаліся бутоны, спяшаліся раскукліць кветкі. Тады Вялікі Грануй загадваў дажджу перастаць. І дождж пераставаў. А Грануй пасылаў краіне сонца сваёй усмешкі, і ў адказ на яе мільёны раскошных кветак у адзіным парыванні распускаліся, расцілаліся ад краю да краю па імперыі суцэльным яркім кілімам, вытканым з мірыядаў флаконаў з каштоўнымі пахошчамі. І Вялікі Грануй бачыў, што гэта добра, вельмі, вельмі добра. І ён пасылаў на краіну вецер свайго дыхання. І пад гэтай ласкай кветкі струменілі водар і змешвалі мірыяды сваіх пахаў у адзін, які пераліваўся ўсімі адценнямі, але ўсё-такі адзіны ў заўсёднай зменлівасці універсальны водар у гонар Яго, Вялікага, Адзінага, Цудоўнага Грануя, і, седзячы на троне залатога пахучага воблака, ён зноў уцягваў у сябе гэты раскошны дух, і пах ахвяры быў яму даспадобы. І Ён спускаўся з вышыні, каб шматкроць дабраславіць свой твор, а твор дзякаваў яму радасцю, і захапленнем, і ўсё новымі выбухамі духмянасці. Тым часам вечарэла, і пахі распліваліся шырэй, зліваліся з сінечаю ночы ва ўсё больш фантастычныя выявы. Наперадзе была сапраўдная карнавальная ноч пахаў з велізарным феерверкам, які пахнуў брыльянтамі.

Аднак Вялікі Грануй стамляўся, ён пазыхаў і казаў: „Вось, Я ўчыніў вялікую дзею. Я прагну закончыць гэты багаты працаю дзень яшчэ адной радасцю”.

Так казаў Вялікі Грануй, а тым часам просты пахучы люд унізе радасна спяваў і скакаў, а Ён, спустыўшыся з залатога воблака, плаўна лунаў на шырока раскінутых крылах над начной краінай сваёй душы, летучы дахаты — у сваё сэрца.

27

Ах, было соладка — вяртацца да сябе! Дваіны сан — Помніка і Вытворцы светаў — моцна стамляў, і вытрымліваць пасля гадзінамі захапленне сваімі творамі таксама было досыць цяжка. Зняможаны боскімі абавязкамі стварання і прадстаўніцтва Вялікі Грануй загадзя смакаваў зямныя радасці.

Яго сэрца было пурпуровым замкам у каменнай пустэльні. Яго хавалі дзюны, аблягаў аазіс балотаў і сем каменных сцен. Дабрацца да яго можна было толькі паветрам. У ім было тысяча кладовак, і тысяча сцяпоў, і тысяча шыкоўных салонаў, у тым ліку адзін з пурпуровым канапэ, на якім Грануй, цяпер ужо больш не Вялікі Грануй, а, бадай, прыватная асоба, Грануй ці проста дарагі Жан-Батыст, любіў адпачываць пасля дзённых турботаў.

А ў кладоўках стаялі высокія, да самай столі, паліцы, і на іх мясціліся ўсе пахі, сабраныя Грануем за ўсё ягонае жыццё, некалькі мільёнаў пахаў. І ў сцяпах замка стаялі бочкі найлепшых пахошчаў яго жыцця. Калі яны настойваліся, іх налівалі ў пляшкі і кіламетрамі ўкладвалі ў халодных вільготных праходах, адпаведна з годам і месцам вытворчасці, іх было столькі, што не хапіла б жыцця, каб скаштаваць з кожнай.

І калі наш дарагі Жан-Батыст, вярнуўшыся *chez soi*^{*}, клаўся ў пурпуровым салоне на сваю ўтульную канапэ — калі хочаце, зняўшы нарэшце боты, — ён пляскаў у далоні і склікаў слуг, нябачных, неадчувальных, нячутных і перад усім няўлоўных на нюх, г. зн., цалкам уяўных слуг, і пасылаў іх у кладоўкі, каб з вялікай бібліятэкі пахаў прынеслі яму той ці іншы том, і загадваў ім спусціцца ў склеп і прынесці яму пітва. І ўяўныя слугі спяшаліся выканаць загад, і Грануеў страўнік сціскаўся ў курчы пакутлівага чакання. Ён раптоўна адчуваў сябе, як п'яніца каля стойкі, якога разбірае страх, што з нейкай там прычыны яму не пададуць заказанае. А раптам сцяпы і сутарэнні ўраз апусцелі? А раптам віно ў бочках пракісла? Чаму ён мусіць

*У свой кут (*фр.*).

чакаць? Чаму не ідуць? Пітво было патрэбна цяпер во, без адкладу, ён памірае ад смагі, ён сканае на месцы, калі не пададуць.

Ай, ды кінь, Жан-Батысце! Супакойся, даражэнькі! Прыйдуць яны, прыйдуць, прынясуць, чаго ты хочаш. Вось і яны, слугі, ляцяць як падмазаныя, трымаючы на нябачным падносе кнігі пахаў. Нябачныя рукі ў белых пальчатках вось — падносяць неацэнныя пляшкі, асцярожна здымаюць іх з падноса; слугі з паклонам знікаюць.

У поўнай адзіноце — нарэшце-такі, зноў сам з сабою і пры сабе! — Жан-Батыст хапае такія палка жаданыя пахі, адкаркоўвае першую бутлю, налівае куфаль па беражкі, падымае да вуснаў і п'е. Адным глытком ён спаражняе куфаль халоднай духмянасці, і гэта чароўна! Гэта так добра, так ратуе, што ад шчасця ў нашага дарагога Жан-Батыста нагортваюцца на вочы слёзы, і ён адразу налівае сабе другі куфаль водару: 1752 года, улоўленага ўвесну, у сутонні на Каралеўскім мосце, калі з захаду павяваў лёгкі ветрык, у якім змяшаліся пахі мора, пах лесу і крыху смалістага паху прычаленых да берагу лодак. Гэта быў пах першай ночы, якая ўжо перабіралася ў зару, ночы, якую ён правёў, калі бадзяўся па Парыжы без дазволу Грымалі. Гэта быў свежы пах блізкага дня, першага світання, пражытага на волі. Ён быў азнакаю нейкага іншага жыцця. Пах той раніцы быў Граную пахам надзеі. Ён дбайна хаваў і ашчаджаў яго. І кожнага дня па каліўцы ласаваўся ім.

Пасля другога куфля ўся нервовасць і няўпэўненасць, усе паняверкі знікалі, і яго напаўняў велічны спакой. Ён адкідваўся на мяккія падушкі канапэ, адкрываў кнігу і пачынаў чытаць пра пахі свайго маленства, пахі школьныя, пахі гарадскіх вуліц і завулкаў, чалавечыя пахі. І яго прабіралі прыемныя дрыжыкі жаху, бо тут ён выклікаў суцэльна ненавісныя, знішчальныя пахі. З агідай і цікаўнасцю Грануй чытаў кнігу мярзотлівых пахаў, і калі агіда перасільвала цікаўнасць, ён проста захлопваў яе, адкладваў убок і браў наступную.

Заадно ён увесь час прыкладваўся да высакародных пахошчаў. Пасля пляшкі з водарам надзеі ён адкаркоўваў бутлю 1744 года з пахам дроў каля дома мадам Гаяр. А потым выпіваў вечаровага паху, насычанага духамі і церпкім цяжарам кветак, падабранага на ўскраіне парку Сэн-Жэрмэн-дэ-Прэ ўлетку 1753 года.

Цяпер ён ужо як след прапахся. Цела яго ўсё цяжэй асядала на падушкі, а дух чароўна затуманьваўся. І ўсё ж ягоны баль гэтым не канчаўся. Праўда, вочы ўжо больш не маглі чытаць, кніга даўно выпала з рук, але яму не хацелася завяршаць вечар без яшчэ адной, апошняй бутэлькі, самай шыкоўнай: гэта быў водар дзяўчыны з вуліцы Марэ...

Ён выпіваў яго багавейна і дзеля гэтага выпростаўся на канапэ, хоць яно было і цяжкавата, бо пурпуровы салон хістаўся і круціўся вакол яго ад кожнага руху. У позе ўзорнага вучня, сціснуты калені і стуліўшы ступакі, паклаўшы левую руку на левы клуб, — так піў маленькі Грануй каштоўны водар са скляпоў свайго сэрца, піў куфаль за куфлем і рабіўся ўсё больш зажураны. Ён ведаў, што выпіў занадта многа. Ён ведаў, што аж столькі асалоды яму не вытрываць. І ўсё-такі піў да дна. Ён ішоў цёмным праходам з вуліцы ў двор. Ішоў на святло. А ў коле святла сядзела дзяўчына і рэзала слівы мірабэль. Час ад часу чуўся трэск ракет і петардаў феерверку...

Ён адстаўляў куфаль і сядзеў, быццам скамянелы ад сентыментальнасці і п'янасці яшчэ некалькі хвілін, пакуль з яго языка не знікаў смак выпітага. Нярухома глядзеў перад сабою. У мазгу ў яго пусцела, як і ў бутэльках. Тады ён адкідваўся на бок, на пурпуровае канапэ і імгненна атупела засынаў.

І тым самым часам вонкавы Грануй таксама засынаў на сваёй гуньцы. І сон у яго быў такі самы бяздонны і глыбокі, як і сон унутранага Грануя, бо гераклавыя подзвігі і эксцэсы аднаго не менш стамлялі і другога — абодва яны, зрэшты, былі той самы чалавек.

Праўда, калі ён прачынаўся, дык прачынаўся не ў пурпуровым салоне пурпуровага замка за сямю мурамі і нават не на вясновых лугах сваёй душы, а толькі ў каменным сховішчы ў канцы тунэля на цвёрдым подзе ў апраметнай цямрэчы. І яго млосціла ад голаду і смагі, трэслі дрыжыкі, як пахмел сіняга прапойцу пасля

загулу. Ён рачком выпаўзаў са сваёй штольні.

На дварэ нешта стаяла — ці тое пачатак, ці тое канец ночы, але нават апоўначы святло зорак рэзала вочы. Паветра здавалася пыльным, едкім, пякучым для лёгкіх, ландшафт — сухім і цвёрдым, ён і натыкаўся на каменне. І нават самыя далікатныя пахі турзали і казыталі яго адвыклы ад ветру нос. Грануй, гэты клешч, стаў адчувальны, бы рак, які вылез з панцыра і галяком плавае ў моры.

Ён ішоў да крыніцы, злізваў са скалы вільгаць — гадзіну, дзве гадзіны, гэта была пакута, час не канчаўся, той час, калі яго заставаў рэальны свет. Ён зрываў з камянёў некалькі мохнявак, душачыся, запіхваў іх сабе ў рот, прысядаў на камянях, спраўляў патрэбу і пажыраў адначасова — усё павінна было рабіцца хутка, хутка, хуценька, як найбарджэй — і на злом галавы страмотыч, як маленькі мяккі звярок, над якім у небе ўжо кружляюць каршуны, бег назад у сваю пячору, у канец тунэля, дзе ляжала гунька. Тут яму зноў нарэшце было бяспечна.

Ён прыхіляўся плячмі да груды друзу, выцягваў ногі і чакаў. Цяпер яму трэба было супакоіць цела, зусім супакоіць, як посуд, які вось-вось расплешчацца, калі яго надта моцна страсянуць. Паступова яму ўдавалася супакоіць дыханне. Яго ўзбуджанае сэрца пачынала біцца раўней, шторм унутры спакваля суймаўся, аціхаў. І раптам адзінота, як чорная роўнядзь штэлю, агортвала душу. Ён заплюшчваў вочы. Чорныя дзверы ў ягонае „я” адчыняліся, і ён заходзіў. У тэатры Грануевай душы пачынаўся чарговы спектакль.

28

І так дзень у дзень, тыдзень у тыдзень, месяц у месяц. І так цэлых сем гадоў.

А тым часам у свеце ваявалі. Біліся ў Сілезіі і ў Саксоніі, у Гановеры і ў Бельгіі, у Багеміі і Памераніі. Салдаты караля гінулі ў Гесэне і Вестфаліі, на Балеарскіх выспах, у Індыі, на Місісіпі і ў Канадзе, калі не паміралі ад тыфусу яшчэ па дарозе туды. Мільёну чалавек вайна каштавала жыцця, каралю Францыі — ягоных калоній, а ўсім краінам, што пераймаліся тою вайною, — столькі грошай, што яны нарэшце, перасіліўшы сябе, рашылі канчаць.

Аднойчы ў гэты час, зімою, Грануй ледзь не замерз, сам таго не заўважыўшы. Пяць дзён ён праляжаў у пурпуровым салоне, а калі ачуўся ў штольні, не мог зварухнуцца ад холаду. Ён тут жа заплюшчыў вочы, каб памерці ў сне. Але настала адліга, размарозіла яго і ўратавала.

Аднаго разу нагурбавала столькі снегу, што яму не хапіла сілы выграбіцца і дакапацца да лішайніку. І ён карміўся замерзлымі кажанамі.

Неяк каля пячоры ён знайшоў і зьў мёртвага крумкача. Гэта былі адзіныя падзеі знешняга свету за сем гадоў. У астатнім ён жыў толькі ў сваёй фартэцы, толькі ў самаўладным царстве сваёй душы. І ён заставаўся б там да скону (яму ж усяго хапала), не станься той катастрофы, якая выгнала яго з гары і выплюнула ў вонкавы свет.

29

Гэта катастрофа была не землятрус, не лясны пажар, не лавіна, не абвал штольні. Яна ўвогуле была не вонкавая катастрофа, а ўнутраная, таму асабліва пакутлівая, бо яна заблакавала дарогу да ўцёкаў, якую Грануй любіў найбольш. Яна сталася ў сне. Лепей сказаць, у марах. А яшчэ лепш — у марах, у сне, у сэрцы, у ягонай уяве.

Ён ляжаў у пурпуровым салоне і спаў. Вакол яго стаялі пустыя бутэлькі. Ён перапіў, пад канец аж дзве бутэлькі духмянасці рыжай дзяўчыны. Мабыць, гэтага было задужа, бо да яго ў сон, хай сабе і глыбокі, як смерць, гэтым разам прабіўся зыб нейкіх прывідных відзежаў. У гэтым зыбе выразна пракідаліся ашмоткі нейкага паху. Спачатку яны толькі тонкімі ніткамі прасмыкаліся міма Грануевага носа, потым ушчыльніліся, ператварыліся ў воблака. І яму пачало здавацца, што нібыта

вось ён пасярод гнілога балота, а з багны ўстае туман. Туман павольна падымаўся ўсё вышэй, неўзабаве ён зусім абвалок Грануя, прабраў яго наскрозь, і сярод туманнага смуроду больш не заставалася ні кроплі свежага паветра. Каб не задыхнуцца, яму давялося б удыхнуць гэтага туману. А туман гэты быў, як сказана, пахам. Гэты туман быў ягоны, асабісты пах — вось які гэта быў туман.

А жахлівае было тое, што Грануй, хоць і ведаў, што гэта ягоны пах, не мог яго вытрываць. Дарэшты тонучы ў самім сабе, ён ні за што на свеце не мог сябе ўнюхаць!

Усвядоміўшы гэта, ён закрычаў дзікім голасам, быццам яго палілі жывога. Крык разваліў сцены пурпуровага салона, разнёс муры замка, выкінуўшыся з сэрца, ён праляцеў над ярамі і балотамі, і пустынямі, пранёсся над начным ландшафтам ягонай душы, як бура-віхура агнявая, ён выплюхнуўся з ягонай глоткі і памкнуў па звівах штольні вонкі, у свет, расцёкся па пласкагор’і Сэн-Флюр, — здавалася, гарлала сама гара. Ён прагнуўся, пачаў адбівацца, як бы нават каб прагнаць нясцерпны смурод, які вось-вось задушыць яго. Ён быў да смерці перапалоханы, аж калаціўся ўсім целам ад жывёльнага страху. Калі б яго крык не разарваў гэтага смуроду, ён заклінуўся б у сабе, — жудасная смерць. Нават згадваючы пра гэта пазней, жахаўся. І пакуль ён сядзеў, усё яшчэ ў сутаргах, пакуль спрабаваў увесці парадак у свае перапалошаныя, мітуслівыя думкі, цвёрда ўцяміў адно: ён зменіць сваё жыццё хай сабе хоць бы каб другі раз не сасніць такога страхоцця. Бо другога разу не перажыве.

Ён накінуў на плечы гуньку і выйшаў. Там якраз была раніца, ужо позняя раніца канца лютага. Свяціла сонца. Зямля пахла вільготным каменем, мохам і вадой. Вецер ужо даносіў кволенкі пах пралесак. Ён прысеў на кукішкі каля пячоры, грэючыся на сонцы і ўдыхаючы свежае паветра. Яго ўсё яшчэ ліхаманіла ад адной думкі пра смурод, ад якога ён уцёк, і калаціла ад шчасна-пяшчотлівага цяпла, якое разлівалася па спіне. Як яно-такі добра, што гэты вонкавы свет яшчэ быў, хоць бы як мэта ўцёкаў. Было б неверагодна жудасна, выходзячы з тунэля, убачыць, што ніякага свету няма! Ні святла, ні паху — толькі гэты пачварны смурод, усярэдзіне там, і тут, і ўсюды...

Шок памалу адступаўся. Абцугі страху паступова адпусцілі, і Грануй пачуў сябе пэўнікам. А ўжо пад полудзень і зусім ачунаў і акрыяў. Ён паднёс тыльным бокам да носа ўказальны і сярэдні пальцы левай рукі і дыхаў праз пальцы, убіраў у сябе вільготны, закрашаны пралескамі водар веснавога паветра. Пальцы не пахлі. Ён павярнуў далонь і абнюхаў яе з унутранага боку, — ані, нічога, толькі цяпло рукі. Тады ён падкасаў абтрапаны рукаў кашулі і тыцнуўся носам у згін локця. Ён ведаў, што гэта — тое месца, дзе ўсе людзі пахнуць сабою. Але зноў нічога. Не ўчуў нічога падпахамі, нічога на нагах, нічога на палавым органе, да якога нагнуўся, як толькі змог. Гэта было дзівосна! Ён, Грануй, здольны за некалькі міль выявіць па паху іншага чалавека, не мог унюхаць свой уласны палавы орган на адлегласці далоні! І хоць яно было так, ён не даўся ў паніку, а, холадна разважыўшы, сказаў сабе так: „Яно не ў тым тое, што не пахну, а пахне ўсё. А то ж бо яно, мабыць, у тым, што я не чую, як я пахну, бо ад самага роду я дзень у дзень нюхаў сябе, і таму мой нос не ўспрымае майго паху. Калі б я мог аддзяліць ад сябе свой пах альбо хоць бы частку яго, крыху адвыкнуць і па нейкім часе вярнуцца да яго, дык бы вельмі нават мог пачуць свой пах, а значыцца — сябе”.

Ён скінуў гуньку і вопратку ці тое, што яшчэ засталася ад вопраткі, скінуў гэтыя лахманы, гэтыя транты. Ён не здымаў іх з цела сем гадоў. Яны павінны былі наскрозь прапахнуцца ім. Ён скінуў іх у кучу каля пячоры і адышоўся. І вось, першы раз за сем гадоў, ён зноў падняўся на вяршыню гары. Там ён стаў на тое самае месца, дзе стаяў тады, у дзень, калі сюды прыйшоў, павярнуўся носам на захад і даў ветру абвяваць сваё голае цела. Яго мэта была аж так праветрыцца, аж так набрацца заходняга ветру — пахаў мора і мокрых лугоў, — каб гэты вецер перабароў пах ягонага цела, каб узнікла пастка на пах паміж ім, Грануем, і яго вопраткай, і тады ён змог бы ясна пачуць, як жа яна пахне. І каб яму ў нос заляцела як мага менш свайго

паху, ён нахіліўся наперад, з усяе сілы выцягнуў шыю супроць ветру, а рукі — назад. Ён выглядаў як плывец перад нырцом у ваду.

У гэтай на дзіва смешнай паставе ён быў некалькі гадзін запар, так што яго адвыклая ад святла, белая, як у чарвяка, скура пачырванела, як у лангуста, хоць сонца грэла яшчэ слаба. Падвечар ён сам спусціўся да пячоры. Яшчэ здалёк ён угледзеў кучу сваёй вопраткі. За некалькі метраў ён заціснуў нос і адпусціў яго толькі тады, калі падышоў да самае яе. Ён хацеў зняць пробу, як навучыўся ў Бальдзіні: уцягнуў у сябе паветра, а потым штуршкамі пачаў выпускаць яго з сябе. Каб улавіць пах, ён абедзвюма рукамі зрабіў як бы лейку над вопраткай, і ўсунуў у яе, як язык, свой нос. Ён зрабіў усё магчымае, каб выдабыць з вопраткі свой пах. Але яго не было. Былі тысячы іншых пахаў. Пахі каменя, пяску, моху, смалы, варонінай крыві, — нават пах каўбасы, якую ён шмат гадоў таму назад купляў непадалёк ад Сюлі. Вопратка была нюхальным дзённікам апошніх сямі-васьмі гадоў. І толькі паху ягонага, паху таго, хто насіў яе, не здымаючы, у вопратцы не было.

І тут ён крыху спалохаўся. Сонца села. Ён стаяў голы ля ўваходу ў штольнію, дзе ў цёмным канцы пражыў сем гадоў. Дзьмуў халодны вецер, і ён змерз, але не заўважаў, што змерз, бо ў ім быў сустрэчны холад, менавіта страх. Гэта быў не той страх, які быў у сне, мязотлівая боязь задыхнуцца ў самім сабе. Гэта быў зусім іншы страх. Ад яго нельга было ўцячы, трэба было ісці яму насустрач. Трэба было — нават калі гэтае адкрыццё будзе жажлівае — даведацца напэўна, ці ёсць у яго пах ці не. І даведацца зараз. Без адкладу.

Ён вярнуўся ў штольнію. Ужо праз некалькі метраў яго абняла поўная цемра, але ён арыентаваўся, як пры самым яркім святле. Тысячы разоў ён праходзіў тут, ведаў кожны крок і кожны паварот, чуў кожны сталактыт, кожны малюпасенькі выступ. Знайсці дарогу было няцяжка. Цяжка было змагацца з успамінам пра клаўстрафобны сон, што, як прыліў, наплываў на яго штораз большымі хвалямі. Але ён не адступаў. Страхам не ведаць ён змагаўся са страхам даведацца і перамог, бо ўжо ведаў, што выбару ў яго не было. Калі ён дайшоў да канца штольні, дзе была куча друзу, абодва страхі пакінулі яго. Ён адчуў, што спакойны, што галава ў яго ясная, а нюх — востры, як скальпель. Ён прысеў на кукішкі, засланіў вочы рукамі і прынюхаўся. У гэтым месцы, у гэтай далёкай ад свету каменнай магіле ён праляжаў сем гадоў. Калі ўжо дзе-небудзь на свеце павінен быць ягоны пах, дык гэта тут. Ён дыхаў павольна. Ён правяраў дасканала. Ён праседзеў на кукішках чвэрць гадзіны. Ягонае памяць памылак не рабіла, і ён добра памятаў, як пахла на гэтым месцы сем гадоў назад: каменем і вільготнай саланаватай прахалодай, і гэтая чысціня азначала, што ніводная жывая істота сюды не заходзіла... Гэтак сама пахла тут і цяпер.

Ён праседзеў яшчэ колькі часу, зусім спакойна, толькі ціха хіляючы галавою. Потым павярнуўся і пайшоў да выхаду, спярша ўгнуўшыся, а калі штольнія павышэла, на ўвесь рост — на волю.

Каля штольні ён апрануўся ў сваё рызэ (чаравікі яго згнілі яшчэ шмат гадоў таму назад), накінуў на плечы гуньку і тае ж ночы пакінуў Плён-дзю-Канталь і пайшоў на поўдзень.

30

Ён выглядаў пачварна. Валасы адраслі па калені, рэдзенькая бародка — да пупа. Пазногі зрабіліся падобныя на птушыныя пазуры, а на руках і на нагах, там, дзе цела не прыкрывалася лахманамі, шматамі аблезла скура.

Першыя людзі, якіх ён сустрэў, — сяляне, што працавалі на полі непадалёк ад горада П'ерфор, — убачыўшы яго, далі лататы. У самым горадзе ён зрабіў сенсацыю. Людзі тлумама збягаліся падзвіцца. Адны прымалі яго за беглага галерніка. Другія казалі, што ён не зусім чалавек, а гібрыд чалавека і мядзведзя, нейкае лясное страшыдла. Адзін былы марак бажыўся, што ён падобны на дзікуна-індзейца з Каены спатойбоч акіяна. Яго прывялі да мэра. Там ён, на добры подзій, паказаў

нейкую паперыну, раззявіў рот і даволі збіўліва і няўкладна — а гэта ж былі першыя словы, сказаныя пасля сямігадовага прагалу, — але ўсё-такі даступна разуменню расказаў, што ён вандроўны чаляднік, што на яго напалі бандыты, звалаклі ў пячору і трымалі там у палоне сем гадоў. За гэты час ён не бачыў ні сонца, ні людзей, карміўся з каша, які апускала ў цемры нябачная рука, і, урэшце выратаваўся з дапамогаю лесвіцы, так нічога і не даведаўшыся ні пра сваіх захопнікаў, ні пра выратаўцаў. Гэтую прыгоду ён выдумаў, бо яна здавалася яму больш пераканаўчай за праўду, яна, і праўда, пераконвала больш, бо бандыцкія напады часта здараліся ў гарах Аверні, Лангедока і ў Сэвэнах. Прынамсі, мэр даверліва запісаў прыгоду ў пратакол і далажыў пра яе маркізу дэ ля Таяд-Эспінасу, леннаму сюзэрэну горада і члену парламента ў Тулузе.

Гэты маркіз ужо ў сорок гадоў страціў цікавасць да прыдворнага жыцця, пакінуў Версаль, з'ехаў у свае валоданні і ўвесь аддаўся навукам. Ягонаму пярэ належаў значная праца пра дынамічную нацыянальную эканоміку, дзе ён прапаноўваў скасаваць усе падаткі на землевалоданне і сельскагаспадарчыя прадукты, а таксама ўвесці назад прапарцыянальны прыбытковы падатак, які наймацней біў бы па бедных і тым самым прымусіў бы іх энергічнай развіваць сваю эканамічную актыўнасць. Натхнёны поспехам сваёй брашуры, ён напісаў трактат пра выхаванне хлопчыкаў і дзяўчатак ва ўзросце ад пяці да дзесяці гадоў, потым захапіўся эксперыментальнай сельскай гаспадаркай і паспрабаваў шляхам пераносу бычынага семя на розныя травы вывесці жывёльна-раслінны прадукт скрыжоўвання дзеля атрымання малака — нешта накшталт дойнай кветкі. На першым часе яму дужа шанцавала на поспех і ўдалося вырабіць з травянога малака сыр, які Акадэмія навук у Ліёне вызначыла як „блізкі на смак да казінага, хоць крыху гарчэйшы”. Аднак яму давалося прыпыніць доследы з прычыны падскоку цэнаў на бычынае семя, якое гекталітрамі распырсквалі па палетках. Тым не менш заняты аграрна-біялагічнымі праблемамі абудзілі ў ім цікавасць не толькі да так званай глебы, але і да зямлі наогул і яе адносінаў да біясферы.

Ледзь закончыўшы доследы з выяўдзеннем дойна-малочнай кветкі, ён з непахіснай рашучасцю ўзяўся за вялікую працу пра залежнасць паміж блізкасцю да зямлі і вітальнасцю. Ягоны тэзіс сцвярджаў, што жыццё можа развівацца толькі на пэўнай аддаленасці ад зямлі, бо сама зямля няспынна вытачае нейкі газ распаду, так званы *fluidum letale*, які прыгнятае вітальныя сілы і рана ці позна цалкам іх паралізуе. Таму ўсе жывыя істоты імкнуцца шляхам росту аддаліцца ад зямлі, г. зн. як бы растуць ад яе прэч, а не ўрастаюць у яе; з гэтай прычыны яны транспартуюць угору самыя каштоўныя свае часткі: пшаніца — колас, кветка — бутон, чалавек — галаву; да таго ж калі старасць сагне іх і зноў нахіліць да зямлі, яны непазбежна падупадаюць уплыву летальнага газу, у які дзякуючы працэсу распаду ўрэшце самыя і ператвараюцца пасля смерці.

Дачуўшыся, што ў П'ерфоры аб'явіўся індывід, які правёў сем гадоў у пячоры, дзе яго ўсяго абдымаў элемент распаду — зямля, маркіз дэ ля Таяд-Эспінас запаў у экстаз і загадаў без адкладу даставіць яму Грануя ў лабараторыю, і там яго старанна абследаваў. Ён знайшоў, што тэорыя вітальнасці пацвярджаецца самым бліскучым чынам. *Fluidum letale* настолькі паўплываў на Грануя, што яго дваццаціпяцігадовае цела выявіла знакі старэчага распаду. Адное толькі тое — так растлумачыў Таяд-Эспінас, — што Грануя увесь час свайго затачэння харчаваўся аддаленымі ад зямлі раслінамі, мабыць-такі хлебам і садавінай, ухіліла яго смерць. Цяпер, лічыў маркіз, можна было аднавіць ранейшае здароўе Грануя толькі радыкальным выдаленнем флюіду з дапамогаю вынайздзенага ім, Таяд-Эспінасам, апарата вентыляцыі вітальнага паветра. Такі апарат стаіць у каморы яго гарадскога замка ў Манпелье, і калі Грануя заўгодна аддацца маркізу ў якасці дэманстрацыйнага аб'екта, дык маркіз не толькі ачысціць яго ад атручання земляным газам, але яшчэ і аддзячыць ладнай сумай грошай...

Праз дзве гадзіны яны сядзелі ў карэце. Хоць дарогі за тым часам былі

нікудышнія, шасцьдзесят чатыры мілі да Манпелье яны адолелі усяго за два дні, бо маркіз, хоць і ў старэчым веку, не ўпускаў выпадку сваімі рукамі падсцёбнуць фурмана і коней, а як што колькі разоў ламаліся то дышаль, то рысоры, дык асабіста ангажаваўся ў рамонтах, — быў у такім захапленні ад свайго найдзіча, так прагнуў як мага хутчэй паказаць яго адукаванай публіцы. Затое Граную ні разу не было дазволена выйсці з карэты. Ён сядзеў на козлах поруч з фурманам у сваіх лахманах, закруціўшыся з галавою ў гуньку, усю наскрозь праедзеную мокрай зямлёй і глінай. Кармілі яго пад час падарожжа сырымі карняплодамі. Маркіз спадзяваўся такім чынам яшчэ на некаторы час закансэрваваць у ідэальным стане атручанне земляным флюідам.

Прыехаўшы ў Манпелье, ён загадаў змясціць Грануя ў склеп свайго палаца і разаслаў запрашэнні ўсім членам Медыцынскага факультэта, Батнічнага таварыства, Сельскагаспадарчай школы, Хіміка-фізічнага аб'яднання, Масонскай ложы і іншых навуковых таварыстваў, якіх у горадзе было не менш тузіна.

І праз некалькі дзён — роўна праз тыдзень пасля таго, як ён пакінуў схованку ў гарах, — Грануі апынуўся на памосце ў актавай зале універсітэта Манпелье перад шматлікай публікай, якой ён быў паказаны як сенсацыя года.

У сваім дакладзе Таяд-Эспінас схарактарызаваў яго як жывы доказ слушнасці тэорыі летальнага землянога флюіду. Паступова зрываючы з Грануя лахманы, маркіз тлумачыў, які жудасны эфект зрабіў гніласны газ на цела дэманстранта: звярніце ўвагу на язвы і шнары ад газавай інтаксікацыі; а вось тут, на грудзях велізарная ярка-пунсовая газавая карцынома; уся скура парэпалася; а вось і яўнае флюідалнае пакрыўленне шкілета ў выглядзе горба і зрослых пальцаў на назе. Унутраныя органы: каса, печань, лёгкія, жоўцевы пузыр і стрававальны тракт — цяжка заражаныя, пра што пераканаўча сведчыць аналіз пробы калу; вось яна, проба, сабраная ў тазіку на памосце побач з суб'ектам дэманстравання, і даступная на агляд кожнаму, хто пажадае. Адсюль і выснова, што параліч вітальных сілаў, прычына якога ў сямігадовым затручэнні *fluidum letale Taillade*, настолькі прагрэсаваў, што суб'ект — вонкавы выгляд якога, зрэшты, ужо выяўляе прыкметы звырадзеласці — мае быць азначаны як — істота, скіраваная хутчэй да смерці, чым да жыцця. Тым не меней дакладчык паспрабуе праз вентыляцыйную тэрапію, спалучаную з вітальнай дыетай за восем дзён дабіцца відавочных прыкметаў поўнага ацалення. Прысутных запрашаюць сабрацца тут праз тыдзень, каб пераканацца ў поспеху гэтага прагнозу і атрымаць неаспрэчны доказ правільнасці тэорыі землянога флюіду.

Даклад меў шалёны поспех. Вучоная публіка падзякавала дакладчыку бурнымі воплескамі, а потым праэфілявала міма памоста, на якім стаяў Грануі. Яго страшэнная запушчанасць, струпы і сляды пераломаў рабілі жахлівае ўражанне, аж усе палічылі, што ён жыўцом напалавіну згніў і асуджаны, хоць ён і адчуваў сябе зусім здаровым і дужым. Некаторыя вучоныя мужы з веданнем справы выстуквалі яго, вымяралі, заглядвалі яму ў рот, адцягвалі і выварочвалі павекі. Іншыя загаворвалі з ім, цікавіліся жыццём у пачоры і цяперашнім пачуваннем. Ён строга трымаўся маркізавай інструкцыі і адказваў на пытанні толькі здушаным хрыпам і абедзвюма рукамі паказваў на горла — вось як, бачыце, глыбока захапіў ягоную гартань *fluidum letale Taillade*.

Калі паказ закончыўся, Таяд-Эспінас зноў упакаваў яго і адправіў дамоў, у камору свайго палаца. Там ён у прысутнасці некалькіх выбраных дактароў медыцынскага факультэта змясціў яго ў апарат вентыляцыі вітальным паветрам — інакш кажучы, у кладоўку з шчыльна прыгабляваных сасновых дошак. Праз высокую трубу на даху кладоўка праветрывалася ачышчаным ад летальнага газу паветрам, а адпрацаванае паветра выдалялі праз скураны вентыль у падлозе. Уся гэтая спаруда прыводзілася ў дзеянне камандай слуг, якія ўдзень і ўначы клапаціліся, каб вентылятары ў трубе няспынна працавалі. Такім чынам Грануі увесь час абвейваўся ачышчальным паветраным патокам, а праз выразаныя ў сцяне дзверы для прапускання паветра

яму кожнае гадзіны падавалі што-небудзь з аддаленых ад зямлі прадуктаў: галубіны булён, паштэт з жаўрукоў, рагу з дзікіх качак, варэнне з фруктаў, якія раслі на дрэвах, хлеб з адмысловых высокіх пшаніц, пірэнейскае віно, малако горнай сарны і крэм з узбітых як курэй, якіх трымалі на гарышчы палаца.

Пяць дзён доўжыўся гэты лячэбны курс дэзынфекцыі і рэвіталізацыі. Пасля гэтага маркіз загадаў спыніць вентылятары і перавёў Грануя ў ванны пакой, дзе яго некалькі гадзін вымочвалі ў ваннах з цёплай дажджавой вадой і нарэшце вымылі з галавы да пят мылам з дамешкам арэхавага алею, дастаўленага з горада Патосі ў Андах. Яму абстрыглі пазногці на руках і нагах, тонкім парашком з даламітавай вапны вышаравалі зубы, пагалілі, пастрыглі і прычасалі, а валасы завілі і падпудрылі. Запрасілі краўца, шаўца, і Грануі атрымаў мераную кашулю з белым жабо і белым рушам на манжэтах, шаўковыя панчохі, камзолу, панталоны і блакітную аксамітную жылетку, і прыгожыя туфлі з спражкай з чорнай скуры, з якіх правы ўдала маскіраваў яго пакалечаную нагу. Маркіз сваімі рукамі прыпудрыў белым талькам рабы Грануеў твар, крануў кармінам губы і шчокі і надаў бровам з дапамогаю мяккага вугальнага алоўка сапраўды высакародны разлёт. Потым ён папырсаваў яго сваімі асабістымі духамі з праставатым пахам фіялак, адступіў на некалькі крокаў і доўга не мог знайсці слоў, каб выказаць сваю радасць.

— Мсье, — пачаў ён нарэшце, — я ў захапленні ад самога сябе. Я ўражаны сваёй геніяльнасцю. Зразумела, я ніколі не сумняваўся ў слушнасці маёй флюіднай тэорыі, аніякім чынам; але тая акалічнасць, што яна знаходзіць такое бліскачае пацвярджэнне ў практычнай тэрапіі, уражвае мяне. Вы былі жывёлаю, а я зрабіў з вас чалавека. Гэта проста-такі боскі чын. Дазвольце ж мне замілавацца! — Падыдзіце вунь да таго люстра і зірніце на сябе! Вы першы раз у жыцці даведаецеся, што вы чалавек; не тое, каб адмысловы, або выключны, або нечым выбітны, але ўсё ж нармальны чалавек. Ды падыдзіце ж да люстра, мсье! Зірніце на сябе і падзівуйцеся з цуду, які я з вамі ўтварыў!

Першы раз у жыцці Граную сказалі „мсье”. Ён падышоў да люстра і ўгледзеўся. Дагэтуль ён ніколі не глядзеўся ў люстра. Ён убачыў пана ў далікатным блакітным адзенні, у белай кашулі і шаўковых панчохах і інстынктыўна сагнуўся ў тры пагібелі, як заўсёды згінаўся перад такімі разубранымі панамі. Але разубраны пан зрабіў тое самае, і потым абодва застылі, разглядаючы адзін аднаго.

Больш за ўсё Грануя ўразіў той факт, што ён выглядаў так непрыўдападобна нармальна. Маркіз меў рацыю: не было нічога асаблівага — не прыгожы з сябе, але і не надта выродлівы: нізкаваты ростам, крыху скасабочаны, твар нявыразны, карацей, ён выглядаў як тысячы іншых людзей. Калі ён цяпер пойдзе па вуліцы, ніводзін чалавек не абярнецца яму ўслед. Ён і сам не звярнуў бы ўвагі на такога, які ён быў цяпер, калі б той сустрэўся яму на дарозе. Хіба што ў тым выпадку, калі б учуў, што гэты сустрэчны нічым акрамя фіялак не пахне, як пан у люстры і ён сам, перад люстрам.

А ўсяго дзесяць дзён таму сяляне з лямантам разбягаліся хто куды, убачыўшы яго. Тады ён адчуваў сябе так, як і цяпер, а цяпер, заплюшчыўшы вочы, ён адчуваў сябе так, як тады. Ён увабраў паветра, якое ахінала яго цела, і пачуў пах дрэнных духоў, і аксаміту, і новай скуры туфляў; ён унюхаў шоўк, пудру, расцертую шмінку, слабенькі пах мыла з Патосі. І раптам ён зразумеў, што не галубіны булён, не штука з вентыляцыяй зрабілі з яго нармальнага чалавека, а толькі гэтыя модныя анучы, прычоска і невялікія касметычныя прыхваткі.

Заморгаўшы, ён расплюшчыў вочы і ўбачыў, што панок у люстры падміргнуў яму і цень усмешкі крануўся яго падфарбаваных кармінам вуснаў, быццам ён хацеў падаць яму знак, што лічыць яго не надта агідным. І Грануі таксама палічыў, што панок у люстры, гэтая адзетая пад чалавека, замаскаваная, без паху постаць таксама яму даволі сімпатычная; прынамсі, яму здалася, што, калі толькі давесці маску да дасканаласці, яна магла б зрабіць такое ўздзеянне на вонкавы свет, на якое ён, Грануі, ніколі не адважыўся б. Ён кінуў панку і ўбачыў, што, адказваючы яму

кіўком, той надзімае ноздры...

31

На другі дзень — маркіз якраз вучыў яго самым патрэбным позам, жэстам, танцавальным па — Грануй удаў прыпадак галавы і, нібыта зусім знясілеў ад прыступу, упаў на сафу.

Маркіз быў сам не свой. Ён накрычаў на слуг, каб тут жа прынеслі апахалы і перанасныя вентылятары, і як толькі слугі кінуліся выконваць загад, маркіз стаў на калені каля Грануя і пачаў абмахваць яго сваёй насоўкай, якая раскошна пахла фіялкамі, і заклінаць, благаць яго зноў падняцца, не выпускаць дух воль так адразу, а, калі можна, пацярпець да паслязаўтрага, інакш будучыня флюідальнай тэорыі будзе пад сур'ёзнай пагрозай.

Грануй курчыўся і віўся, кашляў, перхаў, крактаў, аберуч адмахваўся ад насоўкі і, нарэшце даволі драматычна скаціўся з сафы і зашыўся ў самы далёкі куток пакоя.

— Не гэтыя духі! — закрычаў ён, як бы з апошняй сілы. — Толькі не гэтыя! Яны даканаюць мяне!

І толькі калі Таяд-Эспінас выкінуў у акно не толькі насоўку, але і камзол, які гэтак сама пахнуў фіялкамі, Грануй даў свайму прыпадку паслабнуць і ўжо спакайнейшым голасам раскажаў, што ён як парфумнік мае ўласцівы людзям яго прафесіі адчувальны нюх і заўсёды, асабліва калі папраўляецца, даволі востра рэагуе на пэўныя пахі. Тое, што менавіта пах фіялкі, увогуле прыемнай кветкі, яму такі нясцерпны, ён можа растлумачыць тым, што ў духах маркіза высокі працэнт фіялкавага караня, а той з прычыны свайго падземнага паходжання робіць шкоднае ўздзеянне на такую падупалую смяротнаму флюіду асобу, як ён, Грануй. Яшчэ ўчора, калі яго першы раз апырскалі духамі, ён адчуў сябе адурманеным, а сёння пачуўшы пах караня другі раз, ён адчуў сябе так, быццам яго сапхнулі назад, у жахлівую душную земляную нару, дзе ён быў сем гадоў. Мабыць, ягоная прырода ўсупрацівілася гвалту, ён не ўмее гэтага выказаць неяк інакш, бо пасля таго, як майстэрства маркіза падарыла яму жыццё ў ачышчаным ад флюіду паветры, ён лепш на месцы памрэ, чым яшчэ раз паддасца ненавіснаму флюіду. Яшчэ і цяпер у яго ўсярэдзіне ўсё сцэпваецца, як толькі згадае пах караня. Аднак ён упэўнены, што сіла адразу вернецца да яго, калі маркіз, каб ужо зусім прагнаць пах фіялкі, дазволіць яму зрабіць свае духі. Яму ўяўляецца вельмі лёгкі паветраны пах з аддаленых ад зямлі інгрэдыентаў — міндальнай і апельсінавай вады, эўкаліпта, алею з сасновай ігліцы і кіпарысавага алею. Усяго некалькі пырскаў на вопратку, усяго некалькі кропель на шыю і шчокі — і ён назаўсёды будзе застрахаваны ад паўторнага прыпадку, ад якога толькі што адышоў...

Тое, што мы дзеля зручнага чытання перадалі ўскоснай мовай, было на самай справе паўгадзінным мармытаннем, якое перабівалася хрыпамі, усхліпамі і прыступамі задухі, здрыгамі, маханнем рук і красамоўным закахваннем вачэй. Маркіз быў глыбока ўражаны, ашаламлены. Яшчэ больш за сімптомы пакуты яго пераканала тонкая аргументацыя. Вядома ж, гэта фіялкавыя духі! Гідотна блізкі да зямлі, нават падземны прадукт! Відаць, і сам ён, карыстаючыся ім шмат гадоў, ужо заразіўся. Ён і не думаў, што гэты пах з кожным днём набліжаў яго да смерці. І падагра, і аняменне ў патыліцы, і вяласць таго самага, і гемарой, і шум у вушах, і трухлявы зуб — несумненна вынік затручвання смярдзючым фіялкавым каранем. А гэтае дурное, гэта ўбоства ў кутку пакоя адкрывае яму ісціну. Маркіз расчуліўся. Яму захацелася падысці, падняць яго, прыціснуць да свайго прасветленага сэрца. Але ён баяўся, што ўсё яшчэ пахне фіялкамі, а таму яшчэ раз клікнуў слуг і загадаў прыбраць з дому ўсе фіялкавыя парфумы, праветрыць палац, прадэзінфекваць сваю вопратку ў апарце вітальнага паветра і ў насілках даставіць Грануя да найлепшага парфумніка горада. Менавіта гэтага дамагаўся Грануй, разыгрываючы прыпадак.

63

Выраб духмянасцяў у Манпелье быў даўняй традыцыяй, і хоць за апошні час у параўнанні з горадам-канкурэнтам Грасам пэўным чынам падзанняпаў, усё-такі ў горадзе жыло некалькі неблагіх майстроў — парфумнікаў і пальчатнікаў. Самы шанаваны з іх, нехта Рунэль, узяўшы пад увагу дзелавыя сувязі з сямействам маркіза дэ ля Таяд-Эспінаса, якому ён пастаўляў мыла, прыціркі і пахошчы, згадзіўся на незвычайны крок — саступіць на нейкі час сваю майстэрню дастаўленаму ў насілках дзіўнаму парыжскаму чалядніку. Гэты ж не выслухаў ніякіх тлумачэнняў, не скацеў нават даведацца, дзе што стаіць, сказаў, што сам разбярэцца і скеміць, што да чаго; і замкнуўся ў майстэрні, і правёў там цэлую гадзіну, а тым часам Рунэль з аконамам маркіза выправіўся ў кабак, дзе пасля некалькіх шклянак віна мусіў даведацца, чаму яго фіялкавая вада не мае права быць парфумай.

Майстэрня і крамка Рунэля былі абсталяваныя зусім не так раскошна, як свайго часу магазін пахучых тавараў Бальдзіні ў Парыжы. Некалькі гатункаў кветкавых алейцаў, вады і духмянасцяў не давалі разгону фантазіі ў звычайнага парфумніка. Аднак Грануй, раз дыхнуўшы, зразумеў, што матэрыялу тут на ягоныя мэты хапае. Ён не мерыўся ствараць няма ладу якую раздухмяністасць; не хацеў ён мяшаць, як свае пары ў Бальдзіні, і прэстыжных духоў, якія выбіваліся б з процьмы пасрэдных і за якімі людзі прападалі б. І нават просценькі пашок апельсінавага дрэва, абяцаны маркізу, не быў яго мэтай. Шырокаспажыўныя эсэнцыі эўкаліпту і кіпарысавага алею павінны былі толькі замаскаваць сапраўдны пах, які ён вырашыў прыгатаваць, — а гэтым пахам меў быць чалавечы пах. Ён хацеў прысвоіць, хай нават на пачатку як дрэнны сурагат, чалавечы пах, якога ён сам не меў. Вядома, паху чалавека, чалавека наогул не бывае, як не бывае чалавечага твару наогул. Кожны чалавек пахне адмыслова, ніхто не разумеў гэтага лепш за Грануя, які ведаў тысячы пахаў індывідуальных і, як нарадзіўся, адрозніваў людзей на нюх. І ўсё-такі, з пазіцыі парфумерыі, была нейкая асноўная тэма чалавечага паху, зрэшты, даволі простая: потліва-сальная, сырна-кіславатая, увогуле даволі агідная лейттэма, уласцівая ўсім людзям, а ўжо над ёю ў больш тонкай градацыі калышущца воблакі індывідуальнай аўры.

Аднак гэтая аўра, вельмі складаны, непаўторны шыфр асабістага паху, для большасці людзей абсалютна няўлоўная. Большасць людзей нават не ведае, што яе мае, а акрамя таго, усяляк стараецца схваць яе пад вопраткай ці пад моднымі штучнымі пахамі. Ім добра вядомы толькі той — асноўны — пах, тое — першаснае і прымітыўнае — чалавечае выпарэнне; толькі ў ім яны жывуць і чуюць сябе спакойна, і кожны, хто выпарвае з сябе гэты агідны агульны смурод, успрымаецца імі як ім падобны.

У гэты дзень Грануй стварыў дзіўную парфуму. Больш дзіўных датуль на зямлі не было. Ён прысвоіў сабе не проста пах, а пах чалавека, які пахне. Пачуўшы гэты пах у цёмным пакоі, кожны падумаў бы, што там стаіць другі чалавек. А папырская імі чалавек, які сам пахне чалавекам, дык ён здаўся б нам двума людзьмі ці, яшчэ горш, пачварнай двайной істотай, як вобраз, які нельга было адназначна фіксаваць, бо яго абрысы невыразныя і распаўзаюцца, як малюнак на дне возера, карабачаны зверху на вадзе.

На імітацыю гэтага чалавечага паху — хай недасканалую, прыблізную, але, як ён лічыў, дастатковую, каб ашукаць іншых, — Грануй падабраў самыя непрыкметныя інгрэдыенты ў майстэрні Рунэля.

Шчэпцю кашэчага калу, яшчэ даволі свежага, ён знайшоў за парогам дзвярэй у двор. Ён узяў яго паўлыжачкі і паклаў у змешвальнік з некалькімі кроплямі воцату і тоўчанай солі. Пад сталом ён знайшоў скрылік сыру з пазногаць вялікага пальца, ад нейкага Рунэлевага банкету. Сыр быў ужо стары, надцвіў ужо і пахнуў пранозліва-востра. З вечка ад бочкі з-пад сардынак, якая стаяла ў канцы лаўкі, ён сашкроб нешта, што пахла рыбнымі кішкамі, перамяшаў гэта з тухлым яйцом і рыцынай, тэрпэнтнай, мускатам, паленым рогам і падгарэлай скваркай. Да гэтага дадаў досыць многа цыбетynu, развёў гэтыя пачварныя прыправы спіртам, настояў і

прафільтраваў у другую бутэльку. Пах сумесі быў пачварны. Яна пахла клаакай, распадам, цвіллю, а калі павевам веера дамешваў да гэтага выпару чыстае паветра, узнікала ўражанне, што вы стаіце ў гарачы летні дзень у Парыжы на скрыжаванні вуліц О'Фэр і Ленжэры, дзе зліваюцца пахі рыбных радоў, Магільніка нявінных і перапоўненых дамоў.

На гэтую жажлівую аснову, якая сама па сабе смярдзела больш трупам, чым чалавекам, Грануй наклаў усяго адзін мазок водару эфірных алеяў; перцу, лаванды, тэрпэнтыну, лімону, эўкаліпту, а іх змякчыў і адначасова прыкрыў букетам кветкавых алеяў муштаку, ружы, апельсінавага цвету і язмену. Пасля паўторнага разбаўлення спіртамі і невялікай колькасцю воцату гідотны падмурак, на якім трымалася ўся сумесь, стаў зусім няўлоўны на нюх. Свежыя інгрэдыенты зрабілі непрыкметнай мярзотную сутнасць, нават амаль дадалі ёй цікавасці і, як яно ні дзіўна, нельга было болей улавіць паху галізны і распаду, ён ані не адчуваўся. Наадварот, здавалася, што гэтыя духі крынічаць энергічным, п'янікім водарам жыцця.

Грануй наліў іх у два флаконы, шчыльна закаркаваў і схваў у кішэнях. Потым старанна вымыў вадой змешвальнікі, ступкі, лейкі і лыжкі, працёр іх алеем з горкага міндалю, каб знішчыць усе сляды пахаў, і ўзяў другі змешвальнік. У ім ён хуценька скампанаваў другія духі, нешта накшталт копіі першых, якія таксама складаліся з эфірных алеяў і кветкавых элементаў, але ў аснове не было чарадзейскага варыва, а толькі звычайны мускус, амбра, крыху цыбетыну і кіпарысавага алею. Увогуле яны пахлі зусім інакш, чым першыя, — не так загадкава, больш бездакорна, менш агрэсіўна, — бо ім не хапала элементаў, якія імітуюць чалавечы пах. Але калі імі карыстаўся звычайны чалавек і яны змешваліся з ягоным жывым пахам, дык іх нельга было адрозніць ад тых, якія Грануй зрабіў адмыслова сабе.

Напоўніўшы флакон другімі духамі, ён раздзеўся дагала і папырскаў вопратку тымі, першымі. Потым папырскаў падпахамі, паміж пальцамі на нагах, у паху і за вушамі, надушыў шыю і валасы, адзеўся і пакінуў майстэрню.

32

На вуліцы ён раптам спалохаўся, бо ведаў, што ўпершыню ў сваім жыцці ад яго ідзе чалавечы пах. Сам жа ён лічыў, што смярдзіць, агідна смярдзіць. І ён не мог сабе ўявіць, што іншыя людзі зусім не прымаюць ягонага паху за смурод, і не адважыўся зайсці ў піўнушку, дзе яго чакалі. Рунэль і маркізаў мажардом. Яму здавалася менш рызыкаўным выпрабаваць новую аўру ананімна.

Па самых вузкіх і цёмных вуліцах ён пракраўся да ракі, дзе дубільшчыкі і фарбавальшчыкі трымалі майстэрні і дзе яны займаліся сваім смярдзючым рамяством. Сустрэкаючы каго-небудзь або мінаючы дзверы дома, дзе гулялі дзеці або сядзелі старыя жанчыны, ён прымушаў сябе запавольвацца і несці свой пах вакол сябе, як вялікае густое воблака.

Змалку ён прывык, што людзі, праходзячы міма, зусім не зважаюць на яго; не з пагарды — як ён калісьці думаў, — а таму, што зусім не заўважалі яго існавання. Вакол яго не было прасторы, ён не ствараў, як іншыя, хвалявання атмасферы, не адкідваў, так сказаць, ценю на людзей. Толькі калі нос у нос сутыкаўся з кім-небудзь, у натоўпе ці раптоўна на рагу вуліцы, тады ўзнікаў кароткі момант успрымання, і звычайна сустрэчны з жахам цураўся, некалькі секундаў глядзеў на яго, Грануя, так, быццам бачыў істоту, якая, хоць несумненна і была тут, але нейкім дзіўным чынам і не была, — а потым шпарка ішоў далей і імгненна забываўся на яго...

Але цяпер у завулках Манпелье Грануй зноў адчуваў і бачыў — і гэтым разам, калі ён зноў гэта ўбачыў, яго пранізала вострае пачуццё гонару, — што ён рабіў уражанне на людзей. Ідучы міма нейкай жанчыны, якая схілілася над зрубам калодзежа, ён заўважыў, як яна імгненна падняла галаву, зірнула на яго і потым, супакоіўшыся, зноў занялася сваім вядром, нейкі мужчына, які стаяў спінай да яго,

абярнуўся і даволі доўга з цікавасцю глядзеў яму ўслед. Дзеці, якіх ён сустракаў, давалі яму дарогі — не з боязі, а з ветлівасці; і нават калі яны выбягалі з дамоў і знячэўку натыкаліся на яго, яны не палохаліся, а проста прашмыгвалі міма, быццам стараліся не зачапіць ягоную асобу.

Дзякуючым некалькім такім сустрэчам ён дакладней адчуў сілу сваёй новай аўры і стаў больш пэўны сябе і нахабнейшы. Ён хутчэй падыходзіў да людзей, стараўся прайсці як мага бліжэй да іх, нават крыху памахваў левай рукой і як бы ненарочна дакранаўся да рукі прахожага. Адзін раз ён быццам ненаўмысна штурхнуў мужчыну, якога хацеў абагнаць. Ён затрымаўся, перапрасіўся, і чалавек, які яшчэ ўчора пры раптоўным з'яўленні Грануя спыніўся б як ад удару гromу, зрабіў выгляд, што нічога не адбылося, прыняў прабачэнні, нават злёгка ўсміхнуўся і хлопнуў Грануя па плячы.

Ён выйшаў з завулкаў на плошчу перад саборам св. Пятра. Званілі званы. Абапал партала тлуміліся людзі. Толькі што закончылася вячэанне. Усе хацелі пабачыць маладую. Грануй пабег туды і ўшыўся ў натоўп. Ён штурхаўся, увінчваўся ў чалавечую масу, у самую гушчыню людзей, хай яны стаяць вакол яго шчыльна, хай прапахнуць ім. Ён распіхваў рукамі, шырэў расстаўляў ногі, і падраў каўнер, каб пах мог свабодна сцякаць з ягонага цела... і радасць яго не мела межаў, калі ён заўважыў, што людзі нічога не заўважалі, зусім нічога, што ўсе гэтыя мужчыны, і жанчыны, і дзеці вакол яго, так лёгка даліся на падман і ўдыхалі ягоны смурод, зварганены з кашэчага калу, сыру і воцату, як пах да сябе падобнага, а яго, Грануя, падкідня і ўблюдка, прымалі як раўню сабе.

Каля сваіх каленяў ён адчуў дзіця, маленькую дзяўчынку, закліненую паміж дарослымі. Ён падняў яе, па-ханжаску строячы клопат, і ўзяў на рукі, каб ёй было лепей відаць. Маці не толькі стрывала гэта, але яшчэ і падзякавала яму, а малая радасна заверашчала.

Так Грануй, у экстазе фальшывай святасці прыціскаючы да грудзей чужое дзіця, прастаяў у натоўпе прыкладна чвэрць гадзіны. І пакуль вясельны поезд пад гром званоў і крыкі людзей рухаўся міма, а пад ім звінеў дождж манет, у Грануі бушавала іншая радасць, зласлівае пачувццё трыумфу, якое выклікала дрыжкі і дурманіла яго як прыступ пажады, і ён ледзве стрымліваўся, каб не выплюхнуць яго як атруту і жоўць на ўсіх гэтых людзей і не закрычаць, пераможна, ім у твар: што ён іх не баіцца, нават амаль не ненавідзіць, а што ён зацята грэбуе імі за іх смярдзючую дурноту, бо яны дазволілі яму ашукаць і абдурчыць сябе; бо яны — нішто, а ён — усё! І нібы здзекуючыся, ён мацней прыціснуў да сябе дзіця, набраў у грудзі паветра і разам з хорам астатніх закрычаў: „Віват маладой! Віват маладому! Віват маладым!”

Калі вясельны поезд аддаліўся і натоўп пачаў расейвацца, ён перадаў дзіця маці і пайшоў у царкву, каб адпачыць ад узбуджанасці. Паветра ў саборы было насычана ладанам, які халоднымі клубамі падымаўся з дзвюх кадзільніц абапал алтара і як душная коўдра слаўся пад больш слабымі пахамі людзей, якія толькі што сядзелі тут. Грануй прысеў на ўслончык пад хорамі.

Раптам на яго наплыла вялікая заміранасць. Не тая п'янючая заміранасць, якую ён адчуваў тады, у чэраве гары падчас сваіх самотніцкіх оргій, а вельмі халодная і цвярозая задаволенасць, якую спараджае ўсведамленне сваёй моцы. Цяпер ён ведаў, на што здольны. З дапамогаю самых мізэрных сродкаў ён дзякуючы свайму генію імітаваў пах чалавека і адразу дабіўся такога дакладнага пацэлу, што нават дзіця далосся на падман. Цяпер ён ведаў, што здольны і на большае. Ведаў, што можа палепшыць гэты пах. Ён мог бы стварыць не толькі чалавечы, а звышчалавечы пах, анёльскі водар, такі неапісальна прыгожы і жыўнасны, што, пачуўшы яго, кожны будзе зачараваны і будзе павінен усім сэрцам палюбіць яго, Грануя, носбіта гэтага водару. Так і будзе, ён прымусяць іх палюбіць яго. У сферы ўздзеяння ягонага водару, яны будуць вымушаныя не толькі прыняць яго як сабе падобнага, а палюбіць яго без памяці, да самазабыцця, ён прымусяць іх дрыжаць ад захаплення, крычаць, плакаць ад шчасця, ледзве пачуўшы яго, Грануя, яны будуць кленчыць, як

пад халодным ладанам Бога! Ён хацеў стаць усемагутным божышчам паху, якім быў у сваіх летуценнях, а цяпер — у рэальным свеце і над рэальнымі людзьмі. І ён ведаў, што на гэта меў уладу. Бо людзі могуць закланіць вочы і не бачыць велічы, жудасці, прыгажосці, і заткнуць вушы, і не чуць людзей або слоў. Але яны не могуць не паддацца водару. Бо водар — брат дыхання. З водарам ён увойдзе ў людзей, і яны не здолеюць ад яго абараніцца, калі захочуць жыць. А водар пранікае ў самую глыбіню, проста ў сэрца, і там выносіць катэгарычны вырак пра сімпатыю і пагарду, пра агіду і прывабу, пра любоў і нянавісць. Хто валодае пахам, той валодае сэрцамі людзей.

Спакойна сядзеў Грануй на ўслончыку і ўсміхаўся. Прымаючы рашэнне ўпакорыць людзей, ён не адчуваў эйфарыі пад'ёму. У ягоных вачах не было шалёнага агню, вар'яцкая грымаса не перакошвала ягонага твару. Ён не шалеў. Яму было ўсё ясна, і ён нават весела пытаўся ў сябе: а навошта яму ўсё гэта, дзеля чаго? І сказаў сабе, што хоча гэтага, бо наскрозь прасякнуты злом. І пры гэтым усміхаўся і быў вельмі задаволены. І выглядаў, бадай што, невінавата, як шчаслівы чалавек, як такі, ведаецца, блазнюк.

Нейкі час ён сядзеў у задумным спакоі і глыбокімі зацяжкамі ўдыхаў прапахлае ладанам паветра. І зноў самазадаволеная ўхмылка прабегла па ягоным твары. Які ўсё-такі жалю варты пах у гэтага Бога! Які смяхотна-гідкі пах ад яго! Тое, што клубілася ў кадзільніцах, — нават і не сапраўдны ладан. Гэта падробка, гэта блягенькі сурагат, з дамешкам ліпавага вугалю, і карынкі, і яшчэ нават салетры. Бог смярдзеў. Бог тут быў маленькі нікчэмны смярдзюх. Яго ашуквалі, гэтага Бога, гэтыя людзі, альбо сам ён быў ашуканец, як і Грануй, толькі шмат горшы!

33

Маркіз дэ ля Таяд-Эспінас быў у дзікім захапленні ад новай парфумы. Проста дзіва, сказаў ён, нават яму, адкрывальніку летальнага флюіду, назіраць дзівоснае ўздзеянне такой другараднай і лятучай субстанцыі, як духі, на агульны стан індывіда: усё залежыць ад таго, наколькі звязаныя з зямлёй ці аддаленыя ад зямлі інгрэдыенты гэтай субстанцыі. Грануй, які толькі некалькі гадзін таму назад ляжаў тут бледны, амаль самлелы, цяпер такі свежы і расквітнелы, як любы здаровы чалавек ягонага ўзросту; можна нават сказаць што ён — пры ўсіх заганых і пахібах, уласцівых людзям яго грамадскага стану — амаль набыў нешта накшталт асабістай індывідуальнасці. У кожным разе ён, Таяд-Эспінас, у раздзеле пра вітальную дыетыку свайго рыхтаванага да друку трактата „Да пытання пра тэорыю летальнага флюіду” абавязковы апіша гэты выпадак. А дзеля пачатку ён сам выкарыстае новыя духі.

Грануй даў яму абодва флаконы са звычайнай кветкавай парфумай, і маркіз папырскаўся. Ён быў задаволены эфектам. Яму здаецца, прызнаўся ён, што жажлівы фіялкавы пах гадамі ціснуў на яго свінцовым цяжарам, а цяпер у яго выраслі крылы-пялёсткі, і адпусціла калена, перастала балець, шумець у вушах перастала; і наогул ён чуе сябе акрыненым, бадзёрым і памаладзелым на некалькі гадоў. Ён падышоў да Грануя, абняў яго і назваў сваім „флюідальным братам”, дадаўшы, што пры гэтым мае на ўвазе зусім не сацыяльны, а чыста абстрактны зварот *in conspectu universalitatis fluidi letalis*, перад якім — і толькі перад ім! — усе людзі роўныя; апроч таго ён плануе — а гэта ён казаў, адарваўшыся ад Грануя, даволі па-сяброўску, без следу агіды, амаль як роўнага — у бліжэйшы час заснаваць звышсаслоўную ложу з мэтай поўнага ўхілення *fluidum letale*, і ён ужо цяпер абяцае Грануя, што той будзе першым прэзідэнтам гэтай ложы. Потым ён загадаў запісаць рэцэптуру кветкавай парфумы, схаваў цэтлік у кішэню і падарыў Грануя пяцьдзсят луідораў.

Роўна праз тыдзень пасля першага дакладу маркіз дэ ля Таяд-Эспінас другі раз явіў свайго пацыента ў актавай зале універсітэта. Наплыў публікі быў неверагодны. Сабраўся ўвесь цвет грамадства не толькі навуковага, але найперш і свецкага, у тым ліку багата дам, якія хацелі пабачыць легендарнага пячорнага чалавека. І хоць

апаненты Таяд-Эспінаса, у асноўным прадстаўнікі „Сяброўскага кола універсітэцкіх батанічных садоў” і члены „Аб’яднання дзеля спрыяння агрыкультуры”, змабілізавалі ўсіх сваіх прыхільнікаў, мерапрыемства мела феноменальны поспех. Каб нагадаць публіцы пра стан Грануя тыднёвай даўнасці, Таяд-Эспінас спачатку перадаў у залу малюнку, на якіх пячорны чалавек быў паказаны ва ўсёй мярзотнай запушчанасці. Потым ён загадаў увесці новага Грануя — у прыгожым каптане з сіняга аксаміту і шаўковай кашулі, нарумяненага, напудранага і прычасанага; і ўжо адно тое, як ён ішоў, трымаючыся проста, дробнымі крокамі, далікатна павільваючы клубамі, як ён без нічыёй дапамогі падняўся на памост, нізка пакланіўся, з усмешкаю паківаў галавой туды-сюды, прымусіла сціхнуць усіх скептыкаў і крытыкаў. Нават сябры універсітэцкіх батанічных садоў прыгнечана маўчалі. Надта ж бо красамоўная была перамена, надта ўражлівы цуд, які тут яўна адбыўся: калі тыдзень назад яны бачылі перад сабою зацкаваную, зьдзічэлую жывёліну рачком, дык цяпер на тым самым месцы стаяў сапраўдны цывілізаваны, добра складзены чаолавец. У зале запанавалі амаль багавейны настрой, і калі Таяд-Эспінас падняўся на кафедру з дакладам, залегла поўная цішыня. Ён зноў выклаў сваю даволі ўжо вядомую тэорыю летальнага землянога флюіду, потым патлумачыў, якімі механічнымі і дыетычнымі сродкамі ён выдаліў флюід з цела дэманстраванага суб’екта і замяніў яго вітальным флюідам, і ў заключэнне заклікаў прысутных, як сяброў, так і праціўнікаў, перад абліччам такой пераканаўчай відавочнасці адмовіцца ад супраціўлення новаму вучэнню і разам з ім, Таяд-Эспінасам, паўстаць на барацьбу з дрэнным флюідам і прызнаць станоўчы вітальны флюід. Пры гэтым ён ускінуў угору рукі і падняў вочы ў неба, і многія вучоныя мужы паўтарылі гэты жэст, а жанчыны зашморгалі ў насоўкі.

Грануй стаяў на памосце і не прыслухоўваўся. Ён з вялікай асалодай назіраў за ўздзеяннем зусім іншага, куды больш рэальнага флюіду: свайго, уласнага. Улічваючы памеры актавай залы, ён надушыўся даволі моцна, і ледзь толькі падняўся на памост, аўра ягонага паху пачала выпраменьвацца ў залу. Ён бачыў — сапраўды, ён бачыў нават вачыма! — як яна захапіла спярша пярэднія рады, потым пасунулася далей, да цэнтру залы, і нарэшце дайшла да задніх радоў і расцяклася па галерэі. І той, каго яна захапіла — у Грануя ад радасці заскакала сэрца, — той мяняўся на вачах. У паласе яго паху людзі, самыя таго не ўсведамляючы, мянялі выраз твару, мянялі свае паводзіны, свае пачуцці. Той, хто спачатку таропіўся на яго са стрыманым подзівам, цяпер дзівіўся замілавана, той, хто нерухома сядзеў на крэсле, крытычна моршчыў лоб, шматзначна і абазнана крывіў рот, цяпер вальней падаўся наперад, а твар яго набыў па-дзіцячы даверлівы выраз; і нават на тварах баязлівых, спалоханых, самых уразлівых — тых, якія раней не маглі глядзець на яго без жаху, а потым без скепсісу, паявіўся налёт прыязнасці, нават сімпатыі, як толькі іх захопліваў Ягоны пах.

Пасля дакладу ўвесь сход падняўся з месцаў, ахоплены бурлівай радасцю. „Віват вітальнаму флюіду! Віват Таяд-Эспінасу! Слава — флюіднай тэорыі! Далоў артадаксальную медыцыну!” — крычаў вучоны люд Манпелье, самага значнага універсітэцкага горада на поўдні Францыі, і маркіз дэ ля Таяд-Эспінас перажыў самую вялікую гадзіну свайго жыцця.

А Грануй, які сышоў з памоста і змяшаўся з натоўпам, зразумеў, што гэтыя шалёныя авацыі, шчыра кажучы, належалі яму, яму аднаму, Жан-Батысту Граную, хоць ніхто ў зале гэтага і не падазраваў.

Ён яшчэ некалькі тыдняў заставаўся ў Манпелье. Ён набыў некаторую вядомасць, і яго запрашалі ў салоны, распытвалі пра пячорнае жыццё і цудоўнае ацаленне маркізавым флюідам. Зноў і зноў паўтараў ён гісторыю пра разбойнікаў, якія схапілі яго, пра кош і лесвіцу. І з кожным разам ён распісваў яе ўсё больш

маляўніча, прыдумваў новыя падрабязнасці. Так ён зноў напрактыкаваўся размаўляць — праўда, не дужа каб добра, бо з моваю ў яго зроду не ладзілася — але што было яму важней, набыў звычку хлусіць. У сутнасці, ён зразумеў, што можа гаварыць людзям, як яму заўгодна. Адзін раз, даверыўшыся яму, — а людзі пранікаліся да яго даверам з першага ўдыху, якім убіралі ў сябе ягоны пах — яны і потым верылі. Потым ён і набыў некаторую ўпэўненасць у свецкім этыкеце, якое ніколі раней не меў. Яна праяўлялася нават фізічна. Ён як бы нават падрос. Ягоны горб, здавалася, знік. Ён трымаўся амаль проста. І калі да яго звярталіся, ён больш не згінаўся ў паклоне, а стаяў, вытрымліваючы позіркі. Вядома, за гэты час ён не зрабіўся ні свецкім чалавекам, ні заўсёднікам салонаў, ні суверэнным членам грамадства. Але панурая няўкладнасць апала з яго, прыйшлі манеры, якія можна было патлумачыць як натуральную сціпласць альбо ў кожным разе прыродную нясмеласць і якія вельмі краналі некаторых паноў і некаторых дам — у тую эпоху ў свецкіх колах мелі слабасць да „нацюрэль” і да нечагась, што называлі „неабчасаным шармам”.

На пачатку сакавіка ён сабраў свае рэчы і сышоў, употай, на досвітку, ледзь толькі адчынілася брама, апрануты ў някідкі карычневы каптан, куплены напярэдадні ў старызніка, і памяты капялюш, які напалавіну прыкрыў ягоны твар. Ніхто яго не пазнаў, ніхто яго не змеціў, бо ён наўмысна ў гэты дзень адмовіўся ад парфумы. І калі маркіз каля полудня загадаў пачаць вышук, вартавыя бажыліся, што, хоць яны бачылі шмат каго, хто выходзіў з горада, але ўжо ж ніяк не таго ўсім вядомага пячорніка, які напэўна запаў бы ім у вочы. Тады маркіз пусціў погалас, што Грануі пакінуў Манпелье з ягонай згоды, каб з’ездзіць у Парыж па сямейных справах. Аднак сам сабе ён страшэнна ўзлаваўся, бо меўся адбыць з Грануем турнэ па ўсім каралеўстве, каб наwerbаваць прыхільнікаў сваёй флюідалнай тэорыі.

Праз нейкі час ён супакоіўся, бо ягонае слова разышлося і без турнэ, амаль без ніякіх ягоных намагаў. У „Журналь дэ Сэвэн” і нават у „Кур’ер дэль Эрон” паявіліся даўжэзныя допісы пра fluidum letale Taillade, і з усіх канцоў краіны пачалі наезджаць пакутнікі, пацярпелыя ад летальнай атруты, маючы надзею знайсці ў яго апаленне. Улетку 1764 года ён адкрыў першую „Ложу вітальнага флюіда”, якая ў Манпелье мела 12 членаў і заснавала філіі ў Марсэлі і ў Ліёне. Потым ён рашыў рушыць на Парыж, каб адтуль заваяваць сваёй тэорыі ўвесь цывілізаваны свет, але яшчэ раней дзеля прапагандысцкай падтрымкі свайго паходу ўчыніць нейкі флюідалны подзвіг, які зацьміў бы гаенне пячорнага чалавека і ўсе іншыя эксперыменты, а менавіта на пачатку снежня правесці бясстрашных адэптаў на пік Кунігу. Пік быў на даўгаце Парыжа і лічыўся найвышэйшай вяршыняй Пірынеяў. Гэты вучоны муж, які стаяў на парозе старасці, загадаў даставіць сябе на вяршыню вышынёю ў 2800 метраў і там тры тыдні паддаць уздзеянню самага сапраўднага, самага свежага вітальнага паветра, каб, як ён сам усім абвясціў, дакладна на Каляды зноў спусціцца дужым дваццацігадовым мацаком.

Адэпты здаліся ўжо за Вернэ, апошнім чалавечым селішчам каля падножжа жахлівай гары. Але маркіза нічога не спыніла. На ледзяной сцюжы ён скінуў з сябе вопратку і, радасна, на ўсё горла лямантуючы, пачаў узыходжанне адзін. Апошні ўспамін пра яго — гэта ягоны сілуэт з экстатычна ўзнесенымі да неба рукамі, які з песняй знікае ў снежнай замеці.

У ноч пад Каляды вучні марна чакалі маркіза дэ ля Таяд-Эспінаса. Ён не вярнуўся ні старцам, ні мацаком. І навесну, калі рызыканы выправіліся шукаць і залезлі на ўсё яшчэ заснежаны пік Кунігу, не знайшлося ані следу, ані звання — ні шматка вопраткі, ні кавалачка цела, ні костачкі.

Зразумела, гэта не падарвала ягонага вучэння. Наадварот. Неўзабаве разышлася легенда, што на самым піку гары ён зліўся з вечным вітальным флюідам, распусціў сябе ў ім і з тае пары нябачны, але вечна малады лунае над вяршынямі Пірынеяў, і той, хто туды падымецца, прычасціцца яго і на цэлы год будзе выбаўлены ад хвароб і працэсу старэння. Аж да канца XIX стагоддзя некалькі медыцынскіх катэдраў

адстойвалі флюідальную тэорыю Таяда, а шмат якія акультныя таварыствы стасавалі яе тэрапеўтычна. І за нашым часам абাপал Пірынеяў, а менавіта ў Перпіньяне і Фігеросе ёсць таемныя таядаўскія ложы, якія сустракаюцца раз на год дзеля ўшэсця на пік Кунігу.

Там яны разводзяць вялікае вогнішча, нібыта з прычыны сонцавароту альбо ў гонар святому Яну, а насамрэч дзеля таго, каб адслужыць боскія ўшанаванні свайму Майстру Таяд-Эспінасу і яго вялікаму флюіду і дастацца да жыцця вечнага.

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

35

Калі на першы этап падарожжа па Францыі ў Грануя пайшло сем гадоў, дык другі ён адолеў за сем дзён, нават за менш. Ён больш не пазбягаў людных гасцінцаў і гарадоў, нікуды не збочваў. У яго быў пах, былі грошы, ён верыў у сябе, ён спяшаўся.

Ужо пад вечар таго дня, пакінуўшы Манпелье, ён прыйшоў у Гро-дзю-Руа, партовы гарадок на паўднёвы захад ад Эг-Морта, адкуль на грузавым парусніку адплыў у Марсэль. У марсэльскім порце ён адразу пашукаў карабель, які плыў далей уздоўж узбярэжжа, на ўсход. Праз два дні быў ужо ў Тулоне, а яшчэ праз тры дні — у Кане. Рэшту дарогі ён ішоў пеша. Ішоў па сцежцы, якая вяла ўглыбіню краіны, на поўнач, да гор.

Праз дзве гадзіны ён стаяў на версе пласкагор'я, а перад ім на шмат міляў наўсцяж прасціраўся басейн ракі, нешта накшталт велізарнай ландшафтнай місы, берагі якое складаліся з пагоркаў і крутых горных хрыбтоў, а далёкае вусце пакрывалі ўзараныя палаткі, уробленыя, дагледжаныя сады і аліўкавыя гайкі. Нейкая адметна адмысловая, інтымная атмасфера запаўняла гэтую місу. Хоць мора было так блізка, што яго можна было бачыць з вяршынь пагоркаў, у ім не было нічога марскога, нічога саланавата-пячанага, нічога адкрытага — адно ціхая ад'яднанасць, быццам узбярэжжа было за некалькі дзён дарогі. І хоць на поўначы падымаліся вялікія горы, на якіх яшчэ ляжаў і яшчэ доўга ляжацьме снег, тут не адчувалася ніякай дзікасці ці ўбогасці, нікага халоднага ветру. Вясна тут прабілася далей, чым у Манпелье. Мяккае мроіва слалася над палямі, было як шклянны звон. Аبرىкосавыя і апельсінавыя дрэвы стаялі ў квецені, і цёплае паветра было прыдыхманна нарцысамі.

На другім беразе гэтай вялізнай місы, прыкладна праз дзве мілі, ляжаў ці, лепей сказаць, ляпіўся да урвішчаў гор нейкі горад. З адлегласці ён і не рабіў надта раскошнага ўражання. Там не было магутнага, каб над усімі дамамі, сабора, а толькі пупышка званіцы, не было дамінанты — крэпасці-фартэцы, не было нікага асабліва выбітнага будынка. Сцены зусім не здаваліся непрыступнымі, сюд-туд дамы перліся з-за агароджы, як бы каб дастацца на роўную паверхню, і давалі гэтай мяккай акварэлі крыху пашкуматанасці. Здавалася, гэты горад дужа часта бралі захопнікі, потым зноў пакідалі, ён як бы стаміўся сур'ёзна супраціўляцца будучым уварванням — не ад слабасці, а як бы з нядбальства ці, лепей, нават ад адчування сваёй сілы. Ён як бы не хацеў выстаўляцца, што-та я. Ён валодаў вялікай пахучай місай, якая раскашавала каля ягоных ног, і, здавалася, гэтага яму годзе.

Гэты адначасова заняхаены і самаўпэўнены гарадок называўся Грас і вось ужо каторае дзесяцігоддзе лічыўся сталіцай гандлю і вытворчасці духмянасцяў, парфумных тавараў, туалетнага мыла і алеяў. Джузэпэ Бальдзіні заўсёды вымаўляў яго назву з замроеным захапленнем. Ён казаў, што гэты горад — Рым пахошчаў, зямля абяцаная парфумнікаў, і хто не прайшоў тутэйшай школы, той — не парфумнік.

Грануй глядзеў на горад Грас даволі цвярозымі вачыма. Ён не шукаў абяцанага краю парфумы, і сэрца ягонае не застукатала, калі ён угледзеў гняздо, якое прыляпілася да высокіх спадаў гор. Ён прыйшоў, ведаючы, што тут лепш, чым дзе б

70

тое ні было, можна навучыцца тэхнічным спосабам здабывання пахаў. Якраз іх ён і маніўся засвойць, маючы ў тым патрэбу дзеля сваіх мэтаў. Ён дастаў з кішэні флакон са сваёй парфумай, ашчадліва ёю пакарыстаўся і — у дарогу. Праз паўтары гадзіны, падполудзень, ужо быў у Грасе.

Ён перакусіў на пастойным двары ў верхнім горадзе на пляцы Оз-Эр. Пляц па ўсёй даўжыні перасякаў ручай, у якім дубільшчыкі мачылі скуры, каб потым разапнуць іх на прасушку. Смярдзела тут так апраметна, што многія пастойнікі есці не маглі. Але не Грануй. Яму гэты пах быў знаёмы, ён яму толькі дадаваў рызыкі. Ва ўсіх гарадах ён найперш ішоў у кварталы гарбароў. Потым, выходзячы са смуроду і выводваючы іншыя мясціны ў горадзе, ужо не чуўся там чужым.

Цэлы дзень, ад полудня да вечара, ён нышкарыў па горадзе. Горад быў неверагодна брудны, нягледзячы на, а, можа нават, дзякуючы вадзе, якое тут было пропадзь, яна струменілася з тузіна крыніц і фантанаў, булькатала ў недагледжаных ручаях і канавах і падмывала, і заглеывала завулкі. Дамы ў некаторых кварталах так скупіліся, так стаўкліся, што на праходы і лесвічкі заставалася шырыні па тры пяці, і праходжыя, якія прадзіраліся па гэтым балоце, шчыльна ціснуліся адзін да аднаго, калі каму трэба было каго абагнаць або з кім разысціся. І нават на пляцах і на нямногіх шыршых вуліцах карэты ледзве маглі раз'ехацца. І вось жа яно, пры ўсёй гразюцы, пры ўсёй сталочанасці і цеснаце горад распірала прадпрымальнасць рамеснікаў. Робячы абыход, Грануй налічыў не менш за сем мылаварняў, тузін парфумных і пальчатніцкіх майстэрняў, безліч дробных катухоў, дзе рабілі дыстыляты, шмінкі і спецыі і, нарэшце, нешта з сем оптавых лавак, дзе ўжо гэтымі ўсімі пахошчамі гандлявалі.

У кожным разе тут былі гандляры з сапраўднымі буйнымі канторамі парфумных вырабаў. Па дамах не заўсёды можна было пазнаць. Бо фасады глядзеліся па-буржуазнаму някідка. Затое, што ляжала за фасадамі — на складах, у кладоўках і ў велізарных сутарэннях — барылы з алеем, штабелі духмянага лавандавага мыла, балоны з кветкавымі эсэнцыямі, віны, настоі, рулоны пахучых скур, мяхі, і куфры, і набатаваныя спецыямі скрынкі... — Грануй улоўліваў іх пахі ва ўсіх дэталях праз самыя тоўстыя сцены — было багацце, якога і князі не мелі. А калі ён унюхваўся мацней, праз праязныя гандлёвыя і складскія памяшканні, ён з вуліцы пазнаваў, што за гэтымі нехлямяжымі буржуазнымі дамамі стаялі будынкi самага раскошнага кшталту. Вакол маленькіх, але чароўных садкоў, дзе раслі алеандры і пальмы і дзе плескаталі фантаны сярод клумбаў, мясціліся збудаваныя „спакоем”, расхінутыя на паўднёвую палавіну жылыя прыбудовы сядзібаў: залітыя сонцам, абабітыя шаўковымі шпалерамі спальні ў верхніх пакоях, раскошныя гасцёўні з панэлямі з экзатычнай драўніны ў ніжнім паверсе і сталовыя, часам прыбудаваныя ў форме тэрасаў, якія выходзяць у сад; тут і сапраўды, як казаў Бальдзіні, елі з парцалінавых талерак залатымі відэльцамі, і нажамі, і лыжкамі. Панства, якое жыло за гэтымі сціплымі кулісамі, пахла золатам і ўладаю, цяжкім надзейным багаццем, і яно пахла ўсім гэтым мацней, чым усё, што толькі нюхаў Грануй за час сваёй вандроўкі па правінцыі.

Перад адным такім закамфляваным палацца ён прастаяў даволі доўга. Дом стаяў на пачатку вуліцы Друат — галоўнай вуліцы, якая перасякала горад па ўсёй яго даўжыні з захаду на ўсход. З выгляду ў ім не было нічога адметнага, хіба што з фасаду ён здаваўся шырэйшым і саліднейшым за суседнія будынкi, але зусім не імпазантнейшым. Перад брамаю стаяў воз, з яго выгружалі бочкі, скочвалі іх па шырокай дошцы. Другі воз ужо стаяў на чарзе. Нейкі чалавек з паперамі ўвайшоў у кантору, потым выйшаў з другім чалавекам, і абодва зніклі ў браме. Грануй стаяў на другім баку вуліцы і сачыў за гэтай мітуснёй. Тое, што там адбывалася, яго не цікавіла. І ўсё-такі ён не сыходзіў. Нешта трымала яго на месцы.

Ён заплюшчыў вочы і засяродзіўся на пахах, якія ішлі ад будынка. Тут былі пахі бочак воцату і віна, сотні цяжкіх пахаў складу, потым пахі багацця, якія пранікалі сюды праз сцены, як залаты пот, і, нарэшце, пахі саду, мабыць, спатойбоч дома.

Было нялёгка ўлавіць гэтыя далікатныя пахі саду, бо яны толькі тонкімі смужкамі сцякалі з даху ўніз на вуліцу. Грануй унюхаў магнолію, гіяцынты, шаўкоўніцу і рададэндран... — але, здавалася, там было яшчэ нешта, нейкая забойча цудоўная духмянасць. Ён ніколі ў жыцці — ды не, усяго толькі адзін раз у жыцці чуў нюхам такі вытанчаны водар. Яго павабіла наблізіцца.

Ён падумаў, ці нельга паспрабаваць перабрацца ў сядзібу проста праз арку брамы. Але там столькі людзей займалася разгрузкай і праверкай бочак, што ён напэўна прыцягнуў бы да сябе ўвагу. Ён рашыў вярнуцца назад на вуліцы, каб знайсці завулак ці праход да гэтага дома папярок галоўнай вуліцы. Праз некалькі метраў ён спыніўся каля гарадскога брамы на пачатку вуліцы Друат. Ён прайшоў яе, забраў крута ўлева і ўздоўж гарадскога мура пачаў спускацца ўніз. Яшчэ крыху — і ён пачуў пах саду, спачатку слабенькі, змяшаны з паветрам палёў, потым усё мацнейшы. Нарэшце ён зразумеў: сад каля гарадскога мура быў зусім блізка, проста перад ім. Крышку адступіўшы назад, ён мог бачыць верхняе голле дрэў за мурам.

Ён зноў заплюшчыў вочы. На яго абваліліся пахі гэтага саду, пракрэсленыя выразна і ясна, як каляровыя стужкі вясёлкі. І той каштоўны, той, да якога яго надзіла, быў сярод іх. Грануй адчуў гарач шчасця і схаладнеў ад жаху. Кроў лінула яму ў галаву, як злоўленаму махляру, і адхлынула ўсярэдзіну цела і зноў паднялася і зноў адхлынула, і ён не мог нічога з гэтым зрабіць. Надта раптоўная была атака паху. На імгненне — на імгненне ўдыху, на цэлую вечнасць — яму здалася, што час падвоіўся або, наадварот, знік, бо ён перастаў разумець, ці цяпер — гэта цяпер і ці тут — гэта тут, або, можа, цяпер — было тады, а тут — было там, на вуліцы Марэ, у Парыжы, у верасні 1753 года: водар з саду быў водарам рыжай дзяўчыны, якую ён тады забіў. Тое, што ён спачатку знайшоў у свеце гэты водар, напоўніла яго вочы слязьмі радаснага шчасця, — а тое, што гэтага магло і не быць, напалохала да смерці.

Яму круцілася ў галаве, яго крыху вадзіла, і яму давялося абаперціся на сцяну і павольна апусціцца ў роў. Там, збіраючы ў сабе сілу і таймуючы свой дух, ён пачаў удыхаць фатальны водар кароткімі, менш рызыкаўнымі зацяжкамі. І выявіў, што пах за сцяной, хоць і неверагодна падобны на пах рыжай дзяўчыны, але не зусім такі самы. Зразумела, ён таксама ішоў ад рыжай дзяўчыны, у тым не было сумнення. Уяўленнем свайго нюху Грануй бачыў гэтую дзяўчыну перад сабою, як на карціне. Яна не сядзела спакойна, а бегала, падскоквала, ёй было горача, потым яна зноў астывала, яна яўна гуляла ў нейкую гульню, падчас якога трэба было жвава рухацца і заміраць на месцы — з нейкім іншым чалавекам, чый пах, зрэшты, зусім не меў значэння. У яе была сляпуча белая скура. У яе былі зялёныя вочы. У яе былі канапацінкі на твары, на шыі і на грудзях... ну на... — Грануй на момант задыхнуўся, потым энергічнай шыггнуў носам і паспрабаваў адціснуць успаміны пра пах дзяўчыны з вуліцы Марэ — ну, праўда, у тутэйшай дзяўчыны наогул яшчэ не было грудзей у поўным сэнсе слова! Яны ў яе яшчэ толькі-толькі пазначаліся. Яны ў яе былі бясконца далікатныя і ледзь-ледзь духмяныя, абсыпаныя канапацінкамі, магчыма, усяго некалькі дзён, магчыма, усяго некалькі гадзін... толькі-толькі на пачатку набухання грудочки. Адным словам, гэтая дзяўчына была яшчэ дзіця. Але якое дзіця!

У Грануя выступіў пот на лобе. Ён ведаў, што дзеці пахнуць не вельмі моцна — гэтак як зялёныя, яшчэ не прапокнутыя бутоны кветак. Але гэтая кветка, гэты яшчэ амаль закрыты бутон за сцяной, яшчэ нікім апроч Грануя не заўважаны, яшчэ толькі выпускаў першыя пахучыя стрэлачкі пясцікаў, ужо цяпер духмяніўся так нябесна, што валасы ўставалі. А калі распусціцца ва ўсёй сваёй раскошы, яна будзе разліваць такія пахошчы, якіх яшчэ ніколі свет не нюхаў. Яна ўжо цяпер пахне лепей, падумаў Грануй, чым колішняя дзяўчына з вуліцы Марэ, не так, бадай, моцна, не так раскошна, а танчэй, шматгранней і разам з тым больш натуральна. А за два-тры гады гэты пах выспеліцца і набудзе такую ўладу, што ніводзін чалавек — хай мужчына, хай жанчына — не здолее не падупасці ёй. І людзі будуць упакораныя,

урахманеныя, утаймаваныя, абяззброеныя, бездапаможныя перад чароўнасцю гэтай дзяўчыны, і яны не будуць ведаць — чаму. І таму, што яны дурныя і могуць карыстаць свае насы толькі на чыханне і думаюць, што могуць спазнаваць усё дарэшты вачамі, яны скажуць, што захопленыя характвом, і грацыяй, і абаяльнасцю гэтай дзяўчыны. У сваёй абмежаванасці яны ўславяць яе самыя пасрэдныя рысы — статную постаць, бездакорны авал твару. У яе вочы, скажуць, як смарагды, а зубы, скажуць, — як жамчужыны, а скура, скажуць, — гладкая, як слановая косць, якіх толькі няма ідыёцкіх параўнанняў. І яны абвесцяць яе Язменавай Каралевай, і ёлупмастак намалюе яе партрэт, і ўсе скажуць, што яна — самая прыгожая жанчына ў Францыі. І зелепаны будуць трынькаць на мандалінах і праседжваць ночы пад яе акном... тоўстыя багатыя мужчыны будуць поўзаць на каленях, просячы ў бацькі рукі ягонаў дачкі... а жанчыны любога ўзросту, убачыўшы яе, будуць уздыхаць і мроіць хоць адзін дзень пабыць такой панаднай, як яна. І ўсе яны не даведаюцца, што насамрэч яны зачараваныя не яе знешнасцю, не нейкай там беспыхібнай прыгажосцю, а толькі адзіна яе непараўнальнай, царскай духмянасцю! Толькі ён будзе ведаць гэта, ён, Грануй, ён адзін. А ён і цяпер ужо ведаў гэта.

Ах! Ён хацеў завалодаць гэтым пахам! Завалодаць не так неразважліва, як тады, на вуліцы Марэ. Пах той дзяўчыны ён проста вышій, пераліў у сябе і тым самым разбурыў. Не, водар дзяўчыны за сцяной ён хацеў прысвоіць па-сапраўднаму: зняць з яе, як скуру, і зрабіць сваёй уласнасцю. Як гэта зрабіць, ён не ведаў. Але ў яго было два гады запасу, каб навучыцца. У сутнасці, гэта не павінна было быць цяжэй, чым абабраць рэдкую кветку, зняць з яе пах. Ён устаў. Амаль багавейна, нібы пакідаючы святую, якая спала, ён пайшоў, прыгорблены, ацішэлы, каб ніхто яго не згледзеў, каб ніхто яго не пачуў, ніхто не здагадаўся пра яго каштоўную знаходку. Так ён забег уздоўж гарадскога мура ў другі канец горада, дзе духмяны пах дзяўчыны нарэшце згубіўся. Яго ўпусцілі назад праз браму Фенэан. Ён спыніўся ў цяні дамоў. Смярдзючы пах завулкаў даваў яму пэўнасці і дапамог ацугляць шалы. Праз паўгадзіны ён ужо быў спакойны. Па-першае, думаў, ён больш не падыдзе да саду за мурам. Не след рабіць гэтага. Гэта занадта вярэдзіць яго. Кветка распущіцца там і без яго, а ўжо як яна будзе распускацца, яму і так вядома. Ён не дасць сабе раней часу ўпівацца. Ён павінен дапасці да працы. Ён павінен пашырыць свае веды і ўдасканаліць сваю рамесніцкую ўмеласць, каб быць у спраўнай форме, калі настане жніва. У яго было яшчэ два гады запасу.

36

Непадалёк ад заставы Фенэан, на вуліцы дэ ляЛуў, Грануй знайшоў маленькае парфумнае атэлье і спытаўся, ці няма яму працы.

Гаспадар, майстар парфумніцтва Анарэ Арнульфі яшчэ летась узімку памёр, і ягоная ўдава, увішняя чарнавалосая кабеціна гадоў пад трыццаць, вяла інтэрас адна з дапамогаю чалядніка.

Мадам Арнульфі доўга скардзілася на цяжкія часіны і сваё гаротнае матэрыяльнае становішча, але потым заявіла, што хоць яна і не можа дазволіць сабе наняць другога чалядніка, але мае ў ім вялікую патрэбу, бо на яе навалілася гара працы; апрача таго яна ніяк не можа пусціць другога чалядніка да сябе ў дом, але ж, з іншага боку, у яе ёсць невялікі хляўчук у аліўкавым садзе за францысканскім кляштарам — усяго дзесяць хвілін хадзі адгэтуль, дзе непераборлівы малады чалавек мог бы, калі спатрэбіцца, начаваць; вядома, казалі мадам, яна сумленна гаспадыня і гатовая несці адказнасць за цялеснае здароўе сваіх чаляднікаў, але, з іншага боку, яна не можа забяспечыць ім два разы на дзень гарачы стол; адным словам, мадам Арнульфі — і гэта Грануй адразу скеміў — была жанчына надзейная, мысліла здарова і дзельна. І як што яго самога грошы не цікавілі і ён задаволіўся двума франкамі на тыдзень і іншымі жабрацкімі выгодамі, яны хутка памеркаваліся. Паклікалі першага чалядніка, камлюкаватага дзецюка Друо, і

Грануй адразу здагадаўся, што мадам прывыкла дзяліць з ім пасцель і без яго не прымае дзелавых рашэнняў. Той стаў перад Грануем (ён глядзеўся проста да смеху малюпасенькім каля гэтага гуна), расставіўшы ногі і распырскваючы вакол сябе пах спермы, акінуў яго прыдзірлівым позіркам, быццам хацеў такім спосабам выявіць нейкія цёмныя намыслы альбо магчымага суперніка, нарэшце, паблажліва выкаліўся і кіўком даў згоду.

Такім чынам, усё было ўладжана. Грануй атрымаў поціск рукі, халодную вячэру, радно і ключ да халабуды — гэта быў хляўчук без вокан, — дзе прыемна пахла авечымі бобахамі і сенам і дзе ён згоршага-злепшага ўладкаваўся. На другі дзень прыступіў да працы ў мадам Арнульфi.

Стаяла нарцысавая пара. Мадам Арнульфi разводзіла кветкі на сваіх маленькіх дзялянках у горадзе альбо купляла іх у сялян, з якімі шалёна тузалася за кожны кошык. Кветкі дастаўлялі ў атэлье рана раніцай, іх высыпалі з кашоў дзясяткамі тысяч, згралі ў велізарныя, але лёгкія, як парушынкi, духмяныя купы. Тым часам Друо распускаў у вялікім катле свіное і валовінае сала; у гэтае падобнае на смятану варыва, якое Грануй павінен быў увесь час памешваць доўгім, як памяло, шпаталем, Друо шуфляваў свежыя кветкі. Як да смерці напалоханыя вочы, яны нейкае імгненне ляжалі на паверхні і адразу бляклі, калі іх падхопіваў шпаталь і ўмінаў у гарачы тлушч. І амаль у тую ж самую хвіліну яны ўжо размякалі і вялі, і, відавочна, смерць іх заставала так неспадзявана, што ім не заставалася іншага выбару, як перадаць свой апошні пахучы ўздых якраз той самай стыхіі, у якой яны каналі, бо — Грануй зразумеў гэта і аж падскочыў ад радасці, — чым больш кветак ён перамешваў у сваім катле, тым мацней пахнуў тлушч. І гэта ж не мёртвыя кветкі заходзіліся пахам у тлушчы, не, гэта быў сам тлушч, які прысвоіў сабе водар кветак.

Тым часам варыва загусала, і яны баржджэй-баржджэй вылівалі яго на вялізнае рэшата, каб вызваліць ад вільготных трупай і падрыхтаваць пад свежыя кветкі. Так яны засыпалі, мяшалі і фільтравалі цалюткі божы дзень без перапынку, бо працэс не дапускаў запавольвання, так што да вечара ўся грудка кветак прапускалася праз кацёл з тлушчам. Адыходы — каб нішто не прападала — залівалі варам і да апошняй кроплі выціскалі на шпіндальным прэсе, што да таго ж давала яшчэ алей з далікатным пахам. На аснове водару, душа цэлага мора кветак, застаючыся ў катле, замкнутая ў шэра-белым тлушчы, цяпер павольна застывала.

На другі дзень мацарацыя, як называлася гэтая працэдура, працягвалася, кацёл зноў падагравалі, тлушч распускалі і закладвалі новымі кветкамі. Так яно ішло некалькі дзён з раніцы да вечара. Праца была не дай бог якая. У Грануя свінцом налівалія рукі, на далонях выхапіліся пухіры, і балела спіна. Увечары, ногі не трымалі, ён ледзве дабіраўся да свайго хлява. Друо быў, мабыць, разы ў тры дужэйшы за яго, але каб хоць раз падмяніў яго на размесе, а толькі падкідваў у кацёл лёгкіх, як пух, кветак, сачыў за агнём і пры кожным зручным выпадку, спасылаючыся на гарачыню, выходзіў прамачыць горла. Але Грануй не наракаў. Ён маўкліва з раніцы да вечара перамешваў кветкі ў тлушчы і амаль не адчуваў ніякай натугі, бо не пераставаў захапляцца працэсам, які адбываўся ў яго на вачах і пад яго носам: імгненным вянем кветак і паглыннаннем іх паху.

Праз нейкі час Друо рашаў, што тлушч дастаткова насыціўся і не можа больш абсарбаваць пах. Ён тушыў агонь, апошні раз падзіў ацяжэлае варыва і напаўняў ім каменны тыгель, дзе яно адразу застывала ў выдатную пахучую памаду.

Гэта была гадзіна мадам Арнульфi, якая прыходзіла праверыць працу, надпісаць каштоўны прадукт і дакладна занесці ў свае кнігі яго якасць і колькасць. Яна асабіста перакрывала тыгель, запячатвала і выносіла ў халодныя глыбіні падвала, потым надзявала чорную сукенку і ўдоўскі шаль і абыходзіла купцоў і парфумныя фірмы горада. Націскаючы на мілажальнасць, яна апісвала гэтым нэгацыянтам сваё становішча адзінокай жанчыны, выслухвала прапановы, супастаўляла цэны, уздыхала і, нарэшце, прадавала альбо не прадавала свой тавар. Парфумная памада доўга залежваецца ў холадзе. І калі цяпер цэны не тое каб, хто ведае, магчыма,

зімою ці навесну яны падскочаць. І трэба падумаць, а ці ж варта збываць свой тавар гэтым тарбахватам амаль за так альбо, як гэта робяць іншыя дробныя вытворцы, адпраўляць груз памады караблём у Геную альбо, напрыклад, можа, яно такі лепш узяць удзел у восеньскім кірмашы ў Бокеры — рызыкаўныя заскокі, вядома, але ў разе поспеху шалёна прыбытковыя. Мадам най-най-най узважвала гэтыя розныя магчымасці, прыкідвала так і гэтак, часам спалучала адну з адной альбо праварочвала іх усе, частку сваіх скарбаў прадавала, другую прыхоўвала, а трэцяй гандлявала на сваю рызыку. І калі пасля пэўных распытаў і вывіжовак у яе складвалася ўражанне, што рынак перанабатаваны памадамі і незабаўным часам попыт на яе тавар не вырасце, яна, у сваім удоўскім шалі ды не ў жалі спяшалася дамоў і загадвала Друо перарабіць усю партыю ў essence absolute.

І тады памалу зноў выносілі з сутарэння, асцярожненечка падагравалі ў накрытых горшчыках, дадавалі чыстага віннага спірту і прыладжанай усярэдзіну мяшалкай, якою шураваў Грануй, грунтоўна перамешвалі і вымывалі. Вярнуўшыся ў склеп, гэтая сумесь хутка халадзела, спірт аддзяляўся ад застылага тлушчу памады, і яго можна было пераліць у бутлю. Цяпер гэта ўжо было нешта накшталт духоў, але страшэнна высокай інтэнсіўнасці, тым часам як пазасталая памада траціла большую частку свайго водару. Такім чынам водар кветак яшчэ раз пераходзіў у іншую субстанцыю. Але на гэтам аперацыя не канчалася. Пасля грунтоўнай фільтрацыі праз марлю, на якой асядалі самыя найдрабніоткія тлушчынкі, Друо заліваў пахучы спірт у маленькі перагонны куб і павольна дыстыляваў яго на самым слабым агні. Пасля выпарэння спірту ў ёмістасці заставалася маленькае каліўца бледна-афарбаванай вадкасці, добра вядомай Граную; аднак у такой колькасці і чысціні ён не нюхаў яе ні ў Бальдзіні, ні, скажам, у Рунэля: гэта быў суцэльны, самы чысты, празрысты і бліскучы алей з кветак, голая пахучасць, тысячакроць сканцэнтраваная ў лужынцы essence absolute. Гэтая эсэнцыя ўжо не мела прыемнага паху. Яна пахла амаль з балючай інтэнсіўнасцю, востра і едка. І ўсё ж было б даволі адной яе кроплі, разведзенай у літры алкаголю, каб зноў уваскрэсіць нюхам цэлае поле кветак.

Вядома, прадукту было вельмі мала. Вадкасці з дыстылятара хапала роўна на тры маленькія флаконы. Усяго толькі тры флаконы паху заставалася ад сотняў тысяч кветак. Але яны каштавалі як на цэлы маёнтак нават тут у Грасе. І ў колькі ж разоў яшчэ даражэй, калі іх адпраўлялі ў Ліён, у Гранобль, у Геную ці ў Марсэль! І калі мадам Арнульфі глядзела на гэтыя флакончыкі, вочы яе замглыліся прыгожай павалокай, яна лашчыла іх позіркамі і, беручы іх у рукі і закаркоўваючы спраўна прыцёртым гранёным шкляным каранцом, займала дыханне, каб не прапала ні кропелькі каштоўнага змесціва. І каб пасля закаркоўкі не вымкнулася, не выпарылася ніводная атамулька, яна запячатвала коркі тлустым воскам і загортвала ў рыбны пузыр, які моцна перавязвала на гарлячку флакона. Потым ставіла флаконы ў скрыначкі з пракладкай, выносіла ў склеп і замыкала на ключ і засаўку.

37

У красавіку яны мацаравалі чаромху і апельсінавы цвет, у маі — мора ружаў, духмянасць якіх на цэлы месяц завалакла горад нябачным салодкім, як крэм, туманам. Грануй працаваў як конь. Сціпла, амаль з рабскай гатовасцю ён выконваў усе падсобныя аперацыі, якія даручаў яму Друо. Але пакуль ён, здавалася б, тупа размешваў і зграбаў кветкі, мыў бутэлькі, падмятаў майстэрню ці насіў дровы, ад ягонай увагі не ўтоілася ніводная істотная дэталю рамяства, ніводзін метамарфоз пахаў. Спраўней, чым калі-небудзь мог зрабіць гэта Друо, дзякуючы свайму носу, Грануй вёў і ахоўваў рух пахаў ад пялёсткаў праз тлушч і спірт у каштоўныя маленькія флаконы. Ён нашмат раней, чым заўважаў Друо, адчуваў, калі тлушч пачынаў перагравацца, адчуваў, калі маса кветак выдыхалася, калі варыва насычалася пахам, ён адчуваў, што адбывалася ў змяшальніках і ў які дакладна момант працэс дыстыляцыі павінен быў спыніцца. І кожнага разу даваў гэта

зразумець, ясна, як бы ненарочна, не здымаючы маскі дагодлівасці. Яму падалося, казаў ён, што цяпер вось тлушч, мусіць, стаў занадта гарачы; ён амаль упэўнены, што пара быццам бы зліваць у сіты; у яго такое адчуванне, нібыта спірт у перагонным кубе вось-вось пачне выпарвацца... Друо хоць і не быў сямілобы, але і поўным ёлупам таксама не быў і з часам спетрыў, што прымаў самыя лепшыя рашэнні якраз тады, калі рабіў альбо загадваў зрабіць так, як „здавалася” Граную, у якога „было такое адчуванне”. І як што Грануй ніколі не строіў з сябе важніка і не задаваўся тым, што ў яго „было такое адчуванне”, і ніколі — тым болей пры мадам Арнульфi! — нават жартам не ставіў пад сумненне аўтарытэт Друо і прывілеяванасць яго становішча, Друо не бачыў прычыны, чаму б яму не следаваць парадам Грануя; больш таго: з часам ён ужо адкрыта пачаў перакладаць на яго прыняцце рашэнняў.

Усё часцей здаралася так, што Грануй не толькі мяшаў у катле, але яшчэ і закладваў масу, паліў у печы і працэджаў памаду, а Друо тым часам выпраўляўся прапусціць шклянку віна ў „Чатыры Дафіны” або падымаўся наверх да мадам паглядзець, што там і як. Ён ведаў, што на Грануя можна было пакласціся. А Грануй хоць і выконваў дваіную працу, цешыўся з адзіноты, удасканальваўся ў новым мастацтве і пры выпадку крыху эксперыментавалі. І са зладзюжнай радасцю ён выявіў, што зробленая ім памада непараўнана танчэйшая, а яго essence absolute на парадак вышэй, чым прыгатаваная разам з Друо.

У канцы чэрвеня пачаўся час язмену, у жніўні — начных гіяцынтаў. Абедзве расліны мелі такі далікатны і крохкі, высакародны пах, што трэба было не толькі зрываць іх кветкі да ўзыходу сонца, але і апрацоўваць іх адмыслова, вельмі асцярожна. Цяпло памяншала іх водар, раптоўнае апусканне ў гарачы мацарацыйны тлушч цалкам разбурыла б яго. Гэтыя самыя высакародныя кветкі не даваліся, каб ім так проста вырывалі душу, і яе даводзілася вынаджваць хітрасцю. У асобным памяшканні іх рассыпалі на змазаныя тлушчам гладкія дошкі альбо не спрасоўваючы загортвалі ў прамасленыя палотны, дзе іх павольна ўсыплялі да смерці. Толькі праз тры-чатыры дні яны вялі, выдыхаючы свой водар на суседні тлушч ці алей. Потым іх асцярожненька выбіралі і рассыпалі свежыя кветкі. Працэс паўтараўся дзесяць — дваццаць разоў, і да таго часу, калі памада насычалася і можна было выціскаць з палатна пахучы алей, наставаў верасень. Тут здабытку было яшчэ меней, чым пры мацарацый. Аднак якасць атрыманай халодным анфлеражам язменавай пасты або прыгатаванага па старадаўнім рацэпце туберозавага мыла па сваёй адмысловасці і адпаведнасці арыгіналу была вышэйшая, чым у любога іншага прадукту парфумнага мастацтва. Здавалася, што на тлустых пласцінах, як у люстры, быў адбіты салодкастойкі эратычны пах язмену і адбіваўся вельмі нават натуральна — cum grano salis* вядома. Бо Грануеў нюх яшчэ адрозніваў пах кветак і іх кансэрваваны водар: быццам тонкае покрыва ляжаў на ім пах тлушчу (колькі хочаце чысты), згладжваючы араматычны вобраз арыгіналу, яго пранозліваць, можа, нават наогул робячы яго прыгажосць прымальнай звычайным людзям... У кожным разе, халодны анфлераж быў самы мудрагелісты і дзейсны сродак улоўлівання пяшчотных пахаў. Лепшага не было. І хоць нават гэты метад не мог цалкам падмануць нос Грануя, ён ведаў, што каб абдурыць свет ёлупаў без нюху, яго тысяча разоў досыць.

Вельмі хутка ён пераўзышоў свайго настаўніка Друо як у мацараванні, так і ў майстэрстве халоднай араматызацыі і даў яму гэта адчуць правераным дагодліва-тактычным чынам. Друо ахвотна даручаў яму выйсці ў горад, на бойню, купляць там самыя патрэбныя тлушчы, ачышчаць іх, распускаць, фільтраваць і вызначаць прапорцыі сумесяў. Сам Друо заўсёды баяўся гэтай працы і выконваў яе з вялікай намогай, бо нячысты, прагорклы, або занадта пратхнёны свінінай, валовінай або баранінай тлушч мог разбурыць каштоўную памаду. Ён перадаверыў Граную вызначаць прамежкі паміж прасаленымі пласцінамі ў памяшканні араматызавання, час замены кветак, ступень насычэння памады, неўзабаве ён перадаверыў яму ўсе

*З драбочкам солі (лац.).

самыя рызыкаўныя рашэнні, якія ён, Друо, гэтак сама, як колісь Бальдзіні, мог прымаць толькі наўздагад, па вывучаных правілах, а Грануй — з веданнем справы, чым ён быў абавязаны свайму носу, пра што Друо, вядома, нават не здагадваўся.

„У яго лёгкая рука, — казаў Друо. — Ён нутробаю адчувае, што да чаго”. А часам ён думаў: „Ды ён проста намнога здольнейшы за мяне, з яго выйдзе парфумец у сто разоў лепшы за мяне”. І пры гэтым ён лічыў яго прапашчым галганам, бо Грануй, на яго думку, не выдабываў аніякага прафіту са свайго таленту, а ён, Друо, з меншымі здольнасцямі тым часам ужо паспеў зрабіцца майстрам. А Грануй уцвердзіў яго ў гэтым перакананні, старанна прыкідваўся дурнем, не паказваў аніякусенькіх знакаў любові да славы, рабіў выгляд, што не здагадваецца пра сваю геніяльнасць і выконвае ўсё толькі па загадзе шматспрактыкаванага і вопытнага Друо, без якога ён, Грануй, нішто.

Потым прыйшлі восень і зіма. У майстэрні паспакайнала. Кветкавыя пахі, замкнутыя ў тыглі і флаконы, адлежаліся ў падвале. Час ад часу мадам загадвала праверыць тую ці іншую памаду альбо дыстыляваць мех-другі сухіх траваў, а ўвогуле працы было не тое каб залішне. Паступалі яшчэ алівы, тыдзень у тыдзень, поўнымі кашамі (з іх чавілі дзявочы алеец, а рэшту здавалі на млячарню) і віно, частку якога Грануй пераганяў у ачышчаны спірт.

Друо ўсё радзей заглядваў у майстэрню. Ён спраўляў свае абавязкі ў пасцелі мадам, а калі і аказваўся, прасмердлы потам і спермай, дык толькі дзеля таго, каб знікнуць у „Чатырох Дафінах”. Мадам таксама рэдка спускалася ўніз. Яна займалася сваімі маёмаснымі справамі і пераробкай гардэроба пад той момант, калі закончыцца год жалобы. Часта Грануй цэлымі днямі не бачыў нікога акрамя служанкі, якая прыносіла яму кулеш папалуднаваць, а на вячэру — хлеб і масліны. Ён амаль не выбіраўся ў горад. У карпаратыўным жыцці, а менавіта ў зборнях чаляднікаў і шэсцях ён удзельнічаў роўна настолькі, каб не кідалася ў вочы ні яго адсутнасць, ані яго прысутнасць. Ні дружбакоў, ні знаёмых ён не заводзіў, але раўніва сачыў, каб яго не палічылі ні набрыдам, ні адвальнем. Ат, хай сабе чаляднікі лічаць, што кампанія з ім прэсная і нудная. Ён быў майстар у майстэрстве разводзіць нуд і выдаваць сябе за неабструганага галгана — зразумела, не перабіраючы аж настолькі, каб з яго можна было зласліва кпіць або рабіць з яго ахвяру грубых цэхавых жартаў. Яму ўдалося паказаць сябе абсалютна нецікавым. На яго махнулі рукой. А яму больш нічога і не трэба было.

38

Свой час ён праводзіў у майстэрні. Друо ён патлумачыў гэта тым, што нібыта прыдумвае новы рэцэпт адэкалону. А насамрэч ён эксперыментываў зусім з іншымі пахамі. Ягоная парфума, якую ён зрабіў у Манпелье, хоць і карыстаўся ёю вельмі ашчадна, ужо скончылася. Ён прыдумаў новую. Але гэтым разам не задаволюўся толькі імітацыяй на скорую руку з матэрыялаў асноўнага чалавечага паху, якія падварнуліся выпадкова пад руку, а ўклаў усю сваю фанабэрыю ў стварэнне асабістага водару і нават мноства асабістых пахаў.

Спачатку ён зрабіў сабе пах непрыкметнасці, мышына-шэрую будную вопратку, у якой кіславата-сырны чалавечы пах хоць і быў, але толькі злёгка прабіваўся быццам праз тоўсты пласт шарсцяной вопраткі, нацягнутаю на сухую старэчую скуру. З такім пахам яму было зручна быць сярод людзей. Духі былі дастаткова моцныя, каб на нюх абгрунтаваць існаванне нейкай асобы, і адначасова настолькі сціплыя, што ніхто іх не заўважаў. З іх дапамогаю Грануй нюхальна як бы не прысутнічаў і ўсё-такі самым сціплым чынам заўсёды апраўдваў сваю наяўнасць. Гэта было яму вельмі дарэчы як у доме мадам Арнульфі, так і ў час яго выпадковых вылазак у горад.

Праўда, пры некаторых акалічнасцях гэты сціплы пах быў перашкодаю. Калі яму па заданні Друо даводзілася рабіць пакупкі або калі ён хацеў у якога-небудзь гандляра купіць крыху цыбетыну або некалькі зярнятак мускусу, магло здарыцца

так, што пры ягонай абсалютнай непрыкметнасці яго або зусім не заўважалі і не абслугоўвалі, або хоць і заўважалі, але давалі не тое, або забываліся абслужыць. На такія выпадкі ён стварыў сабе больш пародзістыя, крыху патлівыя духі з некаторымі нюхальнымі вугламі і кантамі, якія надавалі яму больш грубую знешнасць і прымушалі людзей думаць, што яму спех, што яму мусова кудысьці трэба. Апрача таго, з дапамогаю імітацыі уласцівай Друо *aura seminalis*, якую ён здолеў узнавіць араматызаваннем пратлушчанай палатнянай хусцінкі пастай з свежых качыных яец і падпражанай пшанічнай мукі, ён дабіваўся добрых вынікаў, калі трэба было ў пэўнай меры прыцягнуць да сябе ўвагу.

Наступнымі духамі з ягонага арсеналу быў пах, які абуджаў спагаду, спачуванне, ён акурат уздзейнічаў на жанчын сярэдняга і сталага веку. Гэта быў пах вадкага малака і чыстага мяккага дрэва. У ім Грануй — нават калі ён уваходзіў няголены, з кіслым тварам, не здымаў плашча — рабіў уражанне беднага бледнага хлапца ў падранай куртачцы, якому трэба было дапамагчы. Рыначныя гандляркі, пачуўшы гэты пах, совалі яму арэхі і сушоныя грушы — такім галодным і бездапаможным ён ім здаваўся. А мяснікова жонка, вядомая сваёй няўмольнасцю і скупасцю, дазволіла яму выбраць і ўзяць задарам старыя смярдзючыя рэшткі мяса і касцей, бо ягоны пах нявіннасці расчуліў яе мацярынскае сэрца. З гэтых рэштак ён, у сваю чаргу, прамой прапіткай алкаголем выдабыў галоўныя кампаненты паху, якім карыстаўся, калі мусова хацеў застацца сам-насам. Гэты пах ствараў вакол яго атмасферу ціхай агіды, павеў гнілі, якім патыхае раніцаю са старых недагледжаных ратоў. Эфект быў такі моцны, што не вельмі грэблівы Друо міжволі адварочваўся і выходзіў на свежае паветра, нават не разумеючы, што насамрэч вытурыла яго з дому. А некалькі кропель гэтага рэпеленту, пралітых на парог хаціны, бывала дастаткова, каб трымаць на адлегласці любога няпрошанага гасця, хай то чалавек, хай звер.

Цяпер, пад абаронаю розных пахаў, якія ён у залежнасці ад знешніх абставінаў мяняў, як адзенне, і якія дазвалялі яму не выдзяляцца ў свеце людзей і ўтойваць сваю сутнасць, Грануй аддаўся свайму сапраўднаму захапленню — самаму вытанчанаму паляванню на пахі. І як што перад ім была вялікая мэта, а наперадзе было яшчэ больш году часу, ён не толькі з ліхаманкавай рупнасцю, але і нязвычайна планамерна і сістэматычна пачаў мянціць зброю, выпрацоўваць самыя вытанчаныя прыёмы, упарта даводзіць да дасканаласці метады. Ён пачаў з таго, на чым спыніўся ў Бальдзіні, — з выдабывання водару з нежывых прадметаў: з каменя, металу, дрэва, солі, вады, паветра...

Тое, што тады ад ужывання грубага метаду дыстыляцыі закончылася поўнай няўдачай, цяпер удалося дзякуючы абсарбіяльнай сіле тлушчу. Яму спадабаўся халодны зацвілы пах латуннай засаўкі да дзвярэй, і ён на некалькі дзён абмазаў яе валовым салам. І трэба ж — пасля таго як ён сашкроб сала і праверыў вынік, яно хоць і слаба, але ўсё-такі адназначна пахла менавіта латуном. І нават пасля адмывання алкаголем пах яшчэ заставаўся, бясконца слабы, далёкі, прыценыны выпарэннем віннага спірту і даступны, мабыць, ва ўсім свеце толькі тонкаму нюху Грануя, але ўсё-такі ён быў, і гэта азначала, што хоць бы ў прынцепе ён быў яму да паслуг: у яго было дзесяць тысяч засавак, якія ён мог бы тысячу дзён падрада абмазваць салам, ён змог бы атрымаць малюпасенькую кропельку *essence absolue*, паху такой сілы, што ў любога і кожнага ўзнікла б ілюзія, што ў яго проста пад носам — латунны арыгінал засаўкі.

Тое ж самае ўдалося яму з водарам порыстага вапняку, кавалак якога ён знайшоў на аліўкавай плантацыі перад хацінкай. Ён яго мацараваў і атрымаў маленькі шарык каменнай памады, невымоўны пах якое захапляў яго неапісальна. Ён скамбінаваў яго з іншымі пахамі, здабытымі з усіх магчымых прадметаў, падабраных вакол ягонага хляўчука, і спакваля змайстраваў мініятурную мадэль аліўкавай плантацыі за францысканскім кляштарам, якую, замкнуўшы ў малюпасенькім флакончыку, мог насіць пры сабе і, калі захочацца, ажыўляць з мёртвых. Вядома, віртуозныя кунштукі, цудоўныя забаўкі, якія ён рабіў з пахамі, цешылі яго аднаго і былі

вядомыя толькі яму. Але сам ён быў у захапленні ад гэтых бязглуздых штук, і ў ягоным жыцці ні раней, ні пазней не было момантаў такога сапраўды нязноснага шчасця, якое ён перажываў, ствараючы ў азарце гульні пахучыя ландшафты, нацюрморты і партрэты асобных прадметаў. А неўзабаве ён перайшоў на жывыя аб'екты.

Ён пачаў лавіць зімовых мух, лічынак, пацукоў, дробных кошак і тапіць іх у гарачым тлушчы. Начама ён залазіў у хлявы да кароў, козаў і парасят, каб на некалькі гадзін загарнуць іх у абмазаныя тлушчам палатніны або абматаць прасоленымі бінтамі. Альбо пракрадваўся ў авечую кашару, каб абстрыгчы ягня, пахучую поўсць якога ён мыў у вінным спірце. Спачатку вынікі не вельмі натхнялі. Бо ў адрозненне ад такіх цяжкіх прадметаў, як латунная засаўка або камень, жывёлы не хацелі аддаваць свой пах. Свінні церліся бакамі аб карыты, здзіралі з сябе бінты. Авечкі бляялі, калі ён уначы набліжаўся да іх з нажом. Каровы ўпарта атрасалі з вымя тлустыя анучы. Некаторыя злоўленыя ім жукі, калі ён спрабаваў іх перапрацаваць, выкідвалі гідотна смярдзючыя сакрэцыі, а пацукі, мабыць ад страху, гадзілі ў яго высокаадчувальныя памады. Жывёлы, якіх ён хацеў мацараваць, у адрозненне ад кветак, не хацелі аддаваць свой пах пакорліва, з маўклівым уздыхам, а зацята супраціўляліся смерці, нізавошта не давалі сябе ўтапіць, вырываліся, драпаліся, кусаліся і змагаліся, і ад страху выдзялялі непрапарцыянальна вялікія колькасці смяротнага поту, так што гарачы тлушч псаваўся ад перанасычанасці кіслотамі. Гэта, вядома, перашкаджала разумнай працы. Аб'екты трэба было папярэдне супакоіць і так раптоўна, каб яны яшчэ не паспелі спалохацца або пачаць супраціўляцца, забіваць. Давялося забіваць.

Спачатку ён паспрабаваў гэта на нейкім шчаняці. З буды каля бойні ён павабіў яго ад маці кавалкам мяса і прывёў у майстэрню, і, калі жывёла з радасным яўканнем заскакала, спрабуючы выхапіць мяса з левай рукі Грануя, ён паленам, якое трымаў у правай, коратка і рэзка ўдарыў яго па патыліцы. Смерць шчанюка настала так нечакана, што выраз шчасця яшчэ доўга захоўваўся ў яго вачах і лапах, калі Грануй у памяшканні для араматызавання асцярожна клаў яго на рашотку паміж тлустымі пласцінамі, дзе ён цяпер выпускаў свой чысты, не затуманены потам страху водар. Зразумела, трэба было ўвесь час быць напачаткова! Трупы, як і сарваныя кветкі, хутка псаваліся. І таму Грануй сцярог сваю ахвяру прыкладна дванаццаць гадзін, пакуль не заўважыў, што з цела сабакі пацяклі струменьчыкі хоць і прыемнага, але тут недарэчнага трупнага паху. Ён адразу прышыніў анфлераж, прыняў труп і схваў кавалачак араматызаванага тлушчу ў кацёл, дзе яго старанна прамыў. Ён дыстыляваў алкаголь, пакуль яго не засталася з напарстак, і гэтую рэшту выліў у малюсенькую шкляную прабірку. Парфума выразна пахла вільготнай, свежай, бліскучай сабачай скурай; пах быў рэзкі, нават на дзіва рэзкі. І калі Грануй даў яго панюхаць старой суцы з бойні, тая забрахла, і заскавытала, і не хацела адрываць ноздры ад шкляной прабірки. Але Грануй шчыльна закаркаваў яе, паклаў у кішэню і яшчэ доўга насіў пры сабе як успамін пра той дзень трыумфу, калі яму ўпершыню ўдалося адабраць духмяную душу ў жывое істоты.

Потым, вельмі паступова і з найвялікшай асцярожнасцю, ён прыступіў да людзей. Пад прыкрыццём свайго лёгкага паху някідкасі ён вечарамі ашываўся сярод заўсёднякаў „Чатырох Дафінаў” і пад сталамі, і лавамі, і ў зацішных закутках прычапляў абрыўкі прасаленай алеем або тлушчам матэрыі. Праз некалькі дзён ён збіраў іх і даследаваў. Сапраўды, яны разам з усімі магчымымі кухоннымі выпарэннямі і пахамі тытунёвага дыму і віна выдыхалі крыху чалавечага паху. Але ён заставаўся даволі расплывістым і завуалёваным — хутчэй агульным адчуваннем смуроду, чым асабістым пахам. Тую ж самую аўру чалавечай масы, але больш чыстую і субліманную ва ўзнёсла-патлівую якасць, можна было атрымаць у саборы, дзе Грануй 24 снежня развесіў пад лаўкамі свае пробныя сцяжкі і адкуль забраў іх 26 снежня, пасля таго як над імі было адседжана не меней сямі абедняў. На гэтых шматках тканіны, якія ўвабралі атмасферу сабора, адбіўся жахлівы кангламерат

пахай прагорклага поту, менструальнай крыві, вільготных упадзін пад каленямі і зведзеных сутаргаю рук, змяшаных з адпрацаваным паветрам дыхання тысяч глотак, што спяваюць хорам і шэпчуць малітвы, і з цяжкімі гразкімі парамі ладану і міры, жудасны ў сваей воблачнай бясформнасці, якая выклікае млосць згушчанасці, і ўсё-такі ўжо пазнавальна чалавечы. Першы індывідуальны пах Грануй раздабыў у багадзельні. Яму ўдалося ўкрасці прызначаныя да спалення прасціны аднаго толькі што памерлага ад сухотаў чалядніка-гарбара, у якіх ён праляжаў загорнуты два месяцы. Палатно так моцна прасяклася салёнымі выдзяленнямі гарбара, што ўвабрала яго выпарэнні, як паста для анфлеражу, і яго можна было проста прамыць. Вынік быў кашмарны: пад носам у Грануя з раствору віннага спірту гарбар паўстаў з мёртвых, і яго індывідуальны нюхальны партрэт, хай схематычны, скажоны своеасаблівым метадам рэпрадукавання і шматлікімі міязмамі хваробы, але ўсё-такі цалкам пазнавальны, праступіў у паветры памяшкання: маленькі чалавек гадоў трыццаці, бландзін з шырокім тупым носам, з кароткімі рукамі, плоскімі сырными ступакамі, набухлым членам, жоўцевым тэмперамэнтам і гідкім пахам з рота, гэты гарбар не вызначаўся прыгажосцю, не варта было захоўваць яго, як таго маленькага шчанюка. Але ўсё-такі Грануй цэлую ноч дазволіў прывіду насіцца па халуце і раз-пораз падчапляў яго нюхам, шчаслівы і глыбока задаволены пачуццём улады, якую ён здабыў над аўрай іншага чалавека. На другі дзень ён вытрас яго прэч.

У гэтыя зімовыя дні ён паставіў яшчэ адзін дослед. Адною нямой жабрачцы, якая бадзялася па горадзе, ён плаціў франк, каб яна цэлы дзень насіла на голым целе анучкі, апрацаваныя рознымі сумесямі тлушчу і алею. Высветлілася, што камбінацыя тлушчу ягнячых нырак і бяспрымеснага каровінага сала ў суадносінах два-пяць да трох пры дабаўцы невялікай колькасці дзівочага алею лепей за ўсё падыходзіць для засваення чалавечага паху. На гэтым Грануй спыніўся. Ён адмовіўся ад таго, каб авалодаць цалкам нейкім жывым чалавекам і перапрацаваць яго па правілах парфумерыі. Гэта было б заўсёды звязана з рызыкай і не дало б новых вынікаў. Ён ведаў, што цяпер валодае тэхнічнымі прыёмамі, якія дазваляюць сілком адабраць у чалавека ягоны пах, і на гэта не трэба было новых доказаў.

Пах чалавека сам па сабе быў яму аб'якавы. Пах чалавека ён мог дастаткова хораша імітаваць сурагатамі. Тое, чаго ён прагна жадаў, быў пах пэўных людзей: а менавіта тых надзвычай рэдкіх людзей, якіх любяць. Вось яны і зрабіліся ягонымі ахвярамі.

39

У студзені ўдава Арнульфі законна пашлюбiлася са сваім першым чаляднікам Дамінікам Друо, які, такім чынам, зрабіўся мэтрам Друо, майстрам пальчатачных і парфумных спраў. Была дадзена вялікая гасціна майстрам гільдыі, больш сціплы абед чаляднікам, мадам купіла новы матрас на ложка, які яна з гэтага часу афіцыйна дзяліла з Друо, і дастала з шафы свае яркія сукенкі. У астатнім усё засталася, як і было. Яна пакінула сабе добрае старое імя Арнульфі, захавала непадзеленую маёмасць, фінансавыя кіраўніцтва справамі і ключы да падвала; Друо дзень у дзень адрабляў свой сэксуальны шарварак, а потым асвяжаўся віном; Грануй хоць і аказаўся першым і адзіным чаляднікам, нёс на сабе асноўную частку працы, якая раптам навалілася на яго, за ўсё тое ж самае старое жалаванне, сціплы харч і гаротнае жылло.

Год пачаўся жоўтым патокам касій, гіяцынтамі, фіялкамі і наркатычнымі нарцысамі. Аднаго разу ў сакавіцкую нядзелю, удзень — прайшло прыкладна з год, як ён прыйшоў у Грас, — Грануй выправіўся на другі канец горада падзівіцца, як там у тым садзе за мурам. Гэтым разам ён быў падрыхтаваны да паху і даволі дакладна ўявіў сабе, што яго чакае... і ўсё ж, калі ён яе ўнюхаў, ужо каля Новага моста, на паўдарозе да таго месца за сцяной, сэрца яго забілася спарней, і ён адчуў, як кроў у ягоных жылах закіпела ад шчасця. Яна была яшчэ там — неверагодна прыгожая

расліна выдатна перазімавала, налілася сокам, падрасла, расправілася, выпусціла раскошныя парасткі! Яе водар, як ён і чакаў, памацнеў, але не страціў сваёй вытанчанасці. Тое, што яшчэ год таму назад іскрылася пырскамі і кропелькамі, цяпер струменілася плаўным, крыху пастозным патокам паху, ззяла тысячай фарбаў, і кожная фарба была цэльная і моцная і больш не рвалася. І гэты паток, мілашчасна канстатаваў Грануй, сілкаваўся з усё большай крыніцы. Яшчэ год, яшчэ толькі год, яшчэ толькі дванаццаць месяцаў, і крыніца зафантаніць на поўную сілу, і ён зможа прыйсці, захапіць яе і прыручыць дзікае вываржэнне яе водару.

Ён прабег уздоўж сцяны да знаёмага месца, за якім быў сад. Хоць дзяўчына яўна была не ў садзе, а ў доме, у свяцёлцы за зачыненымі вокнамі, яе пах веяў, як роўны мяккі брыз. Грануй стаяў зусім ціха. Ён не быў аглушаны або ап'янёны, як першага разу. Ён быў перапоўнены шчаслівым пачуццём каханка, які здалёк падпільноўвае або сочыць за сваёй багатворнай каханай і ведае, што праз год забярэ яе да сябе. Сапраўды, Грануй, гэты самотны клешч, гэтая пачварына, гэты нелюдзь Грануй, які ніколі не адчуваў кахання і ніколі не мог захаць у сябе, стаяў таго сакавіцкага дня каля гарадскога мура Граса, і кахаў, і быў бязмерна шчаслівы ад свайго кахання. Праўда, ён кахаў не чалавека, не дзяўчыну ў доме, там, за сцяною, ён кахаў водар. Толькі яго, і нічога іншага, і кахаў яго як будучы ўласны водар. Праз год ён завалодае ім, і ў гэтым ён прысягнуў сабе сваім жыццём. І даўшы сабе гэта своеасаблівае абяцанне ці зрабіўшы гэтыя заручыны, прысягнуўшы быць верным свайму будучаму паху, ён у радасным настроі пакінуў месца прысягі і праз браму дзю-Кур вярнуўся ў горад.

Лежачы ўначы ў сваім хляве, ён яшчэ раз дастаў яе пах з успаміну — не змог усупрацівіцца спакусе — і апусціўся ў яго, ён песціў яго і дазваляў яму лашчыць сябе, ён адчуваў яго зусім побач, так блізка, быццам у сне, быццам ён ужо сапраўды валодаў ім, сваім водарам, сваім уласным водарам, і, пакуль доўжылася гэтае дзівосна-п'яное імгненне, ён любіў яго ў сабе і сябе дзякуючы яму. Ён хацеў заснуць з гэтым пачуццём закаханасці ў сябе. Але якраз у той момант, калі заплюшчыў вочы і яму засталося зрабіць усяго адзін удых, каб аддацца крозам, водар пакінуў яго, раптоўна знік, і яго месца запоўніў халодны пах казлінага хлява.

Грануй жажнаўся. „А калі, — падумаў ён, — а калі гэты водар, якім я авалодаю, скончыцца? Гэта ж не так, як ва ўспамінах, дзе ўсе пахі не прападаюць, не мінаюць. Рэальны пах зношваецца, сутыкаючыся з светам. Ён лютучы. І калі зносіцца, не будзе больш крыніцы, адкуль я яго ўзяў. І я застануся голы, як раней, і мне давядзецца зноў дапамагаць сабе рознымі сурагатамі. Не, не будзе горш, чым раней! Бо я ўжо пазнаю яго і авалодаю ім, маім уласным нябесным пахам, і я не змагу яго забыць, бо ніколі не забываю пахаў. І значыцца, я ўсё жыццё буду мучыцца ўспамінам пра яго, як мучаюся ўжо цяпер, у момант смакавання... Тады навошта я наогул хачу авалодаць ім, навошта ён мне?“

Гэта думка была незвычайна непрыемная. Грануй страшэнна спалохаўся, што, авалодаўшы водарам, якім ён яшчэ не валодаў, непазбежна зноў яго страціць. Як доўта ён трымаць яго? Некалькі дзён? Некалькі тыдняў? Можна, цэлы месяц, калі душыцца вельмі ашчадна? А потым? Ён ужо бачыў, як вытрасае з флакона апошнюю кроплю, апалосквае флакон вінным спіртам, каб не прапала ані каліўца, і бачыць, адчувае, як яго любімы пах назаўсёды і беззваротна улягучваецца. Гэта будзе павольным паміраннем, ён як бы задыхнецца, наадварот, паступова, у муках выпарыць сябе вонкі, у мярзотны, жудасны свет.

Яго калаціла, яго агарнула жаданне адмовіцца ад сваіх планаў, выйсці ў ноч і йсці куды вочы пасвецяць. Яму захацелася перайсці горы, і не спыняцца сто міляў да Аверні, і там запаўзіць ў сваю старую пячору, і заснуць, і памерці ў сне. Але ён не зрабіў гэтага. Ён застаўся на месцы і не паддаўся спакусе, хоць жаданне было моцнае. Ён не паддаўся, бо гэта было старое жаданне сысці куды вочы павядуць і запаўзіць ў пячору. Ён ужо зведаў гэта. А тое, чаго ён яшчэ не зведаў, было валоданне чалавечым водарам, водарам, такім самым нябесным, як водар дзяўчыны за мурам.

І хоць ён разумеў, што за валоданне і потым за страту водару яму давядзецца заплаціць жудасную цану, усё-такі валоданне і страта здаваліся яму больш жаданымі, чым простае адмаўленне ад таго і іншага. Бо ён адмаўляецца ўсё сваё жыццё. І яшчэ ніколі не валодаў і не траціў.

Паступова сумненні адступіліся, перастала трэсці. Ён адчуваў, як яго зноў ажывіла цёплая кроў і воля ажыццявіць задуманае авалодала ім. І авалодала ім мацней, чым раней, бо цяпер гэтая воля дыктавалася не чыста пажадай, а яшчэ і ўзважаным рашэннем. Клешч Грануй, пастаўлены перад выбарам — ці засохнуць у самім сабе ці даць сабе ўпасці, рашыўся на другое, добра ўсведамляючы, што гэта падзенне будзе апошняе. Ён зноў лёг на нары, закапаўся ў салому, накрыўся коўдрай і адчуў сябе героем.

Але Грануй не быў бы Грануем, калі б надоўга задаволіўся фаталістычна-гераічным пачуццём. Да гэтага ягоная воля да самасцвярджэння была занадта ж непакісная, цела яго занадта загартаванае, розум — занадта вытанчаны. І вось, ён рашыўся авалодаць водарам дзяўчыны з саду за мурам. Хай праз некалькі тыдняў ён яго страціць і памрэ ад гэтай страты, хай так. Але было б лепей не паміраць і ўсе-такі авалодаць яе пахам альбо, прынамсі, адцягнуць на як мага даўжэйшы час гэтую страту. Водар трэба зрабіць устойлівым. Трэба спыніць лятучасць водару, не парушыўшы яго характару, — праблема з вобласці парфумерыі.

Ёсць пахі, якія трымаюцца дзесяцігодзі. Сундук, нашараваны мускусам, кавалак скуры, насычаны карынкавым алеем, камячок амбры, шкатулка з кедровага дрэва ў нюхальным сэнсе жывуць амаль вечна. А іншыя — лімерынавы алей, бергамот, экстракты нарцыса і туберозы і многія кветкавыя пахі — выдыхаюцца праз некалькі гадзін, калі выставіць іх на паветра у чыстым выглядзе. Парфумнік змагаецца з гэтай фатальнасцю, звязваючы лішнія лятучыя пахі — устойлівымі, як бы накладваючы на іх кайданы не шчыльна, а як бы даючы пэўную свабоду звязанаму паху, але ўсё-такі трымаючы яго дастаткова блізка, каб ён не мог уцячы. Гэты выкрунтас двойчы выдатна ўдаваўся Граную з туберозавым алеем, эфэмерны пах якога ён скаваў малюсенькай долькаю цыбетыну, ванілі, лабдануму і кіпарысу і менавіта тым выявіў яго чароўнасць. Ці нельга зрабіць нешта падобнае і з пахам дзяўчыны? Хіба абавязкова трэба марнаваць каштоўны пах, самы крохкі пах, ужываючы яго ў чыстым выглядзе? Недарэчна! Жахліва бяздарна! Хіба алмазы пакідаюць без агранкі? Хіба золата носяць на шыі самародкамі? Няўжо ён, Грануй, — усяго толькі прымітыўны рабаўнік пахаў накіштальт Друо і іншых мацаратараў, дыстылятараў і выціскальнікаў кветак? Ці не ён — самы вялікі парфумнік у свеце?

Ён стукнуў сябе па лобе ад прыкрасці, што не даўмеўся да гэтага раней. Канечне, гэты адзіны ў сваім родзе пах нельга ўжываць у натуральным выглядзе. Яму, як каштоўнаму каменю, патрэбна аправа. Ён вычаканіць араматычную дыядэму, і ягоны водар будзе ззяць у ім на самым версе, адначасова і ўплецены ў іншыя пахі, і ўнесены над імі. Ён зробіць парфуму паводле ўсіх правілаў мастацтва, і пах дзяўчыны з па-за мура будзе яе сэрцам. Зразумела, дзеля аранжыроўкі, дзеля апорнай сярэдняй ноты, дзеля завастрэння і фіксацыі гучання не падыходзіць ні мускус, ні цыбетын, ні ружавы алей, ні амбра, гэта ясна. На такую парфуму, на такую чалавечую духмянасць яму патрэбныя іншыя інгрэдыенты.

У маі таго ж самага года на ружавым палетку, на паўдарозе ад мястэчка Апіё, што на ўсход ад Граса, быў знойдзены голы труп пятнаццацігадовай дзяўчыны. Яна была забітая ўдарам дубінкі па патыліцы. Селянін, які напароўся на труп, быў так уражаны жахлівай знаходкай, што ледзь не навіў падазрэнняў на самога сябе, калі дрыготкім голасам раскажаў лейтэнанту паліцыі, што ніколі яшчэ не бачыў такой прыгажосці — хоць, у сутнасці, ён хацеў сказаць, што ніколі яшчэ не бачыў нічога страшнейшага.

Дзяўчына й праўда была чароўна прыгожая. Яна была з таго раскошнага тыпу жанчын, якія нагадваюць цёмны мёд, густы і салодкі і незвычайна цягучы; якія адным плаўным рухам, адным паваротам галавы, адным павольным, як узмах біча, позіркам завалодваюць прастораю і пры гэтым спакойна стаяць у цэнтры віра, быццам не ўсведамляючы сілы прыцягнення, з якою яны вабяць пачуцці і душы як мужчын, так і жанчын. А яна была маладая, у пары сталення, чароўнасць яе тыпу яшчэ не дасягнула дасканаласці. Яе раскошныя формы былі яшчэ тугія і гладкія, грудзі пругкія, а пласкаваты твар, акаймаваны чорнымі валасамі, яшчэ захоўваў далікатныя абрысы і таямнічую няпэўнасць рысаў. Зрэшты, самых валасоў не было. Забойца абстрыг іх і забраў, гэтак сама і вопратку.

Падазрэнне ўпала на цыганоў. Ад цыганоў можна было чакаць чаго хоч. Цыганы, як вядома, ткалі кілімы са старое вопраткі і набівалі падушкі чалавечым воласам, і рабілі маленькія лялькі са скуры і зубоў шыбенікаў. Такое вычварнае злачынства магло быць толькі цыганскім, бо чыё ж яшчэ. Але, як ні дзіўна, ніякіх цыганоў паблізу не было і ў заводзе, не вадзілася нідзе ў наваколлі, апошні раз яны качавалі тут у снежні.

Як што ніякіх цыганоў не было, пачалі думаць на італьянскіх парабкоў-сезоннікаў. Італьянцаў, праўда, не было таксама, так рана яны не наезджалі, яны будуць наймацца на збор язмену толькі ў чэрвені, значыцца, якія ж гэта вам італьянцы. Нарэшце пад падазрэнне трапілі цырульнікі, якіх абшукалі, каб знайсці валасы забітай дзяўчыны. Пустое. Потым западозрылі яўрэяў, потым нібыта пажадлівых братаў бенедыктынскага кляштара — хоць усім манахам было ўжо далёка за семдзесят, потым цыстарыянцаў, потым франкмасонаў, потым вар'ятаў з лякарні, потым вугальшчыкаў, потым жабракоў і нават амаральных арыстакратаў, асабліва маркіза дэ Кабры, бо той ужо трэці раз ажаніўся, ладзіў, як казалі, у сваіх сутарэннях аргіястычныя дзействы і пры гэтым жлукціў кроў нявінніц, каб падвысіць сваю мужчынскую вартасць. Праўда, нічога канкрэтнага давесці не ўдалося. Ніхто не быў сведкам забойства, ні вопраткі, ні валасоў мёртвай не знайшлі. Праз некалькі тыдняў лейтэнант паліцыі спыніў следства.

У сярэдзіне чэрвеня наехалі, нарэшце, італьянцы, шмат якія з сем'ямі, наймацца на язмен. Сяляне, праўда, бралі іх на працу, але, памятаючы пра забойства, забаранялі сваім жонкам і дочкам вадзіцца з імі. Беражонага Бог беражэ. Хай гэтыя сезоннікі, можа й праўда, не дачыніліся да злачынства, але ж маглі, а таму лепш ад іх трымацца далей.

Неўзабаве, як пачаўся збор язмену, грывнулі яшчэ два забойствы. Зноў ахвярамі былі дзяўчаткі — пісанья красуні таго ж самага чарнакосага тыпу, зноў знайшлі іх на палетку голых і паголеных з тупой ранай на патыліцы. Зноў — ані следу злачынцы. Навіна шуганула з хуткасцю агню, і пагроза ўжо навісла над прыйшлым людам, як тут стала вядома, што абедзве ахвяры самыя былі італьянкі, дочки аднаго парабка з-пад Генуі.

Людзі даліся ў паніку. Яны цяпер не ведалі, супраць каго ім скіраваць свой бяссілы шал. Праўда, сёй-той яшчэ ківаў на вар'ятаў ці на апантанага маркіза, але ў гэта не вельмі верылі, бо вар'яты ўдзень і ўначы былі на вачах, а маркіз даўно з'ехаў у Парыж. І людзі пачалі ціснуцца адзін да аднаго. Сяляне адчынілі свае хлявы сезоннікам, якія раней начавалі ў чыстым полі. Гараджане ў кожным квартале выставілі начныя дазоры. Лейтэнант паліцыі павялічыў каравулы каля гарадскіх брамаў. Але ўсе перасцярогі пайшлі на марна. Праз некалькі дзён пасля дваінога забойства зноў знайшлі труп дзяўчыны, таксама знявечаны, як і ўсе ранейшыя. Гэтым разам дзяўчына была з Сардыніі — прачка з біскупавага палаца, забітая непадалёк ад Фантэн-дэ-ля-Фу, проста ледзь не каля гарадское брамы. І хоць пад націскам узбуджаных гараджанаў Рада консулаў пайшла на далейшыя захады — найстражэйшыя праверкі каля брамаў, узмацненне начных дазораў, забарона выходзіць на вуліцу поцемкамі усім асобам жаночага полу, — гэтым летам не праходзіла і тыдня, каб дзе-небудзь не знаходзілі труп маладой дзяўчыны. І кожны

раз таго ўзросту, калі дзяўчына толькі-толькі пачынае брацца на маладую жанчыну, і кожнага разу гэта была самая прыгожая смуглянка таго ж самага чароўнага тыпу. Зрэшты, неўзабаве забойца ўважыў і, пераважна сярод мясцовага насельніцтва, тып мяккай беласкурай і крыху таўсманай дзяўчыны. Нават яркія брунеткі, нават шатэнкі — калі яны былі не надта худыя — апошнім часам рабіліся ягонымі ахвярамі. Ён высочваў іх усюды, ужо не толькі ў наваколлі Граса, але і ў горадзе, нават у дамах. Дачка аднаго сталяра была знойдзена забітай у сваёй свяцёлцы на пятым паверсе, і ніхто ў доме не пачуў аніякага шуму, і ніводзін сабака, якія звычайна здалёк унюхвалі і аббраэхвалі кожнага чужога, нават не яўкнуў. Забойца здаваўся няўлоўным, бяссцелым духам.

Людзі абураліся і выкліналі ўладу. Любая чутка прыводзіла да сутычак. Адзін валацуга — гандляр, які прамышляў любоўнымі трункамі і рознымі іншымі шарлатанскімі спецыямі і панацэямі, ледзь не быў разарваны натоўпам за тое, што ў ягоных парашочках нібыта быў тоўчаны дзявочы волас. Нехта спрабаваў падпаліць асабняк маркіза дэ Кабры і лякарню. Суконшчык Аляксандр Мінар застрэліў свайго слугу, які позна вяртаўся дамоў, прыняўшы яго за славутага Забойцу Дзяўчат. Усе, хто мог гэта сабе дазволіць, адсылалі сваіх падлеткаў-дачок да далёкіх сваякоў або ў пансіёны ў Ніцу, Экс ці Марсэль. Лейтэнанту паліцыі Гарадская рада дала рады, зняўшы-такі яго з пасады. Яго пераемца склікаў калегію дактароў, каб тыя абследавалі трупы абстрыжаных красуняў на прадмет іх віргінальнага стану. Высветлілася, што з віргінальнасцю ў іх было ўсё ў поўным парадку — непачатыя.

Дзіўна, але гэтая вестка не паменшыла, а павялічыла панічны жах, бо потайкам кожны лічыў, што дзяўчат згвалцілі. Так, прынамсі, быў бы яснышы матыў забойстваў. Але цяпер ужо ніхто нічога больш не разумее, цяпер усе былі разгубленыя. І той, хто верыў у Бога, шукаў ратунку ў малітве, спадзеючыся, што сатанінскае насланне абміне хай хоць ягоны дом.

Гарадская рада, шаноўная зборня трыццаці самых багатых і паважаных буржуа і арыстакратаў Граса, у большасці адукаваныя і антыклерыкальнага змыслу паны, якія дагэтуль ніколі ні ў чым не лічыліся з біскупам і з вялікай радасцю перафундавалі б кляштары і абацтвы пад таварныя склады і фабрыкі, — гэтыя ганарыстыя ўплывоўцы з Гарадское рады былі такія прыгнечаныя, што настрачылі біскупу халуіскую петыцыю з просьбаю накласці анафему на пачвару, якая забівае дзяўчат, перад якою свецкая ўлада бяссільная, анафему і адлучэнне, так, як гэта зрабіў у 1708 годзе яго свяцейшы папярэднік, калі на горад звалілася вялікае бедства — нашэсце шаранчы, якая пагражала тады ўсёй краіне. І праўда, у канцы верасня Граскі Забойца Дзяўчат, які ўжо загубіў дваццаць чатыры самых прыгожых дзяўчат з усіх саслоўяў, быў урачыста анафемаваны і адлучаны; тэкст адлучэння быў вывешаны на дзвярах усіх гарадскіх храмаў і абвешчаны з усіх амбонаў, у тым ліку з амбона Нотр-Дам-дзю-Пюі, дзе яго прачытаў асабіста сам біскуп.

І памагло-такі. Пospех ашаламіў. Забойствы спыніліся на другі ж дзень. Кастрычнік і лістапад абышліся без трупаў. На пачатку снежня дайшлі чуткі з Гранобля, што там апошнім часам лютуе нейкі Забойца Дзяўчат, які душыць свае ахвяры, рве на іх вопратку і вырывае з галавы валасы. І хоць гэтыя суконныя злачынствы ніяк не супадалі з вытанчана выкананымі граскімі забойствамі, усе адразу ж уверыліся, што гаворка тут пра аднаго і таго самага злачынцу. Жыхары Граса тройчы з палёгкаю перахрысціліся: цяпер ужо вылюдак лютаваў не ў іх, а ў Граноблі, да якога сем дзён дарогі. Яны зладзілі шэсце з паходнямі у гонар біскупа, а 24 снежня адседзелі вялікую падзякавальную мшу. З 1 студзеня 1766 года ўзмоцненыя дазоры былі знятыя, і жанчыны атрымалі дазвол начамаі выходзіць з дому. З неверагоднай хуткасцю грамадскае і прыватнае жыццё зноў уехала ў свае нармальныя каляіны. Страх як усё роўна ветрам змяло, ніхто больш не гаварыў пра той жах, які ўсяго некалькі месяцаў таму назад панаваў у горадзе і наваколлі. Нават у сем'ях ахвяр пра гэта не гаварылі. Здавалася, анафема, абвешчаная біскупам, выгнала не толькі забойцу, але і ўсякі ўспамін пра яго. А людзям таго толькі і трэба

было.

Толькі той, у каго была дачка на парозе цудоўнай маладосці стараўся не пакідаць яе без прыгляду, адчуваў страх з наступленнем поцемкаў, а раніцай, калі знаходзіў яе жывую і здаровую, быў шчаслівы — хоць, вядома, сам сабе не прызнаваўся — чаму.

41

Аднак у Грасе быў чалавек, які не давяраў міру, што нарэшце настаў. Яго звалі Антуан Рышы, ён выконваў абавязкі Другога консула і жыў у гарадской сядзібе на пачатку вуліцы Друат.

Рышы быў удавец і меў дачку Лаўру. Хоць яму не было і сарака і ён быў на дзіва здаровы, але новага шлюбу не браў. Спачатку хацеў выдаць дачку. І не за абы каго першага лепшага, а за чалавека высокага роду. У яго быў на прыкмеце адзін такі, барон дэ Баён, які меў сына і маёнтак пад Вансам; барон быў у добрай рэпутацыі, але маёмасныя справы яго крыху разладзіліся, і Рышы атрымаў ягоную згоду на будучы шлюб дзяцей. А калі Лаўра будзе надзейна прыстроена, тады ён запусціць свае жаніхоўскія мацкі ў якое-небудзь высакароднае сямейства — Друэ, Мабераў або Фонмішэль, — не таму што ён быў славалюбны і яму прыспічыла мець у пасцелі жонку-арыстакратку, а таму, што хацеў заснаваць дынастыю і паставіць сваё нашчадства на шлях, які вядзе да высокага грамадскага становішча і палітычнага ўплыву. На гэта яму патрабавалася, прынамсі, яшчэ два сыны, з якіх адзін прадоўжыў бы яго справу, а другі дасягнуў бы поспехаў на юрыдычным прыпірышчы і ў парламенце Экса і такім спосабам прабіўся б угору, у дваранскі стан. Аднак такія амбіцыі мелі шанцы на поспех толькі пры ўмове, што ён цесна звяжа сваю асобу і сваю фамільнасць з правансальскімі магнатамі.

Такія далёкасяжныя планы апраўдваліся тым, што ён быў казачна багаты. Антуан Рышы быў намнога багацейшы за любога буржуа ў акрузе. Ён валодаў латыфундыямі не толькі ў ваколіцах Граса, дзе разводзіў апельсіны, сланечнік, пшаніцу і авёс, але і пад Вансам, і пад Антыбам, дзе трымаў арэнду. Ён меў дамы ў Эксе, дамы па ўсёй правінцыі, меў сваю долю даходу з караблёў, якія хадзілі ў Індыю, трымаў пастаянную кантору ў Генуі і самы буйны гандлёвы склад араматычных тавараў, спецый, аляяў і скуры ў Францыі.

Аднак сапраўднай каштоўнасцю Рышы была яго дачка. Яна была яго адзіным дзіцем, роўна шаснаццаці гадоў ад роду, з цёмнарыжымі валасамі і зялёнымі вачамі. Твар у яе быў такі чароўны, што наведнікі любога полу і ўзросту слупянелі і больш не маглі адвесці ад яе вачэй, яны проста злізвалі сваімі позіркамі яе твар, як злізваюць языком марожанае, і пры гэтым у іх паявіўся тыповы для такога занятку выраз дурнаватай засяроджанасці. Сам Рышы, гледзячы на сваю дачку, лавіў сябе на тым, што на нейкі час — на чвэрць гадзіны, на паўгадзіны, магчыма, — забываў увесь свет і ўсе свае справы, чаго ўвогуле з ім не бывала нават у сне, цалкам раствараўся ў сузіранні каралеўны-дзяўчыны і потым не мог успомніць, чым ён, шчыра кажучы, быў так заняты. А з нейкага часу — ён з прыкрасцю ўсведамляў гэта — кладучы яе вечарамі ў пасцель або часам раніцай, калі прыходзіў яе будзіць, а яна яшчэ ляжала, спала, быццам закалыханая Госпадам Богам, і пад покрывам яе начнога ўбору ўгадваліся формы яе клубоў і грудзей, а з выразу кашулі ад шыі, выгіну падпашак, упадзін пад локцямі і гладкай рукі, на якой пакоіўся яе твар, струменілася яе спакойнае і гарачае дыханне... — нешта жаласна сціскалася ў яго ўсярэдзіне, перахоплівала горла і прымушала глытаць сліну, і — Божа мілажальны! — ён праклінаў сябе, што даводзіцца гэтай жанчыне бацькам, што ён не чужы, не які там старонні мужчына, перад якім яна ляжала б так, як цяпер ляжыць перад ім, а ён мог бы легчы да яе, на яе, у яе з усёй сваёй прагай валодання. І ў яго выступаў пот, і ён дрыжаў усім целам, душачы ў сабе гэтую пачварную думку, і схіляўся над ёю, каб разбудзіць яе цнатлівым бацькоўскім пацалункам.

85

Летась, у часы забойстваў, ён яшчэ не адчуваў у сабе такога фатальнага змагання. Чарадзейская ўлада, якую тады мела над ім ягоная дачка, — так яму, прынамсі, здавалася — была яшчэ чароўнай уладаю дзяцінства. І таму ён ніколі сур’ёзна не апасаўся, што Лаўра станеца ахвярай забойцы, які, як было вядома, не нападаў ні на дзяцей, ні на жанчын, а выключна на дарослых дзяўчат, якія яшчэ не страцілі нявіннасці. Усё ж ён павялічыў ахову свайго дома, загадаў паставіць новыя рашоткі на вокнах верхняга паверха і загадаў пакаёўцы начаваць у спальні Лаўры. Але думка пра тое, каб выслаць яе з горада, як гэта зрабілі з сваімі дочкамі, і нават з цэлымі сем’ямі, яго таварышы па саслоўі, была яму нязносна. Ён лічыў такія паводзіны ганебнымі і нягоднымі члена Рады і Другога консула, які, на яго думку, абавязаны даваць грамадзянам прыклад стрыманасці, мужнасці і непакіснасці. Апрача таго ён быў чалавек, якому ніхто не мае права навязваць свае рашэнні — ні ахоплены панікай натоўп, і ўжо ж тым больш ні адзін-адзіны ананімны падонак-злачынец. І ўвесь гэты жудасны час ён быў адзін з нямногіх у горадзе, хто не паддаўся ліхаманцы страху і меў ясную галаву. Але на дзіва ўсё гэта цяпер перамянілася. У той час, як людзі на вуліцах, быццам яны ўжо павесілі забойцу, святкавалі канец ягоных зладзействаў і амаль забылі той нядобры час, у сэрца Антуана Рышы, як нейкі гідотны яд, пранік страх. Спачатку ён не хацеў дапускаць, што менавіта страх прымушаў яго адкладваць даўно наспелыя паездкі, радзей выходзіць у горад, скарачаць візіты і нарады, толькі каб хутчэй вярнуцца. Ён доўга апраўдваўся перад самім сабой спасылкамі на занятасць і стомленасць, але нарэшце рашыў, што крыху заклапочаны, як быў бы заклапочаны на ягоным месцы кожны бацька, які мае дачку-нявесту, бо такая заклапочанасць — справа жыццёвая... Хіба не разнеслася ўжо па свеце слава пра яе прыгажосць? Хіба не выцягваюцца ўсе шы, калі ў нядзелю ўваходзіш з ёю ў царкву? Хіба некаторыя паны ў Радзе ўжо не намякалі на магчымае сватанне ад свайго імя або ад імя сваіх сыноў?..

42

Але аднаго разу ў сакавіку Рышы сядзеў у гасцёўні і бачыў, як Лаўра выйшла ў сад. На ёй была сіняя сукенка, па якой рассыпаліся яе рыжыя валасы; яны іскрыліся на сонцы, ніколі ён не бачыў яе такою прыгожаю. Яна знікла за жывой агароджаю і паявілася з-за яе, можа, на два стукі сэрца пазней, чым ён чакаў, — і ён смяротна спалохаўся, бо падчас гэтых двух стукі сэрца думаў, што страціў яе назаўсёды.

Тае ж самае ночы ён прагнуўся ад страшнага сну, якога ўжо не памятаў, але сон быў звязаны з Лаўрай, і ён кінуўся ў яе пакой, пэўны, што знойдзе яе ў ложку мёртвай, забітай, апаганенай і астрыжанай, — але знайшоў яе цэлую і жывенькую.

Ён вярнуўся ў сваю спальню, увесь мокры ад поту, дрыжаў ад узбуджэння, не, не ад узбуджэння, а ад страху, цяпер ён нарэшце прызнаўся сабе ў гэтым, ён супакоіўся, і ў галаве ў яго прасвятлілася. Калі гаварыць пчыра, дык ён з самага пачатку не верыў у дзейнасць біскупскай анафемы; не верыў і ў тое, што цяпер забойца ашываецца ў Граноблі; і ў тое, што ён наогул пакінуў горад. Не, ён яшчэ жыў тут, сярод жыхароў Граса, і калі-небудзь зноў аб’явіцца і ўдарыць. У жніўні і верасні Рышы агледзеў некаторых забітых дзяўчат. Відовішча гэтае жахнула яго і, трэба прызнацца, разам з тым і захапіла, бо ўсе яны, і кожная на свой лад, былі неверагодна прыгожыя. Ніколі б ён не падумаў, што ў Грасе столькі неацэненай красы. Забойца адкрыў яму вочы. У забойцы быў вытанчаны густ. І дзейнічаў ён па сістэме. Мала таго, што ўсе забойствы былі ўчынены аднолькава акуратна, сам выбар ахвяр выдаваў амаль матэматычны разлік. Праўда, Рышы не ведаў, чаго, уласна кажучы, забойца хацеў ад сваіх ахвяр, бо галоўнае іх багацце — прыгажосць і чары маладосці — ён не крануў... ці, то-бок, усё-такі?.. У кожным разе, як ні абсурдна гэта гучыць, здавалася, што мэта забойства не разбурэнне, а ашчадлівае калекцыянаванне. Калі, напрыклад, разважаў Рышы, уявіць сабе ўсе ахвяры не як асобныя індывіды, а як частку нейкага вышэйшага прынцыпу і ідэалістычна

змысліць іх такія розныя ўласцівасці злітымі ў адно цэлае, дык малюнак, складзены з такой мазаікі, быў бы ўвогуле малюнкам прыгажосці, і чарадзеяства яго мела б не чалавечую, а боскую ўладу. (Як мы бачым, Рышы быў адукаваны і мазгавіты чалавек, які ў страху не цураўся нават блюзнерчых высноваў, хоць ён мысліў не ў нюхальных, а ў аптычных катэгорыях, ён усё-такі быў даволі блізкі да праўды.)

Дапусцім, разважаў далей Рышы, забойца такі калекцыянер прыгажосці і працуе над партрэтамі Дасканаласці, хай нават гэта толькі фантазія яго хворага мозгу; дапусцім далей, што ён чалавек самага вытанчанага густу і скрупулёзна метадычны, што на самай справе даволі верагодна, тады нельга думаць, што ён адмовіцца ад найкаштоўнейшага будаўнічага каменя для гэтага партрэта, які толькі можна знайсці на зямлі, — ад прыгажосці Лаўры. Уся піраміда забойстваў нічога не варта без яе. Яна была каменем, які ўвенчвае ўвесь будынак.

Робячы гэтую жахлівую выснову, Рышы сядзеў на сваім ложку ў начной кашулі і дзіў даваўся, які ён быў спакойны. Ён больш не дрыжаў. Няпэўны страх, які калаціў яго некалькі тыдняў, прапаў, саступіў месца ўсведамленню канкрэтнай небяспекі. Задума забойцы была яўна скіраваная на Лаўру — з самага пачатку. А ўсе астатнія забойствы — антураж гэтага апошняга заключнага забойства. Праўда, было няясна, якую матэрыяльную мэту маюць гэтыя забойствы і наогул ці ёсць у іх мэта. Але асноўнае, менавіта сістэматычны метады забойцы і ягонае імкненне да ідэалу, Рышы адгадаў правільна. І чым больш ён пра гэта думаў, тым больш падабалася яму і тое і другое і тым большую павагу ён адчуваў да забойцы — зрэшты, такая павага як у гладкім люстэрку паказвала ягоныя адносіны да самога сябе, бо не хто там які, а менавіта ён, Рышы, сваім тонкім, аналітычным розумам пранік у намыслы праціўніка.

Будзь бо ён, Рышы, забойца, апантаны тымі самымі палкімі ідэямі, ён не мог бы дзейнічаць інакш, чым да гэтага часу дзейнічаў той, і ён паставіў бы на карту ўсё, каб завяршыць сваю вар'яцкую задуму забойствам цырыцы красы, Лаўры, роўнай якой не было.

Гэтая апошняя думка яму асабліва спадабалася. Тое, што ён мог у думках паставіць сябе на месца будучага забойцы ягонай дачкі, давала яму, у сутнасці, велізарную перавагу над забойцам. Бо забойца, зразумела, пры ўсёй сваёй кемлівасці, вядома ж, не мог убачыць сябе на месцы Рышы — хоць бы ўжо таму, што ён, вядома, не мог загадзя здагадацца, што Рышы даўно стаіць на ягоным месцы — на месцы забойцы. Па сутнасці, тут усё было гэтак сама, як і ў дзелавым жыцці — *mutatis mutandis*^{*}, а як жа. Калі ты разгадаў задуму канкурэнта, перавага на тваім баку; ён ужо не пакладзе цябе на лапаткі; не пакладзе, калі твае імя — Антуан Рышы і ты прайшоў агонь, вяду і медныя трубы і не прывык саступаць у барацьбе. Урэшце ж, Антуану Рышы належыць самы буйны ў Францыі гандаль парфумнымі таварамі, ні багацце, ні пасада Другога Консула не зваліліся на яго з неба, ён заваяваў іх упартасцю і хітрасцю, своечасова распознаючы небяспеку, празорліва разглядаючы планы канкурэнтаў і змятаючы з дарогі праціўнікаў. І сваіх будучых мэтаў — улады і дваранскага тытула нашчадкамі — ён дасягне гэтак сама. І гэтак сама ён перакрэсліць план забойцы — свайго канкурэнта ў барацьбе за валоданне Лаўрай, — хоць бы ўжо таму, што Лаўра — вянок у будынку і яго, Рышы, планаў. Вядома, ён любіў яе, але ён і меў патрэбу ў ёй. А таго, у чым ён меў патрэбу дзеля здзяйснення сваіх найвышэйшых амбіцый, ён не саступаў нікому, за гэта ён чапляўся пазурамі і зубамі.

Цяпер яму палегчала. Пасля таго як яму ўдалося свае начныя роздумы пра барацьбу з дэманамі апусціць на ўзровень дзелавога канфлікту, ён адчуў, што зноў поўны адвагі і нават азарту. Растаў апошні астатак страху, знікла адчуванне прыгнечанасці і гнятлівага клопату, што мучыла яго як маразматычнага старца, развееўся туман змрочных прадчуванняў, у якім ён некалькі тыдняў шукаў дарогі навобмацак. Ён быў на знаёмай тэрыторыі і быў гатовы прыняць любы выклік.

*З адпаведнымі зменамі (лац.).

Адчуўшы палёжку, амаль задаволенасць, ён саскочыў з ложка, тузануў за шнурок званка і загадаў слуге, які спрасонку ледзь трымаўся на нагах, складваць вопратку і правізію, бо ён рашыў на світанні са сваёй дачкою ехаць у Гранобль. Потым ён апрагнуўся і падняў з пасцеляў усю астатнюю чэлядзь.

Сярод ночы дом на вуліцы Друат прачнуўся, і ў ім забурліла жыццё. На кухні палалі агмені, на калідорах шыгалі ўвішныя служанкі, угору-ўніз па лесвіцах насіўся асабісты слуга гаспадара, у сцяпах звінелі ключы кладаўшчыка, у двары гарэлі паходні, фурманы выводзілі коней, другія выцягвалі з канюшняў мулаў, кіззалі, сядлалі, бегалі, грузілі — можна было падумаць, што на горад наступаюць, як у 1746 годзе, аўстра-сардынскія орды грабежнікаў, якія змяталі ўсё на сваёй дарозе, і гаспадар дома ў паніцы рыхтуецца да ўцёкаў. Але нічога такога! Гаспадар дома спакойна і ганарыста, як маршал Францыі, сядзеў за пісьмовым сталом у сваёй канторы, піў каву з малаком і аддаваў загады чэлядзі, якая проста з ног ужо збілася. Разам з гэтым ён пісаў пісьмы мэру і Першаму консулу, свайму натарыусу, свайму адвакату, свайму банкіру ў Марсэлі, барону дэ Баёну і розным дзелавым партнёрам.

Да шасці гадзін раніцы ён адправіў карэспандэнцыю і аддаў усе неабходныя для яго планаў распарады. Ён паклаў за пазуху два дароржныя пісталеты, зашчоўкнуў пражку на поясе з грашыма і замкнуў пісьмовы стол. Потым пайшоў будзіць дачку.

У восем раніцы маленькі караван выправіўся ў дарогу. Наперадзе конна ехаў Рышы, ён выдатна глядзеўся ў сваёй камізэльцы колеру чырвонага віна, з залатымі пазументамі, у чорным англійскім плашчы і чорным капелюшы з дзёрзкім султанам з пёраў. За ім следала ягоная дачка, апранутая сціплай, але такая сляпуча прыгожая, што народ на вуліцы і каля вокан не мог адвесці ад яе вачэй, у натоўпе чуліся багавейныя ахі і вохі, і мужчыны здымалі капелюшы — нібыта перад Другім консулам, а насамрэч перад гэтай дзяўчынай з паставай каралевы. За ёю сціпла следалі яе пакаёўка, далей слуга Рышы з двума нагружанымі конямі — выкарыстанне карэты выключалася з прычыны дрэннага стану гранобльскага тракту, — замыкаў картэж дзясятка мулаў, грузаных усемагчымым таварам, пад наглядом двух грумаў. Каля брамы дзю-Кур варта ўзяла на каравул і апусціла вінтоўкі толькі тады, калі апошні мул прайшоў праз браму. Дзеці яшчэ доўга беглі за працэсіяй, махалі ўслед каравану, які павольна ад'язджаў па крутой, звівістай дарозе.

На людзей ад'езд Антуана Рышы з дачкою зрабіў дзіўна глыбокае ўражанне. Ім здавалася, што яны прысутнічалі пры нейкай архаічнай цырымоніі прынясення ахвяры. Вакол толькі і гаворкі, што Рышы ад'язджае ў Гранобль, у горад, дзе з нядаўняга часу гаспадарыць монстр, які забівае дзяўчат. Людзі не ведалі, што тут і падумаць. Чым вытлумачыць учынак Рышы? Вартай асуды легкадумнасцю — ці вартай захаплення мужнасцю? Ці быў гэта выклік або спробай умілажаліць багоў? Але іх маркоціла няяснае прадчуванне, што прыгожую дзяўчыну з рыжымі валасамі яны толькі што бачылі апошні раз. Яны прадчувалі пагібель Лаўры Рышы.

Гэта прадчуванне збылося, хоць яно і грунтавалася на абсалютна іншых прычынах. Усё было ў тым, што Рышы выправіўся зусім не ў Гранобль. Пампезны выезд быў толькі трукам. За паўтары мілі на паўночны ўсход ад Граса, непадалёк ад вёскі Сэн-Валье, ён загадаў спыніцца, уручыў свайму слуге паўнамоцтвы і дарожны ліст і загадаў даставіць караван мулаў у Гранобль; грумаў ён таксама адаслаў з караванам.

А сам з Лаўрай і яе пакаёўкай павярнуў на Кабры, дзе зрабіў прыпынак на абед, і потым рушыў праз горны перавал Танэрона на поўдзень. Гэтая дарога была надзвычай цяжкая, але яна дазваляла абагнуць Грас і граскую даліну шырокім паўколам з захаду і пад вечар непрыкметна дабрацца да ўзбярэжжа... Рышы плановаў на другі дзень перабрацца з Лаўрай на Лярэнскія астравы, на самым

маленькім з якіх стаяў добра ўмацаваны кляштар Сэнт-Анарэ. Кляштарную гаспадарку вяла жменька манахаў, якія нягледзячы на старасць яшчэ маглі пастаяць за сябе. Рышы добра іх ведаў, бо шмат гадоў купляў і перапрадаваў кляштарную прадукцыю: эўкаліптавы лікёр, насенне піній і кіпарысавы алей. І менавіта там, у кляштары Сэнт-Анарэ, які разам з замкам Іў і дзяржаўнай турмой на востраве Сэнт-Маргерыт лічыўся самым надзейным месцам Праванса, ён збіраўся на першым часе схаваць сваю дачку. А сам неадкладна вернецца на ўзбярэжжа і абагне Грас гэтым разам з усходу праз Антыб і Кан, каб пад вечар таго ж дня быць ужо ў Вансе. Ён ужо запрасіў туды свайго натарыуса, каб падпісаць пагадненне з баронам дэ Баёнам пра шлюб іх дзяцей — Лаўры і Альфонса. Ён хацеў зрабіць Баёну прапанову, якую той не змог бы адхіліць: выплата баронавых пазык у памеры 40 000 ліўраў, пасаг менавіта на гэтую суму, некалькі зямельных дзялянак і млячарня пад Маганоскам, штогодняя рэнта ў памеры 3000 ліўраў маладой пары. Адзіная ўмова Рышы была ў тым, каб кантракт уступіў у сілу праз дзесяць дзён і каб маладыя адразу ж пасля вяселля пераехалі ў Ванс.

Рышыразумеў, што такая паспешлівасць падыме памер платы за паяднанне ягонай сям'і з сям'ёю гэтых Баёнаў. Ён заплаціў бы намнога меней, калі б у яго быў час чакаць. Давялося б тады барону, як жабраку, вымольваць у багатага купца згоду на гэты гешэфт: бо слава пра прыгажосць Лаўры будзе расці, як і багацце Рышы, а Баёны, глядзі, як бач і спляжацца. Ну, але дарма! Яго ж праціўнікам быў не барон, а невядомы забойца. Вось каму трэба было напаскудзіць у кашу. Замужняя жанчына, якая страціла дзявоцкасць і, магчыма, дзіцём тоўстая, ужо не ўпішацца ў яго адборную галерэю. Апошняя клетачка гэтай мазаікі застанеца пустая, Лаўра страціць для забойцы ўсякую каштоўнасць, яго задума праваліцца. І трэба даць яму адчуць горыч плягі! Рышы хацеў згуляць вяселле ў Грасе, з вялікай раскошай прылюдна. І хай ён не ведае і ніколі не ведацьме свайго праціўніка, усё такі будзе вялікаю асалодаю ўсведамляць, што той прысутнічае пры падзеі і сваімі вачыма бачыць, як жаданую здабычу умываюць у яго з-пад носа.

План быў разлічаны тонка. І мы зноў павінны дзіву дацца з чуцця Рышы — як блізка ён падышоў да разгадкі ісцінай праўды. Бо на самай справе шлюб Лаўры Рышы з сынам барона дэ Баёна азначаў бы поўную паразу Граскага Забойцы Дзяўчат. Але план яшчэ не здзейсніўся. Рышы яшчэ не схаваў Лаўру, яшчэ не даставіў яе пад выратавальны дах кляштара Сэнт-Анарэ. Тры вершнікі яшчэ прабіваюцца праз негасцінны перавал Танэрона. Часам дарога робіцца такою цяжкаю, што верхайцы спешваюцца. Усё ідзе вельмі марудна. Пад вечар яны спадзяюцца дабрацца да ўзбярэжжа каля ла-Напулі — маленькага селішча непадалёк ад Кана.

У той момант, калі Лаўра Рышы са сваім бацькам пакідала Грас, Грануй быў у другім канцы горада ў майстэрні Арнульфi і мацараваў жанкілі. Ён быў адзін і ў гуморы. Яго час у Грасе скончыўся. Наперадзе быў дзень трыумфу. У яго ў хлеўчуку, у скрыначках, пракладзеных ватай, ляжалі дваццаць чатыры мініяцюрныя флаконы з крошлямі пралітай аўры дваццаці чатырох нявінных дзяўчат — каштоўныя эсэнцыі, здабытыя Грануем летась метадам халоднага анфлеражу целаў, дыгеравання валасоў і вопраткі, лаважу і дыстыляцыі. А дваццаць пятую — самую раскошную, самую важную эсэнцыю — ён атрымае сёння. У яго ўжо падрыхтаваны тыгельчык са шматкроць ачышчаным тлушчам, кавалак найтанчэйшага палатна і балон чысцюткага спірту на гэтую апошнюю здабычу. Мясцовасць была разведана. Стаяла поўня.

Ён ведаў, што сядзіба на вуліцы Друат добра ахоўваецца і пранікнуць у яе з дапамогаю ўзлому не ўдасца. Таму ён хацеў прабрацца туды яшчэ ўпоцемках, да таго, як зачыняць браму, і прыкрываючыся тым, што ў яго няма свайго паху, што як

шапка-невідзімка рабіла яго непрыкметным для людзей і жывёл, схавацца ў якім-небудзь закутку дома. Пазней, калі ўсе паснуць, ён, ідучы ў цемры па кампасе свайго нюху, падымецца ўгору, да свайго скарбу. Ён апрацуе яго там жа, на месцы, загарнуўшы ў прасаленую прасціну. Толькі валасы і вопратку, як заўседы, возьме з сабою, бо гэтыя часткі могуць быць прамытыя ў вінным спірце, што больш зручна рабіць у майстэрні. Для канчатковай перапрацоўкі памады і яе дыстыліроўкі ў канцэнтрат яму спатрэбіцца яшчэ адна ноч. І калі ўсё пойдзе добра — а ў яго не было ніякіх падставаў сумнявацца, што ўсё пойдзе як след, — тады паслязаўтра ён будзе ўладаром усіх эсэнцый, патрэбных на выраб найлепшае ў свеце парфумы, і ён пакіне Грас як чалавек, які пахне лепш за ўсіх на зямлі.

Да палудня ён пакончыў з жанкліямі. Ён патушыў агонь, зачыніў кацёл з тлушчам і выйшаў з майстэрні праветрыцца. Вецер быў заходні.

Ужо з першага ўдыху ён насцярожыўся. У атмасферы было нешта не так, нешта не ў парадку. У паху горада, у гэтай яго вопратцы, у яго нябачным шлейфе, сатканым з тысячаў нітак, не хапала залатой. За апошнія некалькі тыдняў гэта духмяная нітка стала такою моцнаю, што Грануі адчуваў яе нават за горадам, каля свайго хлёўчука. Цяпер яна прапала, знікла, яе нельга было выявіць нюхам. Грануі быццам скамянеў ад страху.

Яна мёртвая, падумаў ён. Потым яшчэ страшнейшае: мяне выперадзіў нехта іншы. Іншы сарваў маю кветку і прысвоіў сабе водар! Ён не закрычаў, на гэта ягонае ўзрушэнне было занадта вялікае, але слёзы набеглі ў куточки яго вачэй і раптам паліліся ракою.

І тут прыйшоў абедаць Друо з „Чатырох Дафінаў” і між іншым раскажаў, што сёння раніцай Другі консул з дванаццацію муламі і са сваёю дачкою адбыў у Гранобль. Грануі глыгнуў слёзы і кінуўся бегчы праз увесь горад да брамы дзю-Кур. На плошчы каля брамы ён спыніўся і прынюхаўся. І ў чыстым, не кранутым гарадскімі пахамі заходнім ветры ён злавіў сваю залатую нітку, хай тоненькую і слабенькую, але ні з чым не параўнальную. Зрэшты, любасны пах даносіўся не з паўночнага захаду, куды вяла дарога на Гранобль, а хутчэй з паўднёвага захаду, у напрамку на Кабры.

Грануі спытаўся ў варты, па якой дарозе паехаў Другі консул. Адзін вартаўнік паказаў на поўнач. А не на Кабры? Можна, ён выправіўся на поўдзень, на Арыбо або ля-Напуль? Не, вядома, сказаў вартавы, ён бачыў гэта на свае вочы.

Грануі кінуўся назад, праз горад, да свайго хлёўчука, запхнуў у юрзачок кавалак палатна, горшычак на памаду, шпатэль, нажніцы і маленькую гладкую дубінку з аліўкавага дрэва і не марудзячы выправіўся — не па дарозе ў Гранобль, а па дарозе, якую паказаў яму ягоны нюх: на поўдзень.

Гэтая дарога, дарога наўпрасткі на ля-Напуль, вяла ўздоўж схілаў Танэрона праз рачныя рукавы Фраеры і Сіаны. Ісці было лёгка. Грануі шпарка ішоў наперад. Калі справа ўзнік пейзаж Прыбо, які быццам павіс на схілах гор, ён учуў, што амаль дагнаў уцекачоў. Неўзабаве ён ужо быў на адной вышыні з імі. Цяпер ён чуў кожнага з іх паасобку, ён нават адрозніваў на нюх іх коней. Яны, мабыць, былі самае большае за мілю ад яго, дзесьці ў лясах Танэрона. Яны кіраваліся на поўдзень, да мора. Гэтак сама, як і ён.

Каля пяці гадзін папалудні Грануі прыйшоў на пастаялы двор, паеў і папытаўся таннага начлегу. Ён, бачце, — чаляднік дубільшчыка з Ніцы і йдзе ў Марсэль. Можна пераначаваць у канюшні, адказалі. Там ён залез у кут і выспаўся. Набліжэнне трох верхайцоў ён адчуў здалёк. Цяпер заставалася толькі чакаць.

Праз дзве гадзіны — ужо добра такі сцямнела — яны пад’ехалі. Каб захаваць сваё інкогніта, усе трое пераапрадуліся. Абедзве жанчыны былі ў цёмным і пад вуалямі, Рышы — у чорнай камізэлі. Ён выдаваў сябе за двараніна з Кастэлань; заўтра ён хоча перабрацца на Лярынскія астравы, хай гаспадар прыгатуе сняданак да світанку. Ці ёсць у доме іншыя пастойнікі? Няма, сказаў гаспадар, толькі чаляднік дубільшчыка з Ніцы, але ён начуе на канюшні.

Рышы адправіў жанчын у пакоі. А сам заглянуў на канюшню ўзяць сёе-тое з паклажы, як ён сказаў. Спачатку ён не змог знайсці чалядніка і папрасіў конюха прынесці яму лятарню, тады заўважыў яго ў куце: чаляднік дубільшчыка ляжаў на саломе і старой гуньцы і моцна спаў, паклаўшы пад галаву юрзак. Ён выглядаў такім непрыкметным і нявідным з сябе, што Рышы на момант здалося, што яго ўвогуле няма, што гэта хімера, вычварны цень у мігатлівым святле свечкі з лятарні. У кожным разе, Рышы адразу стала ясна, што ад гэтай проста кранальна бяскрыўднай істоты няма аніякусенькай небяспекі, і ён ціха адышаў, каб не парушыць ягонага сну, і вярнуўся ў дом.

Ён павячэраў разам з дачкою ў яе пакоі. Пры ад'ездзе ён не тлумачыў ёй мэты іх падарожжа, не зрабіў гэтага і цяпер, хоць яна і прасіла. Заўтра ён усё ёй раскажа, сказаў, і яна можа не сумнявацца, што усё, што ён плануе і робіць, ёй толькі на карысць і выгоду, а ў будучым прынясе шчасце. Пасля вячэры яны згулялі некалькі партый у ломбер, і ён усе прайграў, бо не глядзеў у свае карты, а любаваўся прыгаджосцю яе твару. Каля дзевяці правеў яе ў пакой насупраць свайго пакоя і замкнуў дзверы. Потым і сам лёг спаць.

Ён раптам адчуў страшэнную стому — гэта ад напружання цяжкага дня і папярэдняй ночы, але ў той жа час ён быў задаволены сабою і ходам падзей. Без аніякай заклапочанасці, без змрочных прадчуванняў, якія мучылі яго бессанню аж да ўчарашняга дня кожнага разу, як тушыў лампу, ён адразу заснуў і спаў без сноў, без стогнаў, без сутаргавых здрыгаў і нервовага пераварочвання з боку на бок. Упершыню за доўгі час Рышы здабыў глыбокі, спакойны сон.

У той жа самы час Грануў падняўся са сваёй посцілкі на канюшні. Ён таксама быў задаволены сабою і ходам падзей і адчуваў, што добра адпачыў, хоць не спаў ні секунды. Калі Рышы заходзіў у канюшню, ён толькі прыкінуўся, што спіць, каб яшчэ больш падкрэсліць і падмацаваць тое ўражанне бяспкоднасці, якое ўжо сам па сабе рабіў яго „някідкі” пах. Вось якраз ён успрыняў Рышы вельмі і вельмі востра, нюхам, і ад яго зусім не ўтоілася палёгка, якую адчуў Рышы, убачыўшы яго.

Такім чынам, у момант іх кароткай сустрэчы абодва яны пераканаліся ў бяскрыўднасці адзін аднаго, і, на думку Грануя, гэта было добра, бо ягоная ўяўная бяскрыўднасць і сапраўдная бяскрыўднасць Рышы толькі пасаблялі ягонай, Грануевай, справе. Зрэшты, Рышы быў той самай думкі пра стан сваіх спраў.

Грануў прыступіўся з прафесійнай абачлівасцю. Ён развязаў мех, дастаў адтуль кавалак палатна, памаду і шпатэль, разаслаў палатно на гуньцы, на якой ляжаў, пачаў абмазваць яго тлустай пастай. Гэтая праца патрабавала часу, бо тлушч трэба бяло наносіць нераўнамерна — дзе больш тоўста, дзе больш тонка, у залежнасці ад таго, на якое месца цела прыпадзе тая ці іншая частка палатна. Рот і падпахі, грудзі, палавы орган і ступакі выдзяляюць болей паху, чым, напрыклад, галені, спіна або локці; унутраныя бакі далоні — больш, чым тыльныя; бровы — больш, чым вейкі, і г.д. — і адпаведна на іх трэба было болей тлушчу. Так што Грануў адначасова мадэляваў на палатне пахавую дыяграму цела, якое падлягала апрацоўцы, і гэтая частка працы давала яму, шчыра кажучы, найбольшае задавальненне, бо гаворка ішла пра нейкую артыстычную тэхніку, якая займала ў аднолькавай меры і органы пачуццяў, і фантазію, і рукі і, апрача таго, дазваляла наперад смакаваць асалоду ад выніку, які меўся быць напаследак.

Патраціўшы ўвесь горшчычак памады, ён зрабіў некалькі завяршальных штрыхоў — дзе паклаў тлушчу крыху гусцей, дзе зняў лішак, падрэтушаваў і яшчэ раз праверыў змадэляваны тлушчам ландшафт — зрэшты, карыстаючыся носам, а не вачыма, бо ўсё адбывалася ў апраметнай цемры, што было, магчыма, дадатковай прычынай роўнага і радаснага настрою Грануя. У гэтую ноч поўні нішто не заважала яму. У свеце не было нічога апрача паху ды, бадай што, шуму прыбою, які даносіўся

з мора. Ён быў у сваёй стыхіі. Потым ён склаў палатно, як складваюць кавалак шпалераў, каб памазанья тлушчам паверхні накладваліся адна на адну. У яго гэта была балючая аперацыя, бо ён добра ведаў, што пры ўсёй асцярожнасці часткі змадэляваных контураў ад гэтага змажуцца і зрушацца. Але ў яго не было іншай магчымасці перанесці палатно. Склаўшы яго так, каб можна было без лішняга клопату ўзяць яго падпаху, ён паклаў у кішэню шпатель і нажніцы, узяў аліўкавую дубінку і пракраўся на двор.

Неба завалакло хмарамі, дом стаяў у цемры. Адзіная іскрынка ў гэтай непраглядзі мігала на ўсходзе: маяк форта на востраве Сэнт-Маргерыт, што за мілю ад ля-Напулі, нагадваў бліскучую галоўку шпількі на чорным, бы крумкачынае крыло, покрыве. З бухты дыхаў лёгкі ветрык, даносіў пах рыбы. Сабакі спалі.

Грануі падышоў да свірна, да сцяны якога была прыхілена драбіна. Ён захапіў вольнай правай рукой тры папярэчыны-шчабліны, падняў драбіну; трымаючы яе вертыкальна і абaperшы яе на правае плечка, перанёс яе праз двор да яе акна. Акно было прачынена. Падымаючыся ўгору па шчаблінах, як па прыступках, ён павіншаваў сябе — бо вось такая нагода надарылася сабраць ураджай паху гэтай дзяўчыны тут, у ля-Напулі. У Грасе, дзе вокны былі з рашоткамі, а сам дом строга ахоўвалі, усё было б намнога цяжэй. А тут яна нават спала адна. Нават не давядзецца прыбіраць служанку. Ён адхіліў аканіцу, шыгнуў у пакой і паклаў на падлогу складзеную прасціну. Потым павярнуўся да ложка. Водар яе валасоў дамінаваў, бо яна ляжала на жываце, уткнуўшы ў падушку акаймаваны згінам рукі твар, і яе патыліца проста-такі сама прасілася пад удар.

Гук удару быў глухі і рыпучы. Ён ненавідзеў яго. Ненавідзеў яго ўжо таму, што гэта быў шум, шум у ягонай бяшумнай справе. Толькі сцяўшы зубы, ён мог вытрываць гэты гідотны гук, і калі гук аціх, ён яшчэ нейкі час стаяў у застылай і горкай позе, сутаргава сціскаючы рукою дубінку, быццам баючыся, што гук можа вярнуцца аднекуль, як рэха. Але гук не вярнуўся, а ў пакоі зноў усталявалася цішыня, нават больш глыбокая цішыня, бо яе ўжо не парушала перарывістае дыханне дзяўчыны. І толькі тады Грануі змяніў позу (якую можна было б апісаць як пачціва-шаноблівую альбо як нешта накшталт сутаргавай хвіліны маўчання), і ягонае цела абмякла і расслабілася.

Ён адставіў убок дубінку і рушліва прыступіў да справы. Спачатку расправіў прынесенае палатно і паслаў яго чыстым бокам на сталае і крэслах, сочачы, каб не дакрануцца да тлустага боку. Раскошны водар дзяўчыны, які раптам паліўся з яе густой хваляй, гэтым разам не расчуліў яго. Ён жа быў яму знаёмы, а ап'яняцца асалодаю ён будзе пазней, пасля таго, як па-сапраўднаму завалодае ім. Цяпер трэба было сабраць яго як мага болей, упусціць яго як мага меней, цяпер ад яго патрабавалася засяроджанасць і ўвішнасць.

Спрытнымі рухамі нажніц ён разрэзаў начную кашулю, дастаў з яе дзяўчыну, схавіў прасціну і накінуў яе на голае цела. Потым падняў цела, прапусціў пад ім абвіслую частку палатна і загарнуў у тканіну — так пекар згортвае руляду, — склаў канцы і забінтаваў яе як мумію — з галавы да пят. Незабінтаваныя засталіся толькі валасы. Ён абрэзаў іх як мага бліжэй да скуры і запакаваў у начную кашулю, завязаўшы яе ў хатуль. Потым прыкрыў стрыжаны чэрап свабодным кавалам палатна і разглядзіў перакінуты канец, асцярожна націскаючы пальцамі. Ён праверыў увесь пакунак. У ім не было ні шчылінкі, ні дзірачкі, ніводнай нераспраўленай складачкі, адкуль мог бы прасачыцца водар. Дзяўчына была ўпакавана дасканала.

Больш рабіць не было чаго. Толькі чакаць, чакаць шэсць гдзін — да світання.

Ён узяў маленькае крэсла, на якім ляжала яе вопратка, паставіў яго каля пасцелі і сеў. У шырокай чорнай адзежы яшчэ трымаліся пяшчотныя павевы яе водару, змяшанага з пахам анісавых ляпёшак, якія яна сунула ў кішэню перад дарогай. Ён паклаў ногі на край яе пасцелі каля яе ног, прыкрыўся яе адзеннем і з'еў анісавыя ляпёшкі. Ён стаміўся. Але спаць не хацелася, бо спаць на працы не след было, нават

калі ўсё тое працы — чаканне. Ён успомніў ночы, калі займаўся адгонкай у майстэрні Бальдзіні; пакрыты сажай перагонны куб, агонь, лёгкі, прывідны капеж дыстыляту на дно фларэнцыйскай бутлі. Час ад часу даводзілася прыглядваць за агнём, даліваць ваду, падстаўляць новыя фларэнцыйскія бутлі, замяняць масу матэрыялу, што выдыхалася ў дыстыляцыі. І ўсё-такі яму заўсёды здавалася, што спаць нельга. Не таму, што трэба было выконваць тыя ці іншыя чарговыя аперацыі, а таму, што чуванне мае свой адмысловы сэнс. Нават тут, у пакоі пастаялага двара, дзе працэс анфлеражу адбываўся сам па сабе, нават больш таго — дзе несвоечасовая праверка, пераварочванне і корпанне каля духмянага пакунка маглі быць толькі перашкодай, — нават тут, як здавалася Граную, яго неадлучная прысутнасць грала важную ролю. Ён мог бы ўспаплошыць духа ўдачы.

Зрэшты, нягледзячы на стомленасць, яму не было цяжка чуваць і чакаць. Гэта чаканне ён любіў. І ўсе дваццаць чатыры разы з тымі іншымі дзяўчатамі яму падабалася такое чаканне — ня тупая туга па мінулым і не палкая нецярплівасць — а асэнсаванае, клапацілае, у пэўнай ступені дзейснае чаканне. Пад час такога чакання нешта адбывалася. Адбывалася самае істотнае. І нават калі ён не рабіў гэтага сам, яно тварылася дзякуючы яму. Ён зрабіў усё, што ад яго залежала. Ён паказаў усё сваё майстэрства. Не дапусціў ніводнай памылкі. Яго дзея была адзіная і непаўторная. Яна завершыцца поспехам... Яму заставалася толькі некалькі гадзін пачакаць. Яно давала яму самае глыбокае задавальненне, гэтае чаканне. Ніколі ў жыцці ён не адчуваў сябе так хораша, так спакойна, і так ураўнаважана, не адчуваў такой лучнасці з самім сабой — нават тады, у сваёй гары, — як у гэтых гадзіны патрэбнага перапынку, калі ён сядзеў глыбокай ноччу каля сваіх ахвяр, не змыкаў вачэй і чакаў. Толькі ў такія моманты ў яго змрочным мозгу ўзнікала амаль вясёлыя думкі.

Дзіўна, што гэтыя думкі не былі скіраваныя ў будучыню. Ён думаў не пра водар, які здабудзе праз некалькі гадзін, не пра парфуму з дваццаці пяці дзявочых аўраў, не пра планы на будучыню, не пра шчасце і не пра поспех.. Не, ён згадваў мінулае... Ён выклікаў у памяці прыпынкі на сваім жыццёвым шляху — ад дома мадам Гаяр і вільготнага прагрэтага сонцам кастра дроў перад гэтым домам да яго сённяшняга падарожжа ў маленькі прапахлы рыбай пасёлак ля-Напуль. Ён успамінаў дубільшчыка Грымалю, Джузэпэ Бальдзіні, маркіза дэ ля Таяд-Эспінаса. Ён успамінаў горад Парыж, яго пачварныя, на тысячы адценняў смуродныя выпарэнні, рыжую дзяўчыну з вуліцы Марэ, вольныя прасторы зямлі, слабы вецер, лясы. Ён успамінаў і гару ў Аверні — ён зусім не пазбягаў гэтага ўспаміну, — сваю пяхору, паветра без чалавечага паху. Ён успамінаў і свае сны. Успамінаў усе гэтыя рэчы з вялікай прыемнасцю. Так, азіраючыся назад, ён думаў, што шчасце асабліва спрыяла яму і што лёс веў яго хай пакручастаю, але ўрэшце правільнай дарогаю, — а інакш хіба мог ён апынуцца тут, у гэтым цёмным пакоі, каля мэты сваіх памкненняў? Ён, калі добра ўсё прыкінуць, — сапраўды дабраславёная асоба!

Ён зусім расчуліўся ў прыліве ўпакоранасці і ўдзячнасці. „Я дзякую табе, — ціха сказаў ён, — я дзякую табе, Жан-Батыст Грануй, што ты такі, які ёсць!” Аж настолькі ён быў у захапленні ад самога сябе.

Потым ён расплюшчыў вочы — не каб заснуць, а каб цалкам аддацца заміранасці гэтай Святой Начы. Мір напаўняў ягонае сэрца. Але яму здавалася, што і вакол яго пануе мір. Ён чуў нюхам мірны сон служанкі ў суседнім пакоі, глыбокі, заміраны сон Антуана Рышы ў пакоі насупраць, ён нюхаў мірную дрымоту гаспадара і слуг, сабак, жывёл у стойлах, усяго мястэчка і мора. Вецер улёгся. Усё было ціха. Нішто не парушала міру.

Адзін раз ён адсунуў нагу ўбок і вельмі мякка дакрануўся да нагі Лаўры. Слушней кажучы, не да нагі, а якраз да палатна, якое яе ўкрывала, з тонкім пластам тлушчу на вывараче, які ўбіраў у сябе яе пах, яе — яго! — царскі водар.

Калі заспявалі птушкі — задоўга да світання — ён устаў і закончыў працу. Ён разгарнуў палатно, як пластыр, з мёртвай. Тлушч добра сыходзіў са скуры. Толькі ў паглыбленых месцах яшчэ заставаліся невялікія згусткі, якія ён сабраў шпатэлем. Астатнія пацёкі памады ён выцер ніжняй кашуляй Лаўры, якою напаследак выцер усё цела з галавы да ног так старанна, што забраў самыя малыя кроплі тлушчу нават з пораў яе скуры і разам з імі апошнія нітачкі і абрывацкі яе паху. Цяпер яна была для яго сапраўды мёртва, завялая, бляклая і азызлая, як парэшткі кветак.

Ён кінуў ніжнюю кашулю ў вялікае араматызванае палатно, у якім толькі яна цяпер і жыла, паклаў туды ж начную кашулю з яе валасамі і загарнуў усё ў маленькі тугі хатулёк, які ўмясціўся ў яго падпахай. Ён даў сабе клопату прыкрыць труп на пасцелі. І хоць чэрнядзь ночы ужо ператварылася ў шэрую сінь світання і рэчы ў пакоі пачалі набываць абрысы, ён больш не зірнуў на яе пасцель, каб хоць раз у жыцці ўбачыць яе вачыма. Яе постаць не цікавіла яго. Яна больш не існавала для яго як цела, а толькі як водар, што не мае цела. А яго ён трымаў падпахай і забіраў з сабою.

Ён ціха ўскочыў на падваконнік і спуściўся па драбіне ўніз. На дварэ зноў падняўся вецер, неба прасвятлілася і разлівала над зямлёй халоднае цёмна-сіняе святло. Праз паўгадзіны адна служанка запаліла агонь на кухні. Выйшаўшы на двор па дровы, яна заўважыла прыстаўленую драбіну, але не зрабіла ніякіх высноваў, бо была яшчэ дужа заспаная. Неўзабаве пасля шостаў узышло сонца. Велізарнае, колеру чырвонага золата, яно паднялося з мора паміж абодвума Лярынскімі астравамі. На небе не было ні аблачынкi. Пачынаўся зіхоткі вясновы дзень.

Рышы, чый пакой выходзіў на захад, прачнуўся а сёмай. Упершыню за шмат месяцаў ён выдатна выспаўся і, адышоўшы ад звычкі, яшчэ чвэрць гадзіны кволіўся на ложку, потым шчасна пацягнуўся, і ўздыхнуў, і прыслухаўся да прыемных гукаў з кухні. Тады ён устаў, разнасцежыў акно, і ўбачыў, што на дварэ цудоўнае надвор'е, і ўдыхнуў свежага ранішняга паветра, і пачуў шум прыбою, і ягоны добры настрой стаў зусім-такі няўёмны, што ён, склаўшы губы ў трубочку, засвіцеў нейкі вясёленькі матыўчык.

Адзяваючыся, выходзячы з пакоя і шпарка падыходзячы да дзвярэй даччынога пакоя, ён усе яшчэ насвістваў і насвістваў. Пастукаўся. І зноў пастукаўся, зусім ціха, каб не спалохаць яе. Адказу не было. Усміхнуўся. Падумаў, што яна яшчэ спіць.

Ён асцярожна ўставіў ключ і павярнуў ручку, ціха, зусім ціха, каб не спалохаць яе, амаль хочучы нават застаць яе ў сне, каб разбудзіць пацалункам, яшчэ раз, апошні раз, перш чым аддасць яе іншаму мужчыну.

Дзверы адчыніліся, ён увайшоў, і сонечнае святло ўдарыла яму ў твар. Пакой быў як усё роўна заліты расплаўленым срэбрам, усё ззяла, і ад болю яму прыйшлося на імгненне заплюшчыць вочы.

Расплюшчыўшы іх зноў, ён убачыў на пасцелі Лаўру — голую і мёртвую, астрыжаную нагола і сляпуча белую. Гэта было як у кашмарным сне, які ён бачыў на тым тыдні ў Грасе — і забыўся, а цяпер гэты кашмар, быццам удар маланкі, узнік у яго памяці. Усё раптам стала дакладна як у тым сне, толькі намнога ярчэй.

Навіна пра забойства Лаўры Рышы так імкліва разнеслася па наваколлях Граса, нібыта нехта абвясціў: „Кароль памёр!”, або „Вайна!”, або „Піраты высадзіліся на бераг!” — і выклікала амаль такі самы, як бы ад гэтых абвестак, панічны страх, а можа, і большы. У сплюск вока вярнуўся дбайна забыты жах, такі самы прыліплівы, як і летась увосені, з усімі яго пабочнымі праяўкамі: панікай, абурэннем, шалам, гістэрычнай падазронасцю, распаччу. Начамамі людзі не вылазілі з дамоў, замыкалі дачок, барыкадаваліся, не давяралі адно аднаму, не спалі. Кожны думаў, што цяпер усё паўторыцца, як і тады: кожнага тыдня будзе забойства. Здавалася, час адсунуўся

на паўгода назад. Страх паралізаваў яшчэ больш, чым паўгода назад, бо раптоўнае вяртанне небяспекі, якую лічылі даўно адоленай, пашырала сярод людзей пачуццё бездапаможнасці. Бо ж не пасобіла нават біскупава анафема! Калі Антуан Рышы, усемагутны Рышы, гарадскі багатыр, Другі консул, уплывовец, разважнік, які меў усе сродкі абароны, не здолеў упільнаваць сваё дзіця! Калі забойчая рука не сцепнулася перад нябеснай прыгажосцю Лаўры — бо яна і праўда, здвалася святою кожнаму, хто яе ведаў, асабліва цяпер, калі яна больш не жыла. Як жа пасля ўсяго гэтага мець надзею на ратунак ад забойцы? Ён быў чумнейшы за чуму, бо ад самой чумы можна было ўцячы, а ад гэтага забойцы — нельга, як яно й відаць з прыкладу Рышы. У яго яўна былі здольнасці звышнатуральныя, надпрыродныя. Ён, якое тут сумненне, схаўрусаваўся з д'яблам, калі толькі сам не быў д'ябал. І многім людзям, асабліва калі хто папрасцей, недалёкага розуму, заставалася адно — ісці ў храм і маліцца; кожны рамесніцкі стан маліўся свайму патрону: слесары — святому Алаізу, ткачы — святому Крыспіну, садоўнікі — святому Антонію, парфумнікі — святому Язэпу. Яны бралі з сабою жанок і дочак, разам з імі маліліся, елі і спалі ў царкве, не выходзілі з яе нават удзень, упэўненыя, што ўнебяспечыцца ад пачварыны (калі толькі тая бяспека была яшчэ ўвогуле!) яны здолеюць толькі пад абаронай парафіяльнай абшчыны і перад абліччам Дзевы.

Другія, больш кемлівыя галовы, гуртаваліся, бо аднаго разу царква ўжо схібіла і сталася бяссільная, у акультныя групы, за вялікія грошы наймалі ведзьму з Гурдона, якая ўжо сябе выдатна зарэкамендавала, зашываліся ў які-небудзь лёх граскага падзямелля, якіх тут была пропадзь, і там служылі чорныя мшы, каб увачавідніць нячыстаму ванцаку, што згодныя пакланяцца і яму. Некаторыя шануюныя буржуа і адукаваная блакітная косць рабілі стаўку на навуку — магетызавалі свае дамы, гіпнатызавалі сваіх дачок, стваралі флюідальныя тайныя гурткі ў салонах і спрабавалі шляхам супольнай перадачы думак на адлегласць тэлепатычна прагнаць дух забойцы.

Царкоўныя калегі ладзілі пакайныя працэсіі з Граса ў ля-Напуль, так бы мовіць — тэндзі і з паўротэм. Манахі пяці кляштаруў горада дзень у дзень і ноч у ноч служылі набажэнствы з п'янным святых псэльмаў і кантаў, так што то ў адным то ў другім канцы горада чуліся няспынныя енкі — дзень у дзень, ноч у ноч. Амаль ніхто не працаваў — усе ратаваліся.

Такім чынам усё насельніцтва Граса трывала ў ліхаманкавым бяздзейні, амаль унясцерп чакаючы, калі ж там каго зноў... А што забойства будзе, ніхто не паняверыўся. І ўпотаі кожны хацеў хутчэй пачуць вусцішную навіну з адзіным спадзяваннем, што яна зачэпіць не яго, а кагосці, дай Божа, іншага.

Калі ж бо не, улады ў горадзе, акрузе і правінцыі гэтым разам не заразіліся гістэрыкай народа. Упершыню з таго часу, як Забойца Дзяўчат заявіў пра сябе, пачалося планамернае і разгалінаванае супрацоўніцтва гарадскіх уладаў Граса, Драгіньяна і Тулона на ўзроўні магістратаў, паліцыі, Інтэнданта, парламента і марскога флоту.

Прычынай такой салідарнасці магутаў свету гэтага было, з аднаго боку, апасенне перад агульным народным паўстаннем, а з другога, той факт, што з моманту забойства Лаўры Рышы паявіліся адпраўныя пункты, якія дазвалялі нарэшце пачаць сістэматычнае ганенне на забойцу. Забойцу бачылі. Гаворка несумненна ішла пра таго падазронага чалядніка дубільшчыка, які ў тую фатальную ноч быў на канюшні пастойнага двара ў ля-Напулі, а раніцай знік без следу. Гаспадар, конюх і Рышы ў адзін голас пасведчылі, што гэта быў непрыкметны недаростак у карычневай курце з палатняным заплечнікам. Хоць у астатнім паказанні гэтых трох сведкаў былі на дзіва расплывістыя і яны не змаглі апісаць, напрыклад, рысы твару, колер валасоў або вымаўку гэтага чалавека, гаспадар пастойнага двара ўсё-такі ўзгадаў, што, калі ён не памыляецца, з похапкаў і паходкі незнаёмага кідалася ў вочы нешта нягеглае, быццам у яго калісьці была зламаная галень ці знявечаны ступак.

Маючы гэтыя прыкметы, два берагавыя атрады берагавой аховы прыкладна апалудні таго ж дня, калі адбылося забойства, пачалі пагоню ў напрамку на Марсэль, адзін уздоўж берагу, другі — па дарозе ўглыбіню правінцыі. Бліжэйшыя ваколіцы ля-Напулі было загадана працасаць дабравольцамі. Два ўпаўнаважаныя граскага суду выбраліся ў Ніцу, каб там, у Ніцы, навесці даведкі што да дубільшчыкавага чалядніка. У Фрэжу, у Кане і Антыбе былі агледжаны ўсе судны, што выпраўляліся ў мора, усе дарогі ў Савой былі перакрытыя, у падарожнікаў пыталіся дакумэнтаў, якія пасведчвалі асобу. Гончы ліст з апісаннем злачынца ўручаўся ўсім, хто ўмеў чытаць, каля ўсіх гарадскіх брамаў Граса, Ванса, Гурдона і каля царкоўных брамаў у вёсках. Тройчы на дзень яго зачытвалі на пляцах бірычы. Праўда, упамінанне пра кульгавасць ўзмацняла падазрэнне, што злачынцам быў сам д'ябал, і хутчэй сеяла паніку, чым памагала збору праўдзівых звестак.

Толькі пасля таго, як старшыня граскага суду ад імя Рышы паабяцаў за звесткі пра злачынцу не меней двух сотняў ліўраў узнагароды, у Грасе, Апіё і Гурдоне было затрымана па даносах некалькі чаляднікаў, з якіх адзін на самай справе меў няшчасце быць кульгавым. Яго ўжо збіраліся, нягледзячы на пацверджанае многімі сведкамі алібі, аддаць на дапытку, але тут, на дзясяты дзень пасля забойства, у мэрыю звярнуўся адзін чалавек з гарадской варты і зрабіў суддзям наступную заяву: аполудні таго самага дня, калі ён, Габрыэль Тальяска, капітан варты, як звычайна нёс службу каля заставы дзю-Кур, да яго звярнуўся нейкі суб'ект, які, як яму цяпер здаецца, нібыта адпавядае апісанню прыкметаў у гончым лісце; суб'ект гэты некалькі разоў настойліва дапытваўся, якой дарогаю з'ехаў раніцай Другі консул са сваім караванам. Капітан не надаў гэтаму выпадку ніякага значэння ні тады, ні пазней і напэўна ж не ўгадаў бы гэтага суб'екта — надта ж бо ён такі нявідны з сябе, — калі б выпадкова не сустрэў яго, прычым тут, у Грасе, на вуліцы дэ ля Луў, перад атэлье мэтра Друо і мадам Арнульфі; і гэтым разам яму кінулася ў вочы, што гэты чалавек, заходзячы ў майстэрню, прыкметна накульгваў.

Праз гадзіну Грануў быў арыштаваны. Гаспадар пастойнага двара ў ля-Напулі і ягоны конюх, яшчэ раней выкліканыя ў Грас на апазнанне іншых затрыманых, адразу ж пазналі чалядніка, які начаваў у іх: гэта ён і ніхто іншы, заявілі яны, гэта і ёсць шуканы забойца.

Абшукалі майстэрню, абшукалі хляўчук у аліўкавым гайку за францысканскім кляштарам. У кутку, амаль на відавоку, ляжалі разрэзаная начная кашуля, ніжняя кашуля і рыжыя валасы Лаўры Рышы. А калі раскапалі земляную падлогу, адно за адным выявіліся сукенкі і валасы астатніх дваццаці чатырох ахвяр. Знайшлася дубінка — прылада забойства і палатняны запlechны юрзак. Улікі ашаламлялі. Было загадана біць у званы. Старшыня суду загадаў расклеіць аб'явы і агаласіць народу праз бірычаў, што славуцы Забойца Дзяўчат, якога лавілі амаль год, нарэшце схоплены і пасаджаны ў турму пад строгі нагляд.

Спачатку людзі проста не паверылі. Яны лічылі, што абвяшчэнне — гэта штукарства, якім улады спрабуюць прыкрыць сваю бязраднасць, каб суняць ужо амаль наспелае ў народзе хваляванне. Усе вельмі добра памяталі той час, калі казалі, што забойца даўно перабраўся ў Гранобль. Гэтым разам страх надта глыбока ўеўся ў людскія душы.

Толькі на другі дзень, калі на саборным пляцы перад судовым будынкам былі выстаўлены ўсім на паказ улікі — жах было глядзець на гэтыя дваццаць пяць адзенняў і дваццаць пяць пучкоў валос, насаджаныя, як пудзілы, на жэрды і пастаўленыя ў рад, — тады толькі грамадская думка ўскалыхнулася.

Сотні і сотні людзей павольна прадэфілявалі па гэтай пачварнай галерэі. Сваякі ахвяр, пазнаючы адзенне, з крыкамі млілі на месцы. Астатнія, хто з любові да сенсацый, хто каб пазбыцца сумненняў, патрабавалі паказаць забойцу. Неўзабаве

крыкі так нараслі, хваляванне на пляцы, залітым натоўпам людзей зрабілася такім пагрозлівым, што старшыня суду рашыўся: ён загадаў вывесці Грануя з камеры і паказаць яго натоўпу з акна другога паверха.

Калі Грануй падышоў да акна, натоўп застыў. Запала раптам мёртвая моўча, як гэта бывае ў гарачы полудзень, калі ўсе працуюць у полі або хаваюцца ў зацены дамоў. Ані нага не шаркне, ні шалахнецца нічога, ні ўздыху. Хвіліну натоўп стаяў, як дурны, вырачыўшы вочы, раззявіўшы рот. Ніхто не мог паверыць, што гэты здыхляк, гэты ўнураны чалавечак, гэты кволенькі курдупель, які стаяў там, у акне, што якраз гэты чарвяк, гэтая шчэпца пылу, гэты гаўняк учыніў два тузіны забойстваў. Ну які з яго забойца? Праўда, ніхто не мог бы сказаць, якім ён, зрэшты, бачыць забойцу — гэтага д'ябла, — але ў адным усе сыходзіліся: не такім! І ўсё ж — хай забойца ніяк не адпавядаў людзікім уяўленням і таму яго наглядная дэманстрацыя, здавалася б, павінна была быць мала пераканаўчая — ужо само зьяўленне гэтага чалавека ў акне і тая акалічнасць, што менавіта ён, і ніхто іншы быў паказаны як забойца, парадаксальным чынам пераканала. Усе падумалі: не можа быць, гэта няпраўда! — і ў той самы момант зразумелі, што гэта павінна быць праўдай.

Вядома, як толькі варта адцягнула чалавечка назад, у цемру пакоя, як толькі ён перастаў быць прысутны і бачны, але яшчэ, хай на самы кароткі час, заставаўся ўспамінам, ледзь не сімвалам мярзотнага забойцы ў мазгах людзей — натоўп скінуў з сябе ашаламленне, і настала рэакцыя, якая і павінна быць у такім выпадку: залапаталі языкі, тысячы вачэй зноў ажывіліся. І тады ўсе крыкі зліліся ў адзін грамавы раскат гневу і помсты: „Аддайце яго нам!” І яны кінуліся штурмаваць суд, каб сваімі рукамі задушыць яго, парваць, падраць на дробныя кавалкі. Варце з вялікай цяжкасцю ўдалося забарыкадавацца і адціснуць ашалелы натоўп. Грануя без адкладу вывелі ў ягоны засценак. Старшыня падышоў да акна і паабяцаў, што суд будзе скоры і бязлітасны. Тым не меней спатрэбілася яшчэ некалькі гадзін, перш чым натоўп разышоўся, і яшчэ некалькі дзён, каб хоць трохкі супакоіўся горад.

Сапраўды, працэс супраць Грануя ішоў надзвычай хутка, бо ў справе меліся неабвержныя ўлікі, ды і сам абскаржанец на допытах без ухілак прызнаўся ў забойствах, у якіх яго вінавацілі.

Толькі на пытанне пра матывы злачынстваў ён не здолеў даць здавальняючага адказу. Ён толькі паўтараў, што дзяўчаты былі яму патрэбныя, а што гэта наогул азначала, што яны „былі яму патрэбныя”, — пра гэта ні слова.

Тады яго аддалі на тартуры, на некалькі гадзін падвесілі за ногі, улілі ў яго сем пінтаў вады, абулі ў гішпанскія боты — таму хоць бы хоць. Здавалася, гэты чалавек не адчуваў цялеснага болю, ён не азваўся ані гукам і на паўторнае запытанне адказваў, як і раней: „Яны мне былі патрэбныя”. Суддзі палічылі яго за вар'ята. Яны спынілі тартуру і рашылі як мага хутчэй, без далейшых дапытак, закончыць працэс.

Адзіная невялікая зацяжка спрычынілася юрыдычнай перапалкай з мэрыяй Драгіньяна, у падпарадкаванні якое была ля-Напуль, і парламентам у Эксе, бо і Драгіньян і Экс прагнулі перахапіць працэс сабе. Але граскія суддзі не даліся. Яны і ніхто іншы схапілі злачынца, у сферы іх юрысдыкцыі была ўчынена пераважная бальшыня забойстваў, і ім пагражаў выбух народнага гневу, калі б яны перадалі забойцу іншаму суду. Яго кроў павінна была праліцца ў Грасе.

15 красавіка 1766 года вырак быў вынесены і зачытаны абвінавачанаму ў ягонай камеры. „Чаляднік парфумніка Жан-Батыст Грануй, павінен быць цягам сарака васьмі гадзін выведзены за заставу дзю-Кур і там, тварам да неба, прывязаны да драўлянага крыжа і яму будзе нанесена дванаццаць удараў жалезным дручком па жывым целе, аж удары гэтыя раздробяць яму суглобы рук, ног, клубоў і плячэй, пасля чаго ён застанецца прыкручаны да крыжа да яго смерці”. Гэтым разам кату было катэгарычна забаронена рабіць злачынцу звычайны акт літасці — задушэнне ніткай пасля раздраблення суглобаў, — нават калі перадсмяротныя пакуты зацягнуцца на некалькі дзён. Потым труп належала закапаць на гіцлёўні, а месца не

пазначаць.

Грануй ніяк не зрэагаваў на вырак. Судовец спытаўся, ці ёсць у яго апошняе жаданне. „Няма”, — сказаў Грануй; у яго было ўсё, чаму трэба было быць.

У камеру ўвайшоў святар паспавядаць Грануя, але ўжо праз чвэрць гадзіны выйшаў, не выканаўшы сваёй місіі. Засуджаны пры ўпаміне імя Госпада зірнуў на яго абсалютна адсутна, нібы толькі што пачуў гэтае імя першы раз, а потым выцягнуўся на нарах, каб тут жа і заснуць. Далейшыя ўмаўленні, сказаў святар, не мелі б ніякага сэнсу.

Усе два наступныя дні прыходзіла шмат людзей паглядзець на славуага забойцу зблізку. Варта дазволіла ім заглянуць у камеру праз вочка, і за кожны загляд брала па шэсць сольдзі. Адзін гравёр па медзі, які хацеў зрабіць накід, заплаціў аж шэсць франкаў. Але рысунак, бадай, расчараваў. Вязень, прыкаваны ланцугамі за запяці і шчыкалаткі, увесь час ляжаў на нарах і спаў. Ён адварнуўся тварам да сцяны і не рэагаваў ні на стук, ні на грук. Заходзіць у камеру наведнікам строга забаранілі, і вартавыя, нягледзячы на спакуслівыя прапановы, не адважваліся парушыць забарону. Баяліся, што вязня можа заўчасу забіць хто-небудзь з блізкіх ягоных ахвяр. З гэтай самай прычыны яму не перадавалі ад наведнікаў і ежы. Яна магла быць атручаная.

Увесь час, пакуль Грануй быў у турме, ежу яму падавалі з кухні для чэлядзі з біскупскага палаца, і галоўны наглядчык абавязаны быў здымаць з яе пробу. Зрэшты апошнія два дні ён наогул не еў. Ён ляжаў і спаў. Час ад часу ланцугі ягоныя падзыньквалі, і калі вартавы кідаўся да вочка, ён паспяваў убачыць, што Грануй рабіў глыток з пляшкі з вадой, зноў валіўся на нары і засынаў. Здавалася, што чалавек гэты аж так стаміўся ад свайго жыцця, што не хоча пачувацца нават апошнія яе гадзіны.

Тым часм лобнае месца каля заставы дзю-Кур падрыхтвалі да экзэкуцыі. Цеслі збілі эшафот двухмятровай вышыні, з трохмятровымі бакамі памоста, з парэнчамі і трымкай лесвіцай — такога выдатнага ў Грасе яшчэ ніколі не было. Апрача таго яны зрабілі драўляную трыбуну ганаровым гасцям і агароджу, каб трымаць на адлегласці просты люд. Месцы каля вокан у дамах злева і справа ад заставы дзю-Кур і ў будынку гарадской варты даўно былі здадзены ў найму па шалёных цэнах. Нават у багадзельні, што крыху наўскасяк, падручны ката зняў на час у хворых іх пакоі і з вялікім барышом перапрадаў іх цікаўнікам кары. Прадаўцы ліманату збанкамі запасаліся лакрычнай вадой, гравёр адціснуў некалькі сотняў экзэмпляраў партрэта забойцы, зробленага ў турме і даволі прыхарошанага палётам фантазіі, вандроўныя гандляры тузінамі сцякаліся ў горад, кухары пяклі памятныя пернікі.

Кат, мсье Папон, якому ўжо шмат гадоў не даводзілася адпраўляць абрад рытуалу раздраблення суглобаў, загадаў у каваля цяжкі жалезны прэнт і хадзіў з ім на бойню папрактыкавацца на ўдарах па трупах жывёлы. Ён меў права даць толькі дванаццаць удараў, і гэтымі дванаццаццю ўдарамі павінны былі быць напэўняк раздробленыя дванаццаць суглобаў, але пры гэтым не пашкоджаны каштоўныя часткі цела, напрыклад, грудзі альбо галава — складаная задача, якая патрабавала вялікай чуйнасці ў пальцах.

Жыхары горада рыхтаваліся да гэтай падзеі як да ўрачыстага свята. Тое, што дзень будзе выхадны, разумелася само сабою. Жанчыны нагладжвалі свае нядзельныя строі, мужчыны выпыльвалі сурдuty і курткі і да бляску ваксавалі боты. Хто меў ваенны чын альбо займаў пасаду, быў цэхавым майстрам, адвакатам, натарыусам, галавой брацтва ці яшчэ якой важнай халерай, надзяваў мундзір альбо мантыю, ордэны, шалікі, ланцугі і белы як вапна пудраны парык. Вернікі спадзяваліся *post festum** сабрацца ў царкве на набажэнства, паклонцы сатаны — наладзіць пышную падзякавальную мшу Люцыпару, адукаванае магнацтва — выправіцца на магнетычныя сеансы ў гатэлі Кабры, Вільнева і Фонтмішэля. А на кухнях напропадзь пяклі, смажылі і пражылі, са скляпоў зносілі віно, з рынкаў —

*Пасля свята (лац.).

кветкі на акрасу сталоў, у саборы праходзілі папярэднія экзерсісы арганіст і царкоўны хор.

У доме Рышы на вуліцы Фуат было ціха. Рышы забараніў сабе любую падрыхтоўку да Дня вызвалення, як назвалі ў народзе дзень кары. Яму ўсе было агідна. Агідны раптоўна ўваскрэслы жах людзей, агіднае іх ліхаманкавае смакаванне скорай радасці. І самыя яны, гэтыя людзі, усе разам, былі яму агідныя. Ён не ўдзельнічаў ні ў прадстаўленні злачынца і ягоных ахвяр на саборным пляцы, ні ў працэсе, ні ў гідка мярзотным праменадзе раззяваў перад камерай асуджанага. На апазнанне валасоў і адзення сваёй дачкі ён запрасіў членаў суду да сябе дамоў, коратка і стрымана даў свае паказанні і папрасіў пакінуць яму гэтыя рэчы у якасці рэліквій, што і было зроблена. Ён занёс іх у свяцёлку Лаўры, паклаў разрэзаную начную кашулю і споднюю кашулю на яе ложка, распусціў па падушцы яе рыжыя валасы, сеў перад ложкам і больш не адыходзіў ад яго, быццам гэтая бяззменная вахта магла замяніць тое, чаго ён не зрабіў тае ночы ў ля-Напулі. Ён быў такі поўны агіды, агіды да свету і да самога сябе, што не мог нават плакаць.

І да забойцы ён адчуваў агіду. Ён не хацеў больш бачыць у ім чалавека, не толькі ахвяру, асуджаную на закол. Ён убачыць яе толькі ў момант кары, калі той будзе ляжаць на крыжы і на яго абрушацца дванаццаць удараў, вось калі ён яго ўбачыць, убачыць яго зусім блізка, ён пакінуў за сабою месца ў самым першым радзе. І калі народ разыдзецца, праз некалькі гадзін, тады ён падыецца да яго на акрываўлены эшафот, і сядзе побач, і будзе несці вахту цэлымі днямі і начамі, калі спатрэбіцца, і глядзець яму ў вочы, гэтаму забойцу дачкі, і па кроплі будзе ўліваць яму ў вочы, уліваць у яго агонію сваю агіду як раз'едлівую кіслату, пакуль гэтая гадзіна не здохне...

А потым? Што ён зробіць потым? Ён не ведаў гэтага. Магчыма, вернецца да прывычнага жыцця, магчыма, ажэніцца, магчыма, зачне сына, магчыма, не зробіць нічога, магчыма, памрэ. Яму гэта было ўсё адно. Думаць пра гэта здавалася яму гэтак жа бязглузда, як думаць пра тое, што рабіць пасля смерці: зразумела, нічога, пра што ён мог бы ведаць ужо цяпер.

Пакаранне было назначана на пяць гадзін папалудні. Ужо з раніцы прыйшлі першыя аматары відовішчаў і забяспечылі сабе месцы. Яны прынеслі з сабою крэслы і ўслончыкі, падушачкі, правізію, віно і прывялі дзяцей. Калі бліжэй пад палудзень з усіх бакоў да горада пачалі сцякацца тлумы вясковага люду, на пляцы каля заставы дзю-Кур ужо было так цесна, што новым давялося шукаць месца на палях і ў садах, размешчаных тэрасамі на схілах плато, і ўздоўж дарогі на Гранобль. Вандроўныя гандляры ўжо разгарнуліся на ўсю сцежу, людзі елі, пілі, вакол стаяў гармідар і смурод, як на кірмашы. Неўзабаве набралася ўжо тысяч пад дзесяць народу, больш чым на свята Каралевы Язмену, больш чым на самы вялікі крыжовы ход, больш чым калі-небудзь наогул збіралася ў Грасе. Людзі абсыпалі ўсе схілы. Яны залазілі на дрэвы, яны караскаліся на сцены і дахі, яны дзясяткамі, тузінамі панатоўкаваліся ў вокны. Толькі пасярэдзіне пляца, за бар'ерам, быццам выразанае нажом з цеста чалавечай гурмы, яшчэ заставалася свабоднае месца пад трыбуну і эшафот, які раптам стаў зусім маленькі, як цацка альбо батлеечная сцэна. І яшчэ быў вольны вузкі праход ад месца пакарання да заставы дзю-Кур і на вуліцу Друат.

Прыкладна каля трэцяй гадзіны з'явіліся мсье Папон і яго падручнікі. Іх сустрэлі ўхвальным гулам. Яны падцягнулі да эшафота збіты з бяргення крыж і ўстанавілі яго на чатырох цяжкіх цясярскіх козлах, падабраўшы патрэбную для працы вышыню. Чаляднік цесляра прыбіў яго да козлаў. Кожнае дзеянне падручных ката і цеслі публіка вітала воплескамі. А калі пасля гэтага да эшафота наблізіўся Папон з жалезным прэнтам, абышоў крыж з усіх бакоў, адмерыў свае крокі і пачаў то з аднаго боку, то з другога рабіць уяўныя ўдары, выбухнула сапраўдная авацыя.

Каля чацвёртай пачала запаўняцца трыбуна. Прышло шмат высакароднага панства, багацеяў з лёкаямі і прыстойнымі манерамі, прыгожых дам, вялікіх капелюшоў, раскошных туалетаў — было на што падзівіцца. Сабралася ўся эліта з горада і правінцыі. Прайшлі на свае месцы члены Гарадское рады, трымаючыся самкнутым строем, на чале з абодвума консуламі. Рышы быў у чорным, у чорных панчохах, у чорным капелюшы. За Радай выступаў магістрат на чале са старшынёю суда. Апошні паявіўся біскуп у адкрытых насілках, у ззянні фіялетавага адзення і ў зялёнай камілаўцы. Тыя, хто яшчэ не зняў капелюша, паспяшаўся хоць бы ўжо цяпер агаліць галаву. Урачысты момант набліжаўся.

Потым хвілін дзесяць не адбывалася нічога. Панства пазаймала месцы, народ замёр, ніхто больш не еў, усе чакалі. Папон і ягоныя падручнікі стаялі як укапаня на сцэне эшафота. Сонца, вялікае і жоўтае, вісела над Эстэрэлью. З граскай даліны веяла цёплым ветрам і пахам апельсінавай квецені. Было гарача і проста неверагодна ціха.

Нарэшце, калі ўжо, здавалася, напружанне дасягнула мяжы і цішыню вось-вось разарве тысячагорлы лямант, пачнецца сувалка, бойка альбо яшчэ якая-небудзь прыгода ў натоўпе, пачуўся тупат капытоў і рыпенне калёсаў.

На вуліцы Друат паказалася запрэжаная парай карэта, карэта лейтэнанта паліцыі. Яна праехала праз гарадскую браму і, цяпер ужо бачная ўсім, уехала ў вузкі завулак, які вёў да месца пакарання. Лейтэнант паліцыі настойваў на такім спосабе дастаўкі, бо думаў, што інакш не зможа гарантаваць бяспеку злачынцы. А ўвогуле такое не было прынята. Турма была ўсяго за пяць хвілін ад месца кары, і калі асуджаны з якой-небудзь прычыны не мог адолець гэтую адлегласць пеша, дык яго прывозілі туды на адкрытай падводзе, запрэжанай аслom. Каб кагосці везлі на кару ў багатым экіпажы, з фурманам, ліўрэйнымі лёкаямі і конным эскортам — такога яшчэ ніколі не вадзілася.

Нягледзячы на гэта, у натоўпе не ўзнікла ні неспакою, ні незадаволенасці, наадварот, усе былі задаволеныя, што наогул нешта-такі адбываецца, і ўспрынялі экіпаж як удалую ідэю, як гэта бывае ў тэатры, калі вядомую п'есу прымаюць прыхільна за нечаканую новую пастаноўку. Многія нават палічылі дарэчным такі выхад галоўнага героя. Такому выключна мярзотнаму злачынцу належаў і выключны рытуал. Нельга ж яго як звычайнага бандзюжку цягнуць на пляц у ланцугах і батаваць ражнамі. У гэтым не было б нічога сенсацыйнага. Іншая рэч падняць яго з мяккага сядзення ў багатым экіпажы і падвесці да крыжа — у гэтым было куды больш вынаходлівага эпатажу.

Карэта спынілася паміж эшафотам і трыбунай. Лёкаі саскочылі з запятак, адчынілі дзверцы і спусцілі маленькую адкідную прыступку. Выйшаў лейтэнант паліцыі, за ім афіцэр аховы і нарэшце Грануй. Ён быў у блакітнай куртцы, белай кашулі, белых шаўковых панчохах і ў чорных туфлях з пражкамі. Ніякіх аковаў на ім не было. Ніхто не вёў яго пад пахі. Ён выйшаў з карэты як вольны чалавек.

І тады стаўся цуд. Ці нешта накшталт дзіва, а менавіта настолькі ж неспасцігальнае, нечуванае і неверагоднае, што ўсе сведкі назвалі б гэта потым цудам, калі б яны наогул наважыліся калі-небудзь пасля загаварыць пра гэта, а яны ніколі не гаварылі, бо ўсе яны пазней саромеліся прызнацца, што наогул прычыніліся да такога прыгоды.

А яно ж сталася так, што дзесяць тысяч чалавек на пляцы каля брамы і на навакольных схілах раптам, у адзін момант, прасякнуліся непахіснай верай, што маленькі чалавек у блакітнай куртцы, які толькі што выйшаў з карэты, *ніяк не мог быць забойцам*. Не тое каб яны засумняваліся ў ягонай ідэнтычнасці! Перад імі стаяў той самы чалавек, якога яны некалькі дзён таму назад бачылі на саборнай плошчы ў акне суда і якога яны, калі б даўся ім у рукі, разарвалі б з шалёнай нянавісцю. Той самы, якога два дні таму назад па законе прыгаварылі да смерці на падставе неабвержных доказаў і ўласнага прызнання. Той самы, чыёй смерці ад рукі ката яны так палка чакалі ўсяго хвіліну таму назад. Гэта быў ён, несумненна ён!

І ўсе-такі не ён, не мог ён ім быць, не мог ён быць забойцам. Чалавек, што стаяў на лобным месцы, быў увасобленая нявіннасць. У той момант гэта ведалі ўсе — ад біскупа да прадаўца ліманаду, ад маркіза да маленькай прачкі, ад старшыні суда да вулічнага падшыванца.

І Папон гэта ведаў. І яго кулакі, якія сціскалі жалезны прэнт, задрыжалі. Яго моцныя рукі раптам сталі такія слабыя, калені такія мяккія, сэрца такое палахлівае, як у дзіцяці. Ён не змог бы падняць гэты прэнт, не знайшлося б сілы падняць гэты прэнт на маленькага нявіннага чалавека, ах, ён баяўся таго моманту, калі яго прывядуць сюды, наверх, ён заплакаў, ён быў вымушаны абAPERціся на свой забойчы прэнт, каб не ўпасці ад слабасці на калені, — вялікі, дужы Папон!

І дзесяць тысяч мужчын, і жанчын, і дзяцей, і старых адчувалі тое самае: яны зрабілася слабыя, як малыя дзяўчаткі, няздольныя ўстаяць перад прывабнасцю спакушальніка. Іх закліснула магутнае пачуццё цягі, пяшчоты, бяздумнай дзіцячай любові, так, бачыць Бог, любові да маленькага зладзея, і яны не маглі, не хацелі яму супраціўляцца. Гэта было як плач, ад якога няма абароны, які падымаецца з нутра, з жывата і дзівосным чынам разрэджвае, выносіць прэч усё, што яму супраціўляецца. Людзі як бы расплавіліся, іх розум і душа растварыліся, ператварыліся ў аморфную, вадкую стыхію і адчувалі яшчэ толькі камяк сэрца, які нястрымна б'ецца ўсярэдзіне, і яны — кожны, кожная з іх — уклалі яго на векі вечныя ў рукі маленькаму чалавеку ў блакітнай курце: яны любілі яго.

Грануй вось ужо некалькі хвілін стаяў каля адчыненых дзверцаў карэты і не рухаўся. Лёкай, які быў каля яго, уклечыў побач і апускаўся далей, пакуль не прыняў той распластанай позы, якую на ўсходзе прымаюць перад султанам або Алахам. І нават у гэтай паставе ён яшчэ дрыжаў, і пагойдваўся, і стараўся апусціцца яшчэ ніжэй, расцячыся па зямлі, пад зямлёй. Яму хацелася пад зямлю, прасачыцца ў яе да самага канца свету, з чыстай адданасці. Афіцэр аховы і лейтэнант паліцыі, два здаравенныя дзецюкі, задача якіх была адвесці асуджанага на эшафот і перадаць у рукі кату, страцілі каардынацыю рухаў. Яны заплакалі і знялі капелюшы, зноў іх надзелі, шпурнулі іх на зямлю, кінуліся адзін аднаму на шыю, пацалаваліся, бяссэнсава замахалі рукамі, пачалі заломваць рукі, сутаргава тузацца і грымаснічаць, як апантаных танцам святога Віта.

Ганаровыя грамадзяне, якія былі тут жа блізка, аддаваліся сваёй замілаванасці яшчэ больш нясціпла. Кожны даў волю свайму сэрцу. Былі дамы, якія, убачыўшы Грануя, стагналі ад шчасця, засунуўшы рукі паміж каленяў; і іншыя, якія ад палкага захаплення нябесным юнаком — бо такім ён ім здаваўся, — моўчкі памлелі на месцы.

Былі паны, якія раптам падхапіліся з месцаў, і зноў на іх апусціліся, і зноў паўскоквалі, аглушальна саплі і сціскалі ў кулаках тронкі шпаг, быццам хацелі выцягнуць іх з похваў і, ужо дастаючы, зноў совалі іх у похвы, так што стаяў толькі ляскат і трэск; былі іншыя, якія моўчкі паднялі вочы да неба і сутаргава сціскалі рукі ў малітве; і мансеньёр біскуп, быццам яму стала нядобра, нахіліўся ўсім целам наперад, утуліўся галавою ў калені, і зялёная камілаўка пакацілася з галавы; пры гэтым яму зусім не было кепска, а ўпершыню ў жыцці яго ахапіў рэлігійны экстаз, бо на вачах у яго адбыўся цуд: Гасподзь Бог сам утрымаў руку ката, паказаўшы анельскую сутнасць таго, каго свет прымаў за забойцу, — давялося ж такому адбыцца ў васьмнаццатым стагоддзі. Сапраўды, Гасподзь вялікі! А сам ты малы і мізэрны, бо аддаў анёла анафеме, не верачы ў гэта, а толькі дзеля супакоення народу! О, якое вялікае прыніжэнне, якое салодкае прыніжэнне, якая мілата спаслана Госпадам біскупам дзеля упакорвання гардыні.

Тым часам народ па той бок бар'ера аддаваўся пачуццёваму ап'яненню, якое ахапіла ўсіх пры зьяўленні Грануя. Тыя, хто, убачыўшы яго, адчулі толькі спагаду і заміланне, цяпер былі поўныя пахацінства, той, хто адчуваў здзіўленне і пацягу, дайшоў да экстазу. Чалавек у блакітнай курце паўстаў прад усімі самай прыгожай, самай прывабнай і самай дасканалай істотай, якую яны маглі толькі сабе ўявіць;

манашкам ён здаўся Збаўцам у плоці, прыхільнікам сатаны — прамяністым князем цемры, людзям адукаваным — Найвышэйшай Істотай, дзяўчатам — казачным прынцам, мужчынам — ідэальным вобразам іх саміх. Усе адчувалі сябе так, быццам ён адгадаў і намацаў у іх самае адчувальнае месца, пацэлліў проста ў эратычны цэнтр. Быццам у гэтага чалавека было сто тысяч нябачных рук і быццам кожнаму з дзесяці тысяч людзей, што тоўпіліся навокал, ён паклаў руку на палавы орган. У выніку запланаваная смерць мярзотнага злачынцы свайго часу ператварылася ў самую вялікую вакханалію, якую бачыў свет з другога стагоддзя ад Нараджэння Хрыстовага: добрапрыстойныя жанчыны разьдзіралі на сабе блузкі, з гістэрычнымі крыкамі агалялі грудзі, высока задраўшы спадніцы, кідаліся на зямлю. Мужчыны з вар'яцкімі вачыма, спатыкаючыся, блукалі па гэтым полі пахацінна раскінутай плоці, дрыготкімі пальцамі вымалі з штаноў адцярдзелыя як ад невыноснага свербу чэлесы, падалі з хрыпам куды папала, сукупляліся ў самых непамысных позах і спалухах: стары з нявіннай дзяўчынай, падзёншчык з жонкай адваката, хлопчык-чаляднік з манашкай, езуіт з франкмасонкай — усе ўперамешку, каму з кім перапала. Паветра ацяжэла ад салодкага потнага паху похаці і напоўнілася крыкамі, роханнем і стогнамі дзесяці тысяч бестый. Гэта было пекла.

Грануй стаў і ўсміхаўся. Больш за тое, людзям, якія яго бачылі, здавалася, што ён усміхаецца самай нявіннай, самай ласкавай, самай чароўнай і адначасова самай панаднай усмешкай у свеце. А насамрэч не ўсмішка, а гадкая, цынічная ўхмылка змялілася на яго губах, як бы паказваючы ўвесь ягоны трыумф і ўсю ягоную пагарду. Ён, Жан-Батыст Грануй, які нарадзіўся без паху ў самым смярдзючым месцы свету, выйшаў з адкідаў, бруду і гнілізны, вырас без любові, выжыў без чалавечага цяпла з адной упартасці і з прычыны агіды, маленькі, гарбаты, кульгавы, выродлівы, адкінуты, фізічны і маральны калека — ён дасягнуў таго, што спадабаўся свету! Мала таго! Яго любяць! Шануюць! Абагаўляюць! Ён учыніў праметэю подзвіг. Божую іскру, якая ад калыскі даецца людзям на дурніцу і якое ён, адзіны ў свеце, быў пазбаўлены, гэтую іскру ён здабыў бясконца вытанчанай упартасцю. Больш таго! Ён, у сутнасці, выкрасаў яе сам, у сваім „я”, ён быў больш вялікі, чым Праметэй. Ён стварыў сабе аўру, такую зіхоткую і неадпрэчную, якую не валодаў да яго ніводзін чалавек. І ён не абавязаны ёю нікому — ніякаму бацьку, ніякай маці і менш за ўсё нейкаму мілажальнаму Богу, — а выключна самому сабе. Ён узапраўду быў сваім уласным богам і богам больш цудоўным, чым той Бог, што смярдзіць ладанам, які туляўся па цэрквах. Жывы біскуп валяўся перад ім на каленях і вішчаў ад асалоды. Багатыя і валадарныя, ганарыстыя паны і дамы паміралі ад захаплення, а народ, які акружаў яго шырокім колам, у тым ліку бацькі, маці, браты, сёстры ягоных ахвяр, святкавалі оргію ў яго гонар і ў імя яго. Яму дастаткова кіўнуць, і ўсе адмовяцца ад Бога і будуць маліцца на яго, Вялікага Грануя.

Так, ён быў Вялікі Грануй! Менавіта цяпер гэта стала ясна. Ён быў ім, як калісьці ў самазакахальных фантазіях, так і цяпер — у жывой рэальнасці. У гэты момант ён перажыў найбольшы трыумф свайго жыцця. І жахнуўся.

Ён жахнуўся, бо ні секунды не мог ім нацешыцца. У гэты момант, калі ён выйшаў з вузлішча на заліты сонцам пляц, надухмянены парфумами, якія ўнушаюць людзям любоў, парфумами, над якімі ён працаваў два гады, парфумами, якіх ён прагнуў усё жыццё... у гэты момант, калі ён бачыў і чуў носам, што людзі не могуць яму супрацьстаяць і што водар, захлэстваючыся, як пяцля аркана, прыцягвае да яго людзей, — у гэты момант у ім зноў паднялася ўся агіда да людзей і атруціла яго трыумф настолькі, што ён не адчуваў не толькі ніякай радасці, але нават ніякай задаволенасці. Тое, чаго ён заўсёды так палка хацеў, а менавіта, каб яго любілі іншыя людзі, у момант поспеху стала яму невыносна, бо сам ён не любіў іх, ён іх ненавідзеў. І раптам ён зразумеў, што ніколі не знойдзе задавальнення ў любові, але толькі ў нянавісці сваёй да людзей і людзей — да сябе.

Але ягоная нянавісць да людзей не атрымала водгуку. Чым больш ён ненавідзеў іх у гэтае імгненне, тым больш яго абагаўлялі, бо нішто ў ім не ўспрымалася імі як

ісціна, акрамя прысвоенай аўры, акрамя араматычнай маскі, крадзенай духмянасці, а яна і на самай справе была вартая абагаўлення.

Цяпер ён быў рады ўсіх іх сцерці з улоння зямлі, гэтых тупых, смярдзючых, эратызаваных смярдзюхоў гэтак сама, як тады, у краіне ягонай душы, чорнай, як варонінае крыло, яму хацелася сцерці ўсе чужыя пахі. І ён хацеў, каб яны заўважылі, як ён іх ненавідзіць, і каб яны адказалі ўзаемнай нянавісцю на гэта адзінае сапраўднае пачуццё, якое яму калі-колі выпадала, і, са свайго боку, былі б радыя сцерці яго з улоння зямлі, што ім спачатку і рушыла зрабіць. Ён хацеў раз у жыцці распрануцца. Раз у жыцці яму захацелася стаць такім, як іншыя людзі, і вывернуць сваю нутрыну: як яны агалялі сваю любоў і сваё дурное шанаванне, так ён хацеў агаліць сваю нянавісць. Ён хацеў адзін раз, усяго адзін толькі раз, быць успрынятым у сваёй сапраўднай сутнасці і атрымаць ад людзей водгук на сваё адзінае сапраўднае пачуццё — нянавісць.

Але нічога з гэтага не атрымалася. З гэтага і не магло нічога атрымацца. Ён жа быў замаскаваны найлепшымі ў свеце парфумамі, а пад гэтай маскай у яго не было твару, не было нічога, апрача татальнай адсутнасці паху. І тут яму раптам зрабілася нядобра, бо ён адчуў, як зноў падымаюцца туманы.

Калі тады ў пячоры, у сне, у сэрцы, у яго фантазіі раптам падняліся туманы, жахлівыя туманы яго ўласнага паху, які нельга было ўспрыняць нюхам, бо ён меў іншую прыроду. І як тады, ён адчуваў бясконцы жах і страх і падумаў, што вось-вось задыхнецца.

Але цяпер гэта было не сном, не мрояй, а голай рэальнасцю. І ён не ляжаў адзін у пячоры, а стаяў на пляцы на вачах у дзесяці тысяч чалавек. І цяпер тут не дапамог бы крык, які разбудзіў бы і вызваліў яго, і не было дарогі назад у добры, цёплы, выратавальны свет. Бо гэта тут і цяпер было светам, і гэта, тут і цяпер, было яго спраўджаным сном. І ён сам гэтага так хацеў.

Жахлівыя смярдзючыя туманы ўсе падымаліся з бяздоннай багны ягонай душы, пакуль народ вакол яго стагнаў, знемагаючы ў нястрымных пахатлівых сутаргах і курчах. Да яго бег нейкі чалавек. Ён ускочыў з самага пярэдняга раду трыбуны для ганаровых гледачоў так імкліва, што яго чорны капялюш зваліўся з галавы, і ў чорным сурдуце праляцеў праз эшафот як воран альбо анёл помсты. Гэта быў Рышы.

Ён заб'е мяне, падумаў Грануй. Ён — каго не ўвяла ў зман мая маска. Ён не дасць сябе ашукаць. На мне — пахі яго дачкі, гэты доказ неабвержны, як кроў. Ён павінен пазнаць мяне і забіць. Ён павінен гэта зрабіць.

І ён выцягнуў рукі, каб прыняць у абдымкі анёла, які зваліўся на яго. Яму ўжо здавалася, што ён адчувае ўдар мяча або кінжала, гэты міладайны ўдар у грудзі, адчувае, як лязо рассякае ўсе араматычныя кальчугі і смярдзючыя туманнасці і пранікае ўсярэдзіну яго халоднага сэрца — нарэшце, нарэшце ў яго сэрца нешта, нешта іншае, чым ён сам. Ён амаль ужо адчуваў збавенне.

І што ж? Рышы ляжаў у яго на грудзях, як анёл помсты, але ўражаны, жаласны, хліпкі Рышы, і абдымаў яго рукамі, проста-такі чапляўся за яго, быццам не знайшоў іншага прыстанку ў моры шчаснай даброці. Ніякага вызваленчага ўдару мяча, ніякага ўколу ў сэрца, нават ніякага праклёну або хоць бы крыку нянавісці. Замест гэтага мокрая ад слёз шчака Рышы прыліпла да яго шчакі, а дрыготкія губы цягнуліся да яго з энкам: „Даруй мне, сыне мой, мой дарагі сыне, даруй мне!”

І тут усё пабялела ў яго ў вачах, а знешні свет стаў чарней чорнага. Туманы, якія не знайшлі выйсця, зліліся ў бурліваю вадкасць, як закіпелае малако, калі падымаецца з-пад шуму. Яны закліснулі яго, з нязноснай сілай націснулі на ўнутраную абалонку ягонага цела, але ім не было куды прасачыцца. Яму хацелася бегчы, дзеля Бога бегчы, але куды.... Яму хацелася лопнуць, выбухнуць, каб не закліснуцца самім сабою. Нарэшце ён упаў на зямлю і самлеў.

Зноў ачомаўшыся, ён убачыў, што ляжыць у ложку Лаўры Рышы. Яе рэліквіі, вопратка і валасы, былі прыбраныя. На начным століку гарэла свечка. З прачыненага акна чуўся далёкі пошум радаснага горада. Антуан Рышы сядзеў на ўслончыку каля яго ложка і чуваў. Ён трымаў руку Грануя ў сваёй і грэў яе.

Перш чым расплюшчыць вочы, Грануй празандзіраваў атмасферу. Унутры ў яго было ціха. Нічога больш не бурліла і не ціснула. Зноў у ягонай душы панавала халодная ноч, якая была патрэбна яму, каб зрабіць ягоную свядомасць ледзяною існасцю і скіраваць яе вонкі: там ён пачуў пах сваёй парфумы. Яна змянілася. Пікі крыху згладзіліся, так што сэрца водару — пах Лаўры Рышы — заззяла яшчэ больш пышна — мяккім, цёмным, мігатлівым агнём. Ён адчуваў сябе ўпэўнена. Ён ведаў, што яшчэ некалькі гадзін будзе недатыкальны, і расплюшчыў вочы.

Рышы не зводзіў з яго вачэй. У яго поглядзе была бясконца дабрыва, пяшчота, замілаванасць і дурнаватая глыбіня закаханага.

Ён усміхнуўся, мацней сціснуў руку Грануя і сказаў:

— Цяпер усё будзе добра. Магістрат адмяніў вырак. Усе сведкі адмовіліся ад паказанняў. Ты вольны. Ты можаш рабіць што хочаш. Але я хачу, каб ты застаўся ў мяне. Я страціў дачку, я хачу ўсынавіць цябе. Ты такі падобны на яе... Ты такі ж прыгожы, як і яна, твае валасы, твае губы, твая рука... Я ўвесь час трымаў цябе за руку, у цябе такая самая рука, як у яе. А калі я гляджу табе ў вочы, мне здаецца, што яна глядзіць на мяне. Ты яе брат, і я хачу, каб ты стаў маім сынам, маёй радасцю, маім гонарам, маім спадкаемцам. Ці жывыя яшчэ твае бацькі?

Грануў пахітаў галавой, і твар Рышы стаў пурпурава-чырвоны ад шчасця.

— Значыцца, ты згодзен стаць мне за сына? — выдыхнуў ён і ўскочыў са свайго ўслончыка, каб перасесці на край ложка і сціснуць другую руку Грануя. — Згодзен? Згодзен? Ты хочаш, каб я стаў тваім бацькам? Не кажы нічога! Не гавары! Ты яшчэ надта слабы, каб гаварыць. Толькі кіўні!

Грануй кіўнуў. І тут шчасце як чырвоны пот выступіла з усіх пораў Рышы, і ён схіліўся да Грануя і пацалаваў яго ў губы.

— Цяпер спі, дарагі мой сынку, — сказаў ён, устаючы. — Я прыгледжу за табою, пакуль ты не заснеш. — Ён яшчэ доўга глядзеў на яго з маўклівым захапленнем. — Ты робіш мяне вельмі, вельмі шчаслівым.

Грануй крыху расцягнуў губы, пераймаючы людзей, якія ўсміхаюцца. Потым заплюшчыў вочы. Нейкі час ён пачакаў, супакойваючы і паглыбляючы сваё дыханне, як гэта робяць людзі ў сне. Ён адчуваў на сабе любоўны пагляд Рышы. Адзін раз ён адчуў, што Рышы нахіліўся над ім, каб яшчэ раз пацалаваць, але не адважыўся, баючыся разбудзіць яго. Нарэшце, дзьмухнуўшы на свечку, Рышы на пальчыках выйшаў з пакоя.

Грануй ляжаў, пакуль у доме і ў горадзе не аціхла. Калі ён падняўся, ужо развіднела. Ён апрагнуўся, ціха прайшоў праз прыхожую, ціха спуściўся з лесвіцы і праз гаспёўню выйшаў на тэрасу.

Адсюль можна было заглянуць за гарадскі мур і ўбачыць чашу граскай даліны, у яснае надвор'е — да самага мора. Цяпер над палямі вісеў лёккі туманок, нават марыва, і знізу пахі травы, дроку і ружаў здаваліся адмытымі дачыста, простымі, проста сучаснымі. Грануй перасек сад і пералез цераз сцяну.

На пляцы каля брамы дзю-Кур яму яшчэ раз давалося прабівацца праз чалавечыя выпарэнні, перш чым ён вырваўся на волю. Увесь пляц і схілы пагоркаў нагадвалі велізарны бівуак войска. Тысячамі ляжалі ап'яненыя, знясіленыя ад лішніцы начной оргіі целы, некаторыя былі голяыя, некаторыя паўголяыя, ледзь прыкрытыя вопраткай, пад якую яны залезлі, як пад кавалак коўдры. Смярдзела кіслым віном, гарэлкай, потам і мачой, дзіцячым паносам і прыгарэлым мясам. Тут і там яшчэ чадзілі рэшткі вогнішчаў, вакол якіх яшчэ нядаўна жэрлі, пілі і скакалі людзі. Сям-там з тысячагорлага хропу раптам вырывалася чыё-небудзь мармытанне або рогат. Магчыма, сёй-той яшчэ не спаў і заглушаў апошнія успышкі свядомасці.

Але ніхто не заўважаў Грануя, які пераступаў распластаныя целы, асцярожна і разам з тым паспешліва, быццам ішоў па балоце. А той, хто заўважаў, не пазнаваў яго. У ім больш не было паху. Цуд мінуўся.

Дайшоўшы да краю пляца, ён не павярнуў ні ў бок Гранобля, ні ў бок Кабры, а пайшоў напрасткі палямі на захад, ні разу не азірнуўшыся назад. Калі ўстала сонца — тлустае, і жоўтае, і палка гарачае, яго даўно ўжо і след прастыў.

Жыхары Граса прачнуліся ў жахлівым пахмеле. Нават тыя, хто не піў, адчувалі свінцовы цяжар у галаве, рэзь у жываце, мляўкасць і млосць. На пляцы сярод белага дня, пры ўсім народзе сціплыя сяляне шукалі вопратку, садраную з сябе падчас оргіі, добрапрыстойныя жанчыны шукалі мужоў і дзяцей, зусім чужыя адно аднаму людзі з жахам вызваліліся з інтымных абдымкаў, знаёмыя, суседзі, сямейнікі раптам апынуліся адзін перад адным у самай пракудлівай галізне.

Многім гэтая падзея здалася такою жудаснаю, такою невытлумачальнаю і несумяшчальнаю з іх маральнымі ўяўленнямі, што яны літаральна ў той момант, калі яна адбылася, выключылі яе з памяці, а потым і пазней на самай справе не маглі пра яе ўспомніць. Іншыя, якія не так суверэнна валодалі сваім апаратам успыняцця, спрабавалі не бачыць, не чуць і не думаць, што было зусім не проста, бо ганьба была надта відавочная і публічная. Тыя, хто знайшоў свае прычындавы і блізкія, пастараліся як мага хутчэй знікнуць з месца. Пад полудзень пляц апусцеў, быццам яго памялом вымелі.

Толькі пад вечар людзі ў горадзе, і тое далёка не ўсе, выйшлі з дамоў па самых неадкладных справах. Сустрэкаючыся, яны ледзь віталіся, гаварылі толькі дробязнае. Пра ўчарашнія падзеі і мінулую ноч не згадвалі ні словам. Калі ўчора ўсе яшчэ адчувалі сябе нязмушана і разумнымі, дык сёння ўсіх ахапіў сорам. Здавалася, ніколі паміж жыхарамі Граса не было лепшага ўзаемаразумення. Настала поўная ціша і мілата.

Праўда, некаторыя былі вымушаны па абавязку службы больш непасрэдна заняцца тым, што адбылося. Традыцыя публічнага жыцця, непахіснасць права і парадку запатрабавалі прыняцця энергічных мераў. Ужо папалудні сабралася Гарадская рада. Паны, і ў тым ліку Другі консул, моўчкі абняліся, нібыта гэты змоўніцкі жэст быў закліканы нанава заснаваць ганаровы сход. Пасля без ніякага ўпаміну пра падзеі, а тым болей пра імя Грануя, было аднадушна вырашана „неадкладна знесці трыбуну і эшафот на пляцы каля заставы дзю-Кур і прывесці ў пачатковы ахайны выгляд пляц і вакол яго вытаптаныя палі”. На гэта было адпушчана сто шэсцьдзесят ліўраў.

Адначасова прайшло пасяджэнне суда. Магістрат без абмеркавання згадзіўся лічыць „інцыдэнт Г.” вычарпаным, акты закрыць і без рэгістрацыі здаць у архіў і пачаць новую справу супроць невядомага Забойцы Дваццаці Пяці Дзяўчат у граскай акрузе. Лейтэнанту паліцыі быў дадзены загад неадкладна пачаць следства.

Ужо на другі дзень ён дабіўся поспеху. На падставе яўна падазронах момантаў быў арыштаваны Дамінік Друо, майстар-парфумнік з вуліцы дэ ля Луў, — бо, зрэшты, хляўчук, дзе былі знойдзены валасы і сукенкі ўсіх ахвяр, належаў яму. Спачатку ён адпіраўся, але судзі не даліся на ашуку. Пасля чатырнаццацігадзінай дапыткі ён ва ўсім прызнаўся і нават прасіў па магчымасці паскорыць пакаранне, якое яму назначылі на наступны дзень. На світанні яго зашмаргнулі — без вялікай помпы, без эшафота і трыбун, проста ў прысутнасці ката, некалькіх членаў магістрата, урача і святара. Пасля таго як наступіла, была канстатавана і запратакаліравана смерць, труп загадалі неадкладна аддаць зямлі. Такім чынам са справай было пакончана.

Горад і так ужо забыўся пра ўсё — настолькі, што прыезджане, якія трапілі ў горад наступнымі днямі і між іншым дапытваліся пра славу тага граскага Забойцы Дзяўчат, не знаходзілі ніводнага разумнага чалавека, які мог бы расказаць што-небудзь пра гэта. Толькі некалькі дурненькіх з багадзельні, усім вядомыя вар’яты, малолі нейкую лухту пра вялікае свята на пляцы дзю-Кур, праз якое ім давалося

выслабаніць свае пакоі.

І неўзабаве жыццё зноў увайшло ў сваю каляіну. Людзі рупліва працавалі, і хораша спалі, і кожны рабіў сваё, і паводзіліся прыстойна. Вада, як і ўпяродзь, струмянілася з мноства крыніц і калодзежаў і разносіла па завулках глей і гразь. Горад зноў горда высіўся на схілах пагоркаў над урадлівай далінай. Сонца прыгравала. А там і травенёў прыйшоў. Пачаўся збор ружаў.

ЧАСТКА ЧАЦВЁРТАЯ

51

Грануй ішоў пеша. Як і на пачатку сваёй вандроўкі, ён абмінаў гарады, пазбягаў дарог, на світанні клаўся спаць, уставаў увечары і ішоў далей. Еў усё, што перападала па дарозе: траву, грыбы, кветкі, мёртвых птушак, чарвякоў. Ён прайшоў Праванс, пераплыў у крадзеным чаўне Рону на поўдзень ад Аранжа, уздоўж цячэння Ардэшы заглыбіўся ў Сэвэны і потым рушыў да Алье на поўнач.

У Аверні ён наблізіўся да Плён-дзю-Канталь. Вяршыня ляжала з захаду, высокая, срабрыста-шэрая ў месячным святле, і ён чуў пах халоднага ветру з яе. Але яго туды не цягнула. У яго больш не было палкай тут і па пячорнай самоце. Гэты дослед ужо быў пастаўлены, але не прыдаўся ў жыцці. Гэтак сама, як і іншы дослед, вопыт і досвед жыцця сярод людзей. Задыхаешся і тут і там. Яму ўвогуле абрыдла жыць. Яму карцела хутчэй вярнуцца ў Парыж і памерці там. Гэтага ён хацеў і прагнуў.

Час ад часу ён лез у кішэню і сціскаў шклянны флакон са сваёй парфумай. Флакончык быў яшчэ амаль поўны. На выступленне ў Грасе ён заўжыў толькі адну кроплю. Астатняга хопіць, каб зачараваць увесь астатні свет. Калі б ён схацеў, ён мог бы ў Парыжы прымусіць не дзясяткі, а сотні тысяч людзей захапляцца ім; або выправіцца на шпацыр у Версаль, каб сам кароль цалаваў яму ногі; або паслаць папу надухмянены ліст і явіцца перад усімі новым Месіем; або змусіць каралёў і імператараў памазаць яго ў Нотр-Дам на каралеўства як архіімператара, нават зрабіць з яго Бога на зямлі — калі толькі можна Бога памазаць на валадарства...

Усё гэта ён мог бы, была б толькі ахвота. Ён меў на тое ўладу. Ён трымаў яе ў руцэ. Гэтая ўлада была мацнейшая за ўладу грошай, або за ўладу тэрору, або за ўладу смерці: непахісная ўлада ўсяляць у людзей любоў. Толькі аднаго не магла даць гэтая ўлада: яна не магла даць яму ягонага паху, уласнага. І хай сабе перад усім светам праз свае парфумы ён паўстане хоць Богам — раз ён сам не можа пахнуць і таму ніколі так і не даведаецца, які ж ён ёсць сам, дык пляваць яму на гэта: на ўвесь свет, на самога сябе, на свае парфумы, пахошчы і пахнідлы. Рука, якая нядаўна трымала флакон, ледзь чутна духмянілася, і калі ён яе падымаў да носа і прынюхваўся, яму рабілася маркотна, і ён на хвіліну-другую прыпыняўся, і стаяў, і нюхаў, нюхаў. Ніхто не ведае, якая яна напраўду выдатная, гэтая парфума, думаў ён. Усе толькі ўпакорваюцца яе ўладзе, а таго не ведаюць, што гэта парфума, што ў ёй вядзмарскія чары. Адзіны, хто спрамогся ацаніць яе сапраўдную прыгажосць, — гэта я, бо я сам яе стварыў. І тым часам я — адзіны, каго яна не можа зачараваць. Я адзіны, на каго яна не мае сілы.

Яшчэ некай аднаго разу (ён тады быў у Бургунды) яму падумалася: калі я стаяў за мурам каля саду, дзе гуляла рыжая дзяўчынка і да мяне дашлываў яе водар... бадай што нават, абяцанне яе водару, прадчуванне яго, яе пазнейшага водару яшчэ ж не было — магчыма, тое, што я тады адчуў, падобна на тое, што адчувалі людзі на пляцы, калі я затапіў іх сваёй парфумай?.. Але ён адразу адкінуў гэтую падумку. Не, тут было нешта іншае. Я ж ведаў, што хачу мець пах, а не дзяўчыну. А людзі гэтыя думалі, што іх горне да мяне, а да чаго іх насамрэч гарнула, засталася ім таямніцай.

Потым ён ні пра што больш не думаў, бо наогул не любіў закідацца думкамі; а там ужо вось — і Арлеан.

Ён пераправіўся цераз Луару каля Сюлі. Праз дзень яго нос ухапіў пах Парыжа.

25 чэрвеня 1767 года ён уступіў у горад праз вуліцу Сэн-Жак рана раніцай, у шэсць.

Дзень уграваўся, такое гарачы, як таго лета, яшчэ не было. Тысячы розных пахаў і смярдзючых выпарынаў цяклі вонкі як з тысячы лопнутых пухіроў. Каб хоць вятрынка ў паветры. Зяленіва на рыначных сталах павяла яшчэ перад полуднем. Мяса і рыба прасмердлі. У завулках не прадыхнуць. Нават рака, здавалася, больш не плыла, а стаяла і курэла смярдлінай. Гэта было якраз у дзень нараджэння Грануя.

Ён прайшоў Новым мастом на правы бераг і далей пад рынак і да Магільніка нявінных. У аркадах божых дамоў уздоўж вуліцы О'Фэр, ён прысеў на зямлю. Тэрыторыя магільніка слалася перад ім, як разварочанае поле бітвы, пакапанае, пааранае, пасечанае магіламі, засеянае чарапамі і шкілетамі, без дрэў, без кустоў, без травінкі — сметнік смерці.

Вакол — каб хоць якая жывая душа. Трупны смурод быў такі цяжкі, што прагнаў нават далакопаў. Яны вярнуліся толькі, як села сонца, каб да глыбокае ночы ўжо пры лятарнях і паходнях капаць магілы пад мерцвякоў наступнага дня.

Толькі папоўначы — далакопы ўжо спалі — сюды пачало звалакацца ўсякае зброддзе: зладзеі, забойцы, бандыты, прастытуткі, дэзерціры, падлеткі-злачынцы. Расклалі невялікае вогнішча, каб згатаваць ежы і крыху разагнаць смурод.

Калі Грануі выйшаў з-пад аркадаў і змяшаўся з тлумам гэтых людзей, яны спачатку не зважалі на яго. Ён змог проста падысці да іхняга агню, быццам быў тут свой. Пазней гэта ўмацавала іхняе перакананне, што іх спадобіў сваёй асобаю дух альбо анёл. Бо ж звычайна яны вельмі рэзка рэагуюць на блізкасць чужога.

Але гэты чалавек у блакітнай курце раптам апынуўся сярод іх, як з зямлі вырас, з маленькім флаконам-пуздэркам у руцэ, з якога ён вымаў каранец. Гэта было першае, што яны ўсе маглі пазней згадаць. І потым ён увесць, з галавы да ног, апыркаўся вадкасцю з гэтага флакончыка і раптам заззяў прыгажосцю, як ад прамяністага агню.

На момант яны аж адхіснуліся ад багавейнага і найглыбейшага падзівавання. Але тут жа адчулі, што адхіснуліся так, быццам кінуліся да яго натоўпам, і багавейнасць перарасла ў пахацінства, іх здзіўленне — у захапленне. Гэты чалавек-анёл прыцягваў іх. Ад яго ішоў шалёны кільватарны струмень, супроць якога не мог устояць ніводзін чалавек, тым болей што ніводзін чалавек не хацеў устояць, бо тое, што падымала гэты струмень, што вяло іх, гнала іх да яго, было воляй, воляй у чыстым выглядзе.

Яны абступілі яго, дваццаць-трыццаць чалавек, і сціскалі гэтае кола ўсё тужэй і тужэй. Неўзабаве кола ўжо не ўмяшчала іх усіх, яны пачалі напіраць дзін на аднаго, адпіхваць і выштурхваць, кожны хацеў быць як мага бліжэй да цэнтру.

А потым апошнія рэфлексы, якія іх раней стрымлівалі, здалі, і кола разамкнулася. Яны кінуліся да гэтага анёла, наваліліся на яго, павалілі на зямлю. Кожны хацеў дакрануцца да яго, кожны хацеў ураваць ад яго кавалачак, пёрка, крыльца, іскрынку яго чарадзейнага агню. Яны садралі з яго вопратку, валасы, скуру з цела, яны абскублі, разадралі яго, яны ўпіліся пазурамі і зубамі ў ягоную плоць, накінуўшыся на яго, як гіены.

Але ж чалавечая плоць вельмі моцная, і яе не так проста разадраць; калі чацвяртуюць злачынца, нават коням даводзіцца цягнуць яго на усю сілу. І вось забліскалі нажы, крамсаючы мышцы, і сякеры, і мячы са свістам апусціліся на суставы, з хрустам раздрабляючы косці. У самы кароткі час анёл быў разадраны на трыццаць частак, і кожны член гэтай дзікай зграі ухапіў сабе кавалак, адбегся ўбок, гнаны пажадлівай прагай, і зжэр яго. Праз паўгадзіны Жан-Батыст Грануў да апошняй костачкі знік з улоння зямлі.

Калі закончыўшы трапезу, гэтыя канібалы зноў сабраліся каля агню, ніхто з іх не сказаў ні слова. Нехта рыгнуў, нехта выплюнуў костачку, злёгка шчоўкнуўшы языком, падкінуў у полымя абрывае блакітнай курткі. Ім усім было крыху няёмка і не хацелася глядзець адзін на аднаго. Забойства ці якое іншае нізкае злачынства ўжо ўчыняў кожны з іх, хай тое мужчына, хай жанчына. Але каб зжэрці чалавека?

На такую жудасна-вусцішную справу, думалі, яны б не пайшлі ніколі, нізавошта. І здзіўляліся, як лёгка яно гэта ім усё-такі далосся, і яшчэ, што пры ўсёй няёмкасці яны не адчувалі аніякіх дакораў сумлення. Наадварот! Хоць у жываце яны і адчувалі нейкую цяжкасць, на сэрцы ў іх яўна палегчала. У змрочных душах раптам закалыхалася нешта прыемнае. І на тварах праступіў дзявоцкі, пяшчотны водбліск шчасця. Можа, таму яны і нясмелліся падняць вочы і паглядзець адзін аднаму ў вочы.

Калі ж ўсе-такі рашыліся зрабіць гэта, спачатку потайкам, а потым ужо зусім адкрыта, яны не маглі стрымацца ад ухмылак. Яны былі вельмі гордыя. Яны ўпершыню здзяйснялі нешта ў любові.